

A L F R É D D E M U S S E T

A
SZÁZAD GYERMEKÉNEK
VALLOMÁSA

(LA CONFESSION D'UN ENFANT DU SIÈCLE)

FORDÍTOTTA
BENEDEK MARCELL

A PESTI NAPLÓ RT.

LAPKIADÓ RT. ÉS A MAGYARORSZÁG
NAPILAP RT. KIADÁSA

A PESTI NAPLÓ KÖNYVEKET SZERKESZTI
DR. LACZKÓ GÉZA FELELŐS SZERKESZTŐ.
A KIADÁSÉRT FELEL: SALUSINSZKY IMRE.
MEGJELENIK HAVONTA. ELŐFIZETÉSI ÁR
12 KÖTETRE 48 PENGŐ, AZAZ EGY KÖTET
ÁRA 4 PENGŐ. A PESTI NAPLÓ, AZ EST
ÉS A MAGYARORSZÁG ELŐFIZETŐI ÉS
OLVASÓI — AZ UTÓBBIAK AZ EST-
LAPOKBÓL KIVÁGANDÓ NÉGY UJSÁG-
SZELVÉNY BESZOLGÁLTATÁSA MELLETT —
EGY KÖTETET EGY PENGŐÉRT KAPNAK.

Két élet úgy találkozik egymással mint az országút és a vasútvonal. Egy ponton metszik egymást, lényegük szinte egybeolvad gondolatjelként leeresztett vagy felkiáltójelként égnek meredő sorompók között, azután mindegyik követi a maga irányát, egyre távolodnak egymástól és soha többé nem találkoznak.

Így futott össze rövid két esztendőre (1833–35) s így vált szét Alfréd de Musset és George Sand életvonala.

Musset (1810—1857) hódító dandy, »szárnyas szívű Foszfor herceg«, lélekben romantikus, írásmódjában minden iskolától független költő, az ifjúi báj és féktelenség újhangú lírikusa, a szerelmi bánat utolérhetetlen bárdja, a »szív színházának pajkosan tragikus mestere s a francia költői nyelv egyik legegényibb továbbteremtője.

Sand (1804–1876) a legfőbb Kékharisnya, betűsmokk, a módszertelen regényírás módszeres apostola, szerelmes érzékű és hideg fejű, viharos szerelmek rendezett lelkű hősnője, aki úgy írja a regényeket, ahogy a körtefa termi a körtéi, válogatás nélkül, kellemesen és tűrhetetlenül folyékony elbeszélő, aki annyira a mélyére hatol mindennek, hogy az örvényt is ellaposítja, ő a nagy Prédikáló, aki 105 regénnyel oly kimerítően hatott korára, hogy az utókorra már semmi hatása sem maradt.

Musset a tomboló, néha gonosz, sokszor szeszélyes de mindig emberien igaz szenvedély. Sand a szerelem

nyugodt élvezője, aki őszintén felolvad a csókban, amelyre azonban előtte nem is gondol s utána nem is emlékszik rá. Musset a kormányozhatatlan idegek hányt-vetett sajkája, Sand a kormányozható érzékek kényelmes hajójának nyugodt kapitánya. Musset dúlt zseni, akinek élete felémésztődik a költészete anyagát szolgáltató érzelmi tragédiákban, amelyek roncsaként teste túléli hamar kihunytt lángelméjét. Sand rendezett tehetség, aki minden érzelmi viharból épen kerül ki és saját betű-tengerén nyugodtan átgázolva az irodalom női patriarchájává öregedik. Musset a francia irodalom örök bájos sihedere; Sand a francia irodalom örök nénije.

El lehet képzelni, mi lehetett és mi volt két ilyen különböző természet szerelme, bár az, hogy mi láncolt a közepes lelkű Sandhoz két olyan kivételes zsenit, mini Musset, majd Chopin, Örökre a férfi és nő bizalmas kapcsolatainak titka marad; viszont minden idők szerelmi lélektanának érdekes fejezete lesz, hogy miként morzsolódik szét a férfiasan nyugodt és határozott George Sand természetének rideg malomkövén két olyan nőiesen érzékeny és puha férfi, mint Musset és Chopin.

George Sand és Musset viszonya 1833 júniusában kezdődött — irodalmi ismeretséggel. Decemberben Olaszországba utaznak, ahonnan Musset 1834 áprilisában egyedül tér vissza Párizsba, ott hagyva szerelmesét Velencében Pagello olasz orvos karjai közt. Majd G. Sand is hazatér s némi veszekedések után 1838 áprilisában végleg szakítanak.

Ebből a szerelmi történetből több írásmű született. Musset fivére, Paul, megírta a *Lui et Elie-t*, G. Sand megírta az *E l l e et L u i-t* (mind a kettő 1859-ből való, két évvel a költő halála után), a cím után is megítélhetően ellentétes szempontokból világítva meg a két szerelmes regényét.

Musset három igen különböző természetű ihletet merített a Nagy Kalandból.

1. A szakítás után rögtön hozzáfogott a *Confession d'un enfant du siècle* megírásához, amely 1836-ban jelent meg. Itt mintegy kiemelkedik önmagából s a sértett szerelmes utolsó lovagi cselekedeteként a méltatlan vagy egyszerűen csalódást hozott nő szerepét megszépítve minden hibát magára vesz, de úgy, hogy történetét általánossá szélesíti.

A szereplők: *Octave*, azaz *Musset*; *Mme Brigitte Pierson*, azaz *George Sand*, s *Smiih*, azaz *Pagello*.

Az 1810-ben született *Octave* annak a nemzedéknek tagja, amely *Napoleon* háborúinak izgalmas idejében fogant s amely viharokra és tettekre nevelődve ifjúként teljes nyugalmas szélcsönddel és kényszerű tétlenséggel találja magát szemközt. Egy mindennapi lelki megrázkódás — III szerelmi csalódás — elég ahhoz, hogy gonosz vizekre verje a fiatal férfi-élet törékeny csónakját. Vihar és tett egyesül a kicsapongásban, amely pótolja a harci és politikai letűnt változandóság izgalmaival. Akik hősöknek készültek, lumpok lesznek. Csakhogy ennek az életnek megvan a maga érzelmi veszedelme, a szívet, ahogy *Baudelaire* mondja, szétmancangolja a nő foga és karma, nincs már szíve az ilyen ifjúnak, a vadállatok felfalták. *Musset* ezt úgy fogalmazza meg, hogy a kicsapongásba zúllás előre megölt minden jöhető igaz szerelmet. *Octave* megismerkedik *Brigitte*-tel s egymáséi lesznek. De a kicsapongás mérge ott roncsol tovább *Octave* szívében s kínok és kínzások után, mikor új fiatalember merül fel *Brigitte* érzelmi látóhatárán, *Octave* új boldogságban egymásnak hagyja őket, »megköszönve Istennek, hogy három ember közül, aki az ő hibájából szenvedett, csak egy maradt boldogtalan.«

Is csakugyan, ez a *Vallomás* nemcsak *Musset* belsőleg hű beszámolója *George Sand*-nal való viharos viszonyáról, hanem egyúttal csakugyan a XIX. század gyermekének nyilvános gyónása, amely saját sorsát a kétségbeesés villanó fényénél egész nemzedékére vonatko-

zóan jellemzőnek látja s — ez már a zseni ajándéka — valóban így is van.

Mussei Wállomásán gyötrő utazás, dantei pokoljárás a talaját vesztett »án« dült belső tájain, ahonnan nincs kiút, csak a boldogtalanságba. S ebben különbözik ez a könyv a többi híres »Vallomások«-tól. Rousseau »Val-lomásai« regényes utazás az »én« körül, Szent Ágostoné szárnyas lelkendezés az »én«-ből ki az Isten felé, Tolsztoje elgondolkozó lassú zarándoklás ugyancsak az »én«-ből ki az evangéliumi életbe, csak Musset száguld körbe fémje szűk ketrecében vigasztalhatatlanul.

II. Mikor így, a tConfessiona-t megírva, mintegy lerázta magáról szerencsétlen szerelmi regénye tényeit, elhatalmasodott rajta a tényekből lepároltan megmaradó lírai ihlet, amely a francia költészet legszebb darabjai közé tartozó »Éjszakák«-at szülte. A M á j u si É j s z a k a s a D e c e m b e r i É j s z a k a még 1835-ből való, s aztán évek múlnak s vissza-vissza döbben belé a kínzó és boldogító, felejthetetlen emlék (A u g u s z t u s i É j s z a k a 1836, O k t ó b e r i É j s z a k a 1837), amelyet mint kincsei halhatatlan lelkébe zár, s nem törődve az ember és a világ életével vagy halálával, az Istenhez röp-pen vele. (E m l é k e z é s , 1841.)

III. Legalantasabb, legkegyetlenebb — s így az olvasó-nak mulatságos — a harmadik ihlet, amelyet Musset élete legnagyobb érzelmi kalandjából merített, s amely a Merleblanc gúnyos elbeszélését irattá meg vele. A fekete rigók társaságában feltűnő fehér rigó, művelt rigó, aki persze nem fehér; csak annak mázolta be magát, G. Sand, a rigók emancipációjának megzavarhatatlan har-cosa, a táv-firkáló, akinek az irodalmi munka kellemes ujj-gyakorlat, aki ír, ír, ír szakadatlanul, szégyentelenül, nyugodtan, nagyképűen, folyékonyan, törlés és terv nél-kül, tehetsége nem egyéb, csak kimeríthetetlen tintatartó, fehérségére büszke fehér rigó a fekete rigók közt, míg az eső egyszer le nem mossa róla a hazug fehér festéket s ott

marad előttünk a kopasz fekete rigó — azaz a kivételes nőnek és kivételes tehetségnek hitt George Sand-ból nem marad más a nagy szerelmi és irodalmi kiábrándulás után, csak egy szerelmi társnak méltatlan, írónak sekélyes közepesség, nagyképű értéktelenségekben tetszelgő, értéktelen csókú nőnemű firkász.

E hármás képen az irodalom s a szerelem európai történelmének örök tanulsága Alfréd de Musset és George Sand viszonya, amely a lázas megbánás (*Confession*), a nem múltó fájdalom (*N u i t s*) s a gúnyos düh (*Merle blanc*) három oly különböző ihlet-rohamát váltotta ki a franciák egyik legnagyobb lírai költőjéből.

LACZKÓ GÉZA

ELSŐ RÉSZ

I. FEJEZET

Hogy valaki megírhasa élete történetét, mindenké-
előtt élnie kellett; nem is a magamét írom hát meg.

Még fiatalon támadott meg egy szörnyű lelkibeteg-
ség; elmondom, mi történt velem három esztendő
alatt. Ha csak magam volnék beteg, nem beszélnek a
dologról; de mert rajtam kívül sokan szenvednek
ugyanabban a bajban, az ő kedvükért írok, bár nem
tudom, figyelni fognak-e szavamra; mert ha ügyet
sem vetne rá senki, akkor is meglenne az a haszna,
hogy sajátmagamat jobban kigyógyítottam, s mint a
csapdába esett róka, elrágtam becsípett lábamat.

II. FEJEZET

A császárság háborúi alatt, miközben a férjek meg
a fivérek Németországban jártak, a nyugtalankodó
anyák egy égőlelkű, halvány, ideges nemzedéket hoztak
a világra. Ezernyi ezer gyermek, aki két csata közt
fogant s dobpergés közepette nevelkedett s kollégiumok-
ban, zord pillantásokkal méregette egymást s próbál-
gatta satnya izmait. Időnként megjelentek a vérrel
borított apák, fölemelték őket aranypaszomántos keb-

lühöz, aztán visszatették a földre és ismét nyeregbe pattantak.

Egyetlen ember élt ekkor egész Európában; a többi istenteremtése azzal a levegővel igyekezett teleszívni tüdejét, amit ő kilehelt. Franciaország minden esztendőben háromszázezer ifjút ajándékozott ennek az embernek; ez volt a császárnak fizetett adó s ha ez a nyáj nem volt a háta mögött, nem tudta szerencsésének útját járni. Ilyen kíséret kellett neki, hogy végigvonulhasson a világon, s végül lebukjék egy elhagyatott sziget kicsiny völgyében egy szomorúfűz alá.

Sohasem volt annyi álmatlan éjszaka, mint ennek az embernek az idejében; sohasem hajolt a városok falaira a kétségbeesett anyák ekkora serege; sohasem volt ekkora csönd azok körül, akik halálról beszéltek. És mégis: sohasem volt ennyi öröm, ennyi élet, ennyi harcias harsonaszó minden szívben. Sohasem volt olyan tiszta napsütés, mint az, amelyik ezt a sok vért felszárította. Azt mondták, hogy Isten ennek az embernek a kedvéért sütteti a napot s elnevezték Austerlitz napjának. De ez az ember örökösen dörgő ágyúival maga is megteremtette ezeket a napokat, amelyek csak csatái után váltak fellegesre.

Ennek a tiszta égnek a levegőjét, amelyben annyi dicsőség csillogott és annyi acél ragyogott: ezt a levegőt szívták be akkor a gyermekek. Jól tudták, hogy tömegáldozatra vannak szánva; de sebezhetetlennek hitték Murat-t s látták végigmenni a császárt egy hídon, ahol annyi golyó süvített, hogy nem tudták: halandó-e egyáltalán. És még ha meg is kellett halni az embernek, mit jelentett az? Oly szép volt akkor maga a halál is, oly nagy, oly fenséges, párolgó bíborában! Oly hasonlatos volt a reménységhez, olyan zöld kalászokat kaszált le, hogy ettől mintha maga is megfiatalodott volna s az emberek nem hittek többé az öregségben. Franciaország minden bölcsője megannyi pajzs volt, s minden

koporsója is; valóban nem voltak többé aggastyánok, csak holttestek vagy félistenek.

Közben a halhatatlan császár valamelyik napon egy dombtetőről nézte, amint hét nép gyilkolja egymást; még nem tudta, vajjon az egész világ ura lesz-e, vagy be kell érnie a felével, amikor elhaladt az úton Azrael, megérintette szárnya hegyével s az Óceánba taszította, ledördülésének zajára a halódó hatalmasságok föl-egyenesedtek betegágyukon s a királyi pókok kampós lábaikat kinyújtva felszabdalták Európát és bohócruhát készítettek Cézár bíborköpenyéből.

Mint ahogy az utas, amíg messze van hazulról, éjjel-nappal vágtat, esőben, napsütésben, virrasztást és veszélyt észre sem véve, de mihelyt megérkezett családjá körébe s leül a tűz mellé, végtelen fáradtságot érez s alig tudja ágyáig vonszolni magát: így érezte meg egyszerre sebét a Cézártól megözvegyült Franciaország. Ereje elhagyta, s olyan mély álomba merült, hogy öreg királyai halottnak hitték s fehér szemfedőbe burkolták. A szürkehajú öreg hadsereg fáradtságtól megtörten tért haza s az elhagyatott kastélyok tűzhelyei szomorúan gyulladtak ki újra.

És ekkor a császárság férfiai, akik annyit szerettek és annyit gyilkoltak, megcsókolták lesóványodott feleségüket s emlegetni kezdték első szerelmüket; megnézték képüket a hazai rétek forrásaiban s oly öregnek, oly csonka-bonkának látták magukat, hogy fiaikra gondoltak: hadd legyen, aki szemüket lezárja. Megkérdezték, hol vannak a fiúk; a gyerekek otthagyták a kollégiumot s nem látván többé sem kardot, sem mellvértet, sem gyalogosokat, sem lovasokat, most már ők kérdezték, hová lett az apjuk. De azt felelték nekik, hogy a háborúnak vége, hogy Cézár meghalt, s hogy a konzulátusok és nagykövetségek előszobáiban Wellington és Blücher arcképe lóg s alatta ez a két szó: *Salvatoribus mundi*.

S ekkor egy gondterhelte ifjúság telepedett le egy világ romjaira. Ezek a gyermekek valamennyien annak a lángoló vérnek cseppjei voltak, amely a földet elárasztotta; a háború ölén születtek, háborúra szántan. Tizenöt esztendőn át álmodoztak Moszkva haváról és a piramisok napsütéséről. Nem jártak városuk határán túl, de azt hallották, hogy ezeknek a városoknak minden sorompóján keresztül Európa valamelyik fővárosába vezet az út. Egész világ volt a fejükben; nézték a földet, az eget, az uccákat és az utakat; mind, mind üres volt s csak falujuk harangja csengett a messzeségben.

Feketeruhás, halvány kísértetek járták végig lassan a mezőket; mások meg a házak kapuján kopogtattak, s mihelyt beengedték őket, zsebükből nagy, kopott pergamenteket húztak elő s azokkal elkergették a házak lakóit. Mindenfelől érkeztek olyan emberek, akik még most is egész testükben remegtek attól a félelemtől, amely távozásuk idején, húsz évvel ezelőtt fogta el őket. Valamennyi követelődött, vitatkozott és kiáltozott; csuda, hogy egyetlen halál ennyi hollót csődített össze.

Trónján ült a francia király s ide-oda nézegetett, nem lát-e egy méhet kárpitjai között. Némelyek kalapjukat nyújtották feléje, ezeknek pénzt adott; mások fészületet mutattak neki, azt megcsókolta; mások beérték azzal, hogy csengő, nagy nevetet kiáltottak a fülébe s ezeknek azt felelte, hogy menjenek a nagyterembe, mert annak zengő visszhangja van; ismét mások régi köpönyegüket mutogatták neki, hogy mily jól letörülték róla a méheket — ezeknek új kabátot adott.

A gyermekek elnézték mindezt s folyvást arra gondoltak, hogy Cézár árnyéka majd csak partra száll Cannes-ban s elfűjja ezeket a kísérteteket; de a csendnek nem akart vége szakadni s az égen nem lebegett

egyéb, csak a liliomok halványsága. Amikor a gyermekek dicsőségről beszéltek, azt mondták nekik:

— Menjetez papnak; — amikor becsületről beszéltek:

— Menjetez papnak; — amikor reménységről, szerelemről, erőről, életről: — Menjetez papnak!

Közben felment a szószékre egy ember, aki a király és a nép közt kötött szerződést tartott a kezében; mondogatni kezdte, hogy szép dolog a dicsőség s szép a háborús becsvágy is, de van, ami annál is szebb, s annak neve: szabadság.

A gyermekek fölemelték fejüket s visszaemlékeztek nagyapjukra, aki ugyancsak beszélt erről valamikor. Eszükbe jutott, hogy az apai ház homályos zugaiban titokzatos mellszobrokra bukkantak, amiknek hosszú márványhaja és római felírása volt; eszükbe jutott, hogy este, virrasztóban, nagyanyjuk bólogatva beszélt egy véradatáról, amely még szörnyűbb volt, mint a császárkorabeli. Éreztek valamit a »szabadság« szóban, ami megdobogtatta szívüket, mint valami távoli és félelmes emlék s ugyanakkor mint valami drága, még távolabbi reménység.

Összerezzentek a hallatára; de hazatérőben három rabszállító kocsit láttak Clamart felé haladni: három fiatalembert vittek a halálba, akik kelleténél korábban ejtették ki ezt a szót: »szabadság«.

Különös mosoly jelent meg ajkukon erre a szomorú látványra; de más szónokok léptek a szószékre s kezdtek nyilvánosan kiszámítani, hogy mibe kerül a becsvágy, mily drága a dicsőség; megmutatták a háború borzalmát s mészárlásnak nevezték a tömegáldozatokat. Annyit s addig beszéltek, hogy minden emberi illúzió, akár az Őszi lomb, levelenként hullott le körülöttük s hallgatóik végighúzták kezüket homlokukon, mint aki lázas álomból ébred.

Egyrészüik így szólt: — A császár bukását az okozta, hogy a népnek nem kellett többé; — mások:

— A nép a királyt akarta; nem, a szabadságot; nem, a józan észet; nem, a vallást; nem, az angol alkotmányt; nem, az abszolutizmust; — s az utolsó hozzátette: — Nem, ezt mind nem akarta, csak a nyugalmat.

Három uralkodóeleme volt tehát annak az életnek, amely ekkor a fiataloknak kínálkozott: hátuk mögött a mindörökre elpusztított múlt, amely mozgolódott még saját romjain, az abszolutizmus századainak ásatag lényeivel egyetemben; előttük egy végtelen látóhatár hajnala, a jövő első fénysugarai; s e két világ között. . olyasvalami, mint az Óceán, amely az óvilágot elválasztja az ifjú Amerikától — határozatlan, lebegő valami, háborgó, roncsokkal teli tenger, amelyet időnként egy-egy távoli fehér vitorla vagy nehéz gőzt pöfögő hajó szel át; egyszóval a mai kor, amely elválasztja a múltat a jövőtől, amely sem egyik, sem másik s egyszerre mindkettőhöz hasonlít s amelyben valahányat lép az ember, sohasem tudja, vetésen jár-e vagy romhalmazon.

Ilyen zűrzavarból kellett hát választani akkor; ez tárult szeme elé ezeknek az erős és vakmerő gyermekeknek, a császárság fiainak s a forradalom unokáinak.

Már most: a múlt nem kellett nekik, mert a semmi-
ben hinni nem lehet; a jövőt, azt szerették, de úgy, mint Pygmalión Galatheát: olyan volt az nekik, mint egy márványszerető s várták, hogy megelevenedjék hogy a vér megfesse ereit.

Maradt hát a jelen, a kor szelleme, a félhomály angyala, amely nem éjszaka és nem nappal; látták ülni egy csontokkal teli meszeszsákon, az önzők köpenyébe burkolózva s irtózatosságtól dideregve. Halálfélelem áradt a lelkükbe ennek a félig múmia, félig embrió kísértetnek láttán; úgy közeledtek hozzá, mint az utas, akinek Strassburgban megmutatják az egykori Sarvenden gróf leányát menyasszonyi ruhájában bebalzsamozva: megborzongatja ez a gyermeki csontváz

mert vékonyka, sápadt kezén jegygyűrűt visel s a feje narancsvirágok közt porlad.

Mint ahogy vihar közeledtével félelmes szél zúg végig az erdőn, megrázza a fákat s aztán mélységes csend következik: úgy rengetett meg Napóleon is mindent, amikor végigvonult a világon; a királyok ingadozni érezték koronájukat, fejükhöz kaptak s nem találtak egyebet, csak rémülettől égmeredt hajukat. A pápa háromszáz mérföldet tett meg, hogy Isten nevében megáldja s fejére tegye a koronát; de Napóleon kivette a kezéből. Hát így remegett minden a régi Európa gyászos erdejében; aztán elkövetkezett a csend.

Mondják, hogyha dühös kutyával találkozik az ember, s van bátorsága, hogy nyugodtan, meg sem fordulva, szabályos léptekkel menjen tovább: a kutya beéri azzal, hogy követi egy darabig, foga közt morogva; de ha véletlenül egy ijedt mozdulatot tesz, ha gyorsabbat lép a kelletténél, ráveti magát és összemarcangolja; mert az első harapás után nincs többé menekvés.

Nos, Európa történelmében gyakran megesett, hogy egy uralkodó ilyen rémült mozdulatot tett s a népe összemarcangolta; de ha egy megtette is, mégsem tettek valamennyien egyszerre — vagyis eltűnt egy király, de nem tűnt el a királyi fenség. Napóleon szeme előtt a királyi fenség tette meg ezt a mindent elveszejtő mozdulatot — és nemcsak a fenség, hanem a vallás is, a nemesség is, minden isteni és emberi hatalom.

Napóleon halála után ténylegesen helyreálltak ugyan az isteni és emberi hatalmak, de a beléjük vetett hit megszűnt. Szörnyen veszedelmes dolog az, ha az emberek tudják, hogy mi lehetséges, mert szellemük mindig előbbre jár ennél. Más dolog azt gondolni magunkban: »ez meglehetne« s más azt gondolni: »ez megtörtént« ez a kutya első harapása.

A zsarnok Napóleon utolsó lobbanása volt a zsarnokság lámpájának; ledöntötte és csúffá tette a kirá-

lyokat, mint Voltaire a szent könyveket. Nyomában pedig nagy zaj hallatszott: a Szent Ilona szigeti kő zuhant rá a régi világra. Tüstént megjelent az égen az ész fagyos csillaga — és sugarai az éj hideg istennőjének sugaraihoz hasonlatosan, melegség nélkül való fényt árasztva, holthalavány szemfedőbe burkolták a világot.

Akadtak addig is olyan emberek, akik gyűlölték a nemességet s szónokoltak a papság ellen, összeesküdtek a királyok ellen; kiáltoztak addig is visszaélések és előítéletek ellen; de nagy újdonság volt, hogy a nép mosolygott ezen. Ha egy nemes, pap vagy uralkodó elhaladt előtte, a háborút járt paraszt fejét rázogatóva, így szólt: — Hohó, ezt is láttuk ám annakidején, akkor más képet vágott — ha meg trónról és oltárról beszéltek neki, azt felelte: — Négy szál deszka az egész; össze is szegeztük, szét is fessegettük; — ha meg azt mondták: — Ó nép, kijózanodtál tévelygéseidből, visszahívtad királyaidat és papjaidat — azt felelte: — Nem mi hívtuk, hanem ezek a fecsegők; — s ha azt mondták: — Nép, feledd a multat, szánts, vess és engedelmeskedjél — fölegyenesedett ültében s valami tompa zörrenést lehetett hallani, egy rozsdamarta, kicsorbult kard mozdult meg a kunyhó valamelyik zugában. Ekkor hirtelen így folytatták: — Legalább maradj nyugton; ha téged nem bántanak, te se bánts senkit; — sajnos, ezzel beérte.

De az ifjúság nem érte be. Bizonyos, hogy két titokzatos erő van az emberben, amely holtig harcol egymással: az egyik tisztánlátó és hideg, ragaszkodik a valósághoz, számíthatja, mérlegeli s megítéli a multat; a másik a jövődőt szomjazza s az ismeretlen felé iramodik. Amikor a szenvedély elragadja az embert, az ész sírva megy utána s figyelmezteti a veszélyre; de mihelyt az ember megáll az ész szavára, mihelyt azt gondolja magában: — Igaz, bolond vagyok, hová indul-

tam? — a szenvedély odakiáltja neki: — Hát én, én meghalok?

Valami kifejezhetetlen, kietlen érzés kezdett hát erjedni minden ifjú szívben. A fiatalok, akiket a világ urai nyugalomra kárhoztattak, kiszolgáltattak mindenféle vaskalaposoknak, a tétlenségnek és az unalomnak — a fiatalok, mondom, látták, hogyan húzódnak vissza előlük azok a tajtékozó hullámok, amelyek ellen karjukat edzették volt. Ezek az olajjal bedörgölt gladiátorok mind valami elviselhetetlen nyomorúságot éreztek a lelkük mélyén. A leggazdagabbak tobzódásra adták magukat; a csekélyebb vagyonúak állást vállaltak s ráfanyalodtak vagy a reverendára vagy a kardra; a legszegényebbek a hazug lelkesedésbe menekültek, a nagy szavakba, a céltalan cselekvés iszonyú tengerébe. Mivel pedig az emberi gyöngeség szereti a társulást s az embernek birkatermészete van: beleszólt a dologba a politika is. Verekedtek a palotaőrökkel a törvényhozó kamara lépcsőin; özönlöttek megnézni egy színdarabot, ahol Talma olyan parókát viselt, amely hasonlóvá tette Cézárhoz; rohantak egy liberális képviselő temetésére. De a két szembenálló párt tagjai közt nem volt egy sem, aki hazatérve keserűen ne érezte volna, hogy élete üres, s a kezében nincs semmi.

Ugyanakkor, amikor a külső élet ilyen halvány és kicsinyes volt, a társadalom belső élete zord és hallgatólagos képet öltött; az erkölcsökben a legszigorúbb szenteskedés uralkodott; s amikor a jámborsághoz az angol eszmék is hozzásegődtek, még a vidámság is eltűnt. Talán a Gondviselés készítette már a maga új útjait, talán az eljövendő társadalmak fullajtár-angyala vetette el már az asszonyok szívébe annak az emberi függetlenségnek csiráit, amelyet valamikor követelni fognak majd. De annyi bizonyos, hogy — ami eddig hallaton dolog volt — egyszerre csak Párizs valamennyi szalonjában a férfiak az egyik oldalra húzódtak, az

asszonyok a másikra; így kezdték szemükkel méregetni egymást, egyik oldal fehérbe öltözve, mint megannyi menyasszony, másik feketébe mint megannyi árva.

Tévedés ne essék: rettentő szimbólum az a fekete ruha, amit korunk férfiai hordanak; hogy idáig jussunk, darabonként kellett lehullani a vértzetnek, virágonként a hímzésnek. Az emberi ész döntött meg minden illúziót; de magában gyászt visel érte, hogy megvigasztalják.

A diákok és művészek erkölcei, ezek a szabad, szép, fiatalsággal teljes erkölcsök hasonlóképpen megéreztek az általános változást. A férfiak, amikor külön húzódtak az asszonyoktól, elsuttogtak egy szót, amely halálra tud sebezni: a megvetést. A borhoz és a kurtizánokhoz menekültek. Odamenekültek a diákok és a művészek is: úgy bántak a szerelemmel, mint a dicsőséggel, meg a vallással — idejétmúlt illúzió volt ez is. Rosszhírű helyekre jártak tehát; a *grisette*, ez az álmodozó, regényes szerelmében oly szelíd és gyöngéd leányfajta, elhagyatva állt az üzletek pultja mögött. Szegény volt és nem szerették többé, ruhákat és kalapokat akart, eladta magát. Micsoda nyomorúság! A fiatalember, aki szerethette volna, akit szeretett volna maga is; aki valamikor elvitte a verriéres-i és romainville-i ligetekbe, fűvön táncolni, fák alatt vacsorázni; aki eljött esténként beszélgetni a lámpa alatt, a bolt mögött, hosszú téli virrasztásokon; aki megosztotta vele az arca verejtékével áztatott darab kenyeret s fenséges és szegény szerelmét: ugyanaz a férfi előbb elhagyta, aztán valami dőzsölő estén a nyilvánosházban talált rá, sápadtan, ónszínűen, örökre elveszetten, éhes ajakkal és prostituált szívvel.

Ezidőtájtban két költő, a Napóleon után következő kor két legnagyobb lángelméje arra szentelte életét, hogy összegyűjtse az egész világon szétszóródott gyöt-

rődést és fájdalmat. Goethe, egy új irodalom pátriárkája amikor már Wertherben lefestette az öngyilkosságba sodró szenvedélyt, Faustjában felrajzolta a legzordabb emberi alakot, aki a betegséget és szerencsétlenséget valaha is kifejezte. Írásai akkor kezdtek Németországból Franciaországba átkerülni. Dolgozószobájából, képekkel és szobrokkal körülvéve, gazdagon, boldogan és nyugodtan, atyai mosollyal nézte, hogy zordon műve hogyan közeledik hozzánk. Byron olyan fájdalmas kiáltással válaszolt neki, amely megremegtette Görögországot, s a szakadék fölé függesztette Manfrédját, mintha a megsemmisülés lett volna a megfejtése annak az iszonytató rejtélynek, amelybe beléburkolózott.

Bocsássatok meg nekem, nagy költők, akik egy marék hamuvá lettetek s a föld alatt nyugosztok! Bocsássatok meg nekem! Ti félistenek vagytok, én csak szenvedő gyermek. De amíg ezeket írom, akarva, nem akarva, átkoznom kell benneteket. Miért nem énekeltétek meg a virágok illatát, a természet hangjait, a reményt és a szerelmet, a szőlőt és a napot, a kék eget és a szépséget? Bizonyára ismertétek az életet, bizonyára szenvedtetek, összeomlott körülöttetek a világ s sirtatok romjain és kétségbeestetek; szeretőtök megcsalt, barátotok megrágalmazott, honfitársaitok félreismertek; szívetekben üresség volt, szemetek előtt halál, a fájdalom kolosszusai voltak. Dehát mondd, nemes Goethe, nem akadt-e már vigasztaló hang az ős német erdők áhítatos suttogásában? Te a tudomány testvérének tartottad a költészetet: ez a kettő együtt nem tudott a halhatatlan természetben gyógyító füvet keresni kedveltjük szívének? Te, aki pantheista voltál, antik görög költő, szerelmese a megszentelt formáknak, nem tudtál egy kis mézet csepegtetni azokba a szép vázákba, amelyeknek formálásához oly jól értettél — te, akinek csak mosolyognod kellett s engedned, hogy a méhek ajkadra szálljanak? Es neked, Byron, nem volt-e ott Ravenna közelében,

olasz narancsfáid és szép velencei eged alatt, kedves adriai tengered partján — nem volt-e ott a kedvesed? Ó Istenem, én, a gyöngye gyermek talán ismertem olyan bajokat, aminőket te nem szenvedtél el, s mégis hiszek a reménységben, mégis áldom az Istent.

Amikor az angol és német eszmék így elszálltak fejük fölött, mintha valami zord és hallgatag undor fogott volna el bennünket s utána irtózatos forrongás következett. Mert általános eszméket formába önteni annyi, mint puskaporra változtatni a salétromot, s a nagy Goethe homéroszi agyveleje mint valami lombik, egész nedvét magába szívta a tiltott gyümölcsnek. Akik nem olvasták akkor, azt hitték, semmi közük a dologhoz. Szegény jámborok! A robbanás mint megannyi por-szemet sodorta őket az általános kételkedés szakadékába. Olyan tagadása következett minden égi és földi dolognak, amelyet kiábrándulásnak, vagy ha úgy tetszik, *kétségbeesésnek* nevezhetünk; mintha a tompa álomba merült emberiséget halottnak hitték volna azok, akik ütőerét tapogatták. Mint az egyszeri katona, akitől valamikor megkérdezték: — Miben hiszel? — elsőnek felelte: — Magamban, — a francia ifjúság is elsőnek felelte erre a kérdésre: — Semmiben.

E perctől fogva mintha két tábor alakult volna ki: egyik oldalon a túlcsigázott, szenvedő elmék, a kiáradó lelkek, amelyeknek szükségük van a végtelenségre, sírva hajtották le a fejüket; beteges álmokba burkolóztak, s csak törékeny nádszálakat látott az ember a keserűség tengerén. A másik oldalon rendíthetetlenül álltak a test emberei, pozitív élvezetek közepette s nem volt más gondjuk, mint a pénzüket számlálni. Csak zokogás és kacagás hallatszott, — egyik a lélekből jött, másik a testből.

A lélek ezt mondta:

— Fájdalom, a vallás pusztulóban van, az ég fellegei eső alakjában zuhognak le; nincs se reményünk

se várnivalónk többé, két keresztberakott fekete fadarabkánk sincs, amely felé kezünket kinyújtjuk. A lövendő napja alighogy fölkel még, nem tud elválni a látóhatártól, felhők burkolják be s vérvörös a korongja, mint a téli napnak - 1793-ból őrizte meg ezt a színt. Nincs többé szerelem, nincs többé dicsőség. Sötét éjszaka borult a földre, s meghalunk, mire kinappalodik. A test pedig ezt mondta:

— Az ember azért él a földön, hogy érzékeinek hasznát vegye; több, vagy kevesebb darab sárga vagy fehér fémje van s ez több, vagy kevesebb becsülésre ad jogot neki. Az élet: evés, ivás, alvás. Ami az emberek közt lévő kötelékeket illeti: a barátság — pénzkölcsönzés de ritka az a barát, akit ennyire szeret az ember. A rokonság öröklésre jó; a szerelem testmozgás; egyetlen szellemi élvezet a hiúság.

Akárcsak a Ganges páráiból kilehelt ázsiai pestis, a szörnyű *kétségbeesés* óriási léptekkel haladt a földön. Már Chateaubriand, a költőfejedelem beburkolta köpenyébe az irtózatos bálványt s márványoltárra helyezte, szent füstölök illatai közé. A kor gyermekei tele haszonlatanná vált erővel, megmerevítették tétlen kezüket s itták terméketlen serlegükből a mérgezett italt. Már süllyedőben volt minden, amikor előbújtak a föld alól a sakálok. Egy hullaszínű és hullaszagú irodalom, amelynek csak formája volt, de iszonytató formája, kezdte bűzhödni vérrel öntözni a természet minden szórnyvetesfét.

Ki meri valaha is elmondani, hogy mi történt ekkor a kollégiumokban? A férfiak kételkedtek mindenben: a fiatalok mindent tagadtak. A költők a kétségbeesésről énekeltek: a fiatalok derűs homlokkal, üde, piros arccal, káromló szájjal léptek ki az iskolából. Egyébiránt mint-hogy a természettől fogva vidám és nyílt francia természet még mindig uralkodott: az agyak könnyen megteltek az angol és német eszmékkal, de a harcra és

szenvedésre túlságosan könnyű szívek elhervadtak, mint a letört virág. így hát a halálhozó méreg hidegen, rázkódtatás nélkül szállt le a fejből a szívbe. Nem lelkesedtünk a rosszért, csak tagadtuk a jót; nem estünk kétségbe, csak érzéketlenné váltunk. Tizenöt éves gyerekek virágzó bokrok alatt heverészve pusztá időtöltésből olyan szavakat mondtak, amelyeknek hallatára borzalomtól remegtek volna meg Versailles mozdulatlan ligetei. Krisztus teste, az ostya, az égi szeretet örök szimbóluma levéragasztóul szolgált; a gyermekek kiköpték Isten kenyerét.

Boldogok, akik kimenekültek ennek a kornak karmai közül! Boldogok, akik az ég felé tekintve haladtak át a mélységek fölött! Bizonyára akadtak ilyenek — s ezek szálni fognak bennünket.

Sajnos, igaz, hogy a káromlás nagy erőpazarlással jár s ez megkönnyíti a túlradó szívet. Amikor egy atheista óráját elővéve, negyedórát adott Istennek, hogy villámával lesújtsa, — bizonyos, hogy a harag és a kegyetlen élvezet negyedóráját szerezte meg magának. A kétségbeesés csúcspontja volt ez, szörnyű szólongatása minden mennyei hatalomnak; egy szegény, nyomorult teremtes vonaglott az eltipró láb alatt; nagy fájdalomkiáltás volt. S ki tudja — annak szemében, aki mindent lát, imádság volt talán.

Így foglalkoztatták a fiatalok tétlen erejüket a kétségbeesés mutogatásával. Kigúnyolni a dicsőséget, a vallást, a szerelmet, mindent a világon — nagy vigasztalás azoknak, akik nem tudják, mitévők legyenek; magukat csúfolják ezzel s igazat adnak maguknak, miközben leckéztetik magukat. Meg aztán édes dolog szerencsétlennék hinni magunkat, amikor csak üresek vagyunk s unatkozunk. Mindezekon felül pedig a kicsapongás — első következménye a halál elveinek — szörnyű taposókáddá változik, amikor erőink kifacsarásáról van szó.

A gazdagok azt gondolták magukban: — Nem igaz semmi, csak a gazdagság, minden egyéb — álom; élvezünk és haljunk meg. — A kisebb vagyonúak azt gondolták: — Nem igaz semmi, csak a feledés, a többi álom; feledjünk és haljunk meg. — A szegények pedig: — Nem igaz semmi, csak a szerencsétlenség, a többi — álom; átkozódjunk és haljunk meg.

Nagyon sötét mindez? Túlzás talán? Mit gondoltok? Embergyűlölő vagyok? Hadd mondjam el egy gondolatomat.

A római birodalom bukásának történetét olvasva, okvetlenül észreveszi az ember, hogy a keresztények, akik oly bámulatraméltóak voltak a sivatagban, mennyi kárt okoztak az államnak, mihelyt hatalomra kerültek. »Ha arra gondolok, — mondja Montesquieu — hogy milyen mélységes tudatlanságba süllyesztette a görög papság a laikusokat: akaratlanul is a Herodotos-emlegette szkíthákhoz kell hasonlítanom őket, akik kiszúrták rabszolgáik szemét, hogy vajköpülés közben semmi se terelje el a figyelmüket. Minden állami ügyet, békét, háborút, fegyverszünetet, alkudozást, házasságot a szerzetesek közvetítésével intéztek el. Hihetetlen, hogy mennyi baj származott ebből.«

Montesquieu hozzátehetette volna: a kereszténység vesztét okozta a császároknak, de megváltotta a népeket. Kitérta a barbárok előtt Konstantinápoly palotáit, de kitérta a kunyhók ajtaját Krisztus vigasztaló angyalainak. Nem a földi hatalmasságokról volt szó! Ez az érdekes éppen: a csontja velejéig romlott birodalom utolsó hörgése az a sötét galvanizmus, amelynek segítségével Heliogabalus és Caracalla sírja fölött meg-megrándult még a zsarnokság csontváza! Bizony kár lett volna épségben megőrizni Róma múmiáját Nero illatszereivel bebalzsamozva, Tiberius szemfedőjébe beburkolva! Arról volt szó, politikus uraim, hogy föl kell keresni a szegényeket s azt mondani nekik, hogy éljenek

békességben; arról volt szó, hogy engedjék: hadd rágják a férgek meg a vakondok a szégyen oszlopait, de húzzanak elő a munka öléből egy éppen olyan szép szüzet, mint a Megváltó anyja, a reménységet, az elnyomottak barátját.

Ezt tette a kereszténység; s mit tettek annyi esztendő óta azok, akik lerombolták? Látták, hogy a szegény elnyomatja magát a gazdaggal, a gyöngé az erőssel, így okoskodván magában: — a gazdag és az erős elnyomnak itt a földön, de ha majd be akarnak lépni a paradicsomba, ott állok a kapuban s bevádolom őket Isten ítélőszéke előtt. — így aztán, sajnos, türelemmel voltak.

Krisztus ellenfelei azt mondták hát a szegényeknek:

— Türelemmel vársz az igazságtétel napjái: igazságtétel nincs; várod az örökéletet, hogy bosszút követelj: nincs örökélet; felgyűjtöd a magad és családod könnyeit, gyermekeid sikoltozását és feleséged zokogását, hogy Isten lába elé rakjad halálod óráján: Isten pedig nincs.

Bizonyos, hogy erre a szegény felszárította könnyeit, elhallgattatta feleségét, magával hívta gyermekeit s bikaerősen egyenesedett fel a rögön. így szólt a gazdagnak: — Te, aki elnyomsz engem, csak ember vagy; — a paphoz pedig: — Te, aki vigasztaltál engem, hazudtál.

— Éppen ezt akarták Krisztus ellenfelei. Talán azt hitték, hogy boldoggá teszik az embereket, ha elindítják a szegényt a szabadság meghódítására.

De ha a szegény végre megértette, hogy a papok megcsalják, hogy a gazdagok kirabolják, hogy minden embernek egyenlő jogai vannak, hogy minden gazdagság e világból való, s hogy az ő nyomora istentelenség; ha a szegény semmiben sem hisz többé, csak önmagában és két karjában s egy szép napon így kezd gondolkozni:

— Pusztuljanak a gazdagok! Nekem is jogom van a földi örömhöz, mert más öröm nincsen! Enyém a

föld, mert az ég üres! Enyém és mindenkié, mert minden ember egyenlő! — ti, felséges okoskodók, akik idáig vittétek, mit mondtok neki, ha legyőzik?

Kétségtelenül emberbarátok vagytok, kétségtelenül igazatok van a jövődre nézvést, s el jó majd az a nap, amikor áldani fognak: de ma még, őszintén szólva, nem áldhatunk benneteket. Régen, amikor az elnyomó azt mondta: — Enyém a föld! — az elnyomott így felelt: — Enyém az ég! — De mit feleljen most?

A mai kor egész betegsége két okból származik; a nép, amely megérte 1793-at és 1814-et, két sebet hordoz szívében. Ami volt, az mind nincs többé; ami lesz, az mind nincs még. Ne is keressétek másutt betegségünk titkát.

Itt egy ember, akinek háza dűledez; lerombolta, hogy másikat építsen. A törmelék ott hever a földjén, s új köveket vár az új épülethez. Amikor már készen áll, hogy megfaragja a követ s megkeverje a vakolatot, kezében csákány, ingujja felgyűrve — hírül hozzák neki, hogy kő nincs, s azt tanácsolják, meszelje be újra a régit, hogy felhasználhassa valamiképpen. Mitévő legyen ez az ember, ha nem akar romokból rakni fészket a fiókáinak? A kőbánya túlságosan mély, a szerszámok gyöngék, hogy a követ kifejtsék. — Várj, — mondják neki — majd csak kifejtik lassanként; remélj, dolgozzál, haladj előre, vonulj vissza. — Isten tudja, mi mindent nem mondanak még. Közben pedig a mi emberünk, akinek régi háza már nincs meg, s új háza még nincs, nem tudja, hová meneküljön az eső elől, hogyan főzze meg a vacsoráját, hol dolgozzék, hol pihenjen, hol éljen, hol haljon meg; s a gyermekei kicsinyek.

Ha erősen nem csalódom, ehhez az emberhez hasonlítunk mi. Ó, eljövendő századok népei! Amikor majd meleg nyári napon az eke szarvára hajoltok a haza zöld szántóföldjein; amikor tiszta, ragyogó napsütésben látjátok, hogy termékeny édesanyátok, a föld hogyan

mosolyog reggeli ruhájában kedves gyermekére, a munkásra; amikor nyugodt homlokotokról letörölve a ve-rejtek szent keresztvizét, végigjártatjátok szemeteket a roppant látóhatáron, ahol az ember-gabonának egyik kalásza sem nyúlik magasabbra a másiknál, csak búza-virág és margaréta villan elő a sárguló búza közül: ó, ti szabad emberek, ha majd akkor hálát adtok Isten-nek, amiért erre az aratásra születtetek, gondolatok reánk, akik nem vetünk többé, gondoltjátok el, hogy mi drágán megfizettünk a ti nyugalmatokért; minden őstőknél jobban szánjatok bennünket, mert sokat szenvedtünk el azokból a bajokból, amelyek őket szájalomra-méltóvá tették, s elvesztettük azt, ami őket vigasztalta.

III. FEJEZET

El kell mondanom, milyen alkalommal kerített hatalmába a kor betegsége.

Asztalnál ültem, nagy vacsoránál, álarcos multság után. Körülöttem barátaim, pompás jelmezben, minden-felé fiatal emberek, fiatal asszonyok, mind ragyogott a szépségtől és az örömtől, jobbra-balra válogatott ételek, metszett üvegek, csillárok, virágok; fölöttem lármás zenekar, szemközt velem a kedvesem, — nagy-szerű teremtés, akit bálványoztam.

Tizenkilenc éves voltam ekkor; semmi baj, semmi betegség nem ért még; természetem büszke és nyílt volt, előttem állt minden reménység, és túláradt a szívem. A bor gőze forrongott az ereimben; olyan mámoros pillanat volt ez, amikor minden, amit lát és hall az ember, kedveséről beszél neki. Az egész természet olyan-nak látszott ilyenkor, mint egy ezer lapra csiszolt drága-kő, amelyre egy titokzatos név van vésve. Az ember szeretne megcsókolni mindenkit, akit mosolyogni lát, s minden élőlény testvérének érzi magát. A kedvesem

találkozót adott erre az éjszakára, — s én egyre őt néztem, miközben lassan ajkamhoz emeltem a poharat.

Amint megfordultam, hogy elvegyek egy tányért, a villám leesett. Lehajoltam, hogy fölemeljem, s mert nem találtam meg mingyárt, fölemeltem az abroszt, hogy lássam, merre gurult. Ekkor megpillantottam az asztal alatt a kedvesem lábát, a mellette ülő fiatalember lábán; lábszáruk egymáson keresztberakva fonódott össze, s időnként lágyan összeszorították.

Teljes nyugalommal egyenesedtem föl, más villát kértem s folytattam a vacsorát. Igen nyugodt volt kedvesem és a szomszédja is; alig beszéltek és nem néztek egymásra. A fiatalember az asztalra könyökölt s tréfálkozott egy másik asszonnyal, aki nyakékét és karkötőjét mutogatta neki. A kedvesem mozdulatlan volt, sóvárgástól fátyolozott, merev szemmel nézett maga elé. Egész vacsora alatt figyeltem őket és se mozdulataikban, sem arcukon nem láttam semmi áruló jelet. Végül, amikor a csemegénél tartottunk, készakarva leejtettem az asztalkendőmet, újra lehajoltam s ugyanabban a helyzetben találtam őket, szorosan összefonódva egymással.

Megígértem volt a kedvesemnek, hogy hazakísérem, özvegy volt, s így igen szabadon élt egy öreg rokona segítségével, aki kísérgette és gardedámul szolgált neki. Amikor az előcsarnokon keresztülmentem, megszólított:

— Itt vagyok, Octave, — mondotta — mehetünk.

Felkacagtam és válasz nélkül kiléptem az uccára. Néhány lépés után leültem egy sarokkőre. Nem tudom, mire gondoltam; mintha tökéletesen megbutított volna ennek az asszonynak a hűtlensége, akire sohasem voltam féltékeny, s akit sohasem gyanúsítottam. Amit láttam, az semmi kétséget nem engedett meg; mintha bunkócsapás kábított volna el, nem emlékszem, mi történt bennem, amíg a sarokkő vön ültem — legfőljebb arra, hogy gépiesen néztem az eget, megláttam egy hulló csillagot, köszöntöttem ezt a futó fénysávot, amelyben

a költők egy összeomlott világot látnak, s komolyan megemeltem előtte a kalapomat.

Igen nyugodtan mentem haza, nem éreztem semmit, s mintha gondolkozni sem tudtam volna. Vetkőzni kezdtem, lefeküdtem; de alig, hogy a fejemet letettem, olyan erővel fogott el a bosszúvágy, hogy hirtelen felgyenesedtem, mintha testemnek minden izma fává merevedett volna. Fölkiáltottam, amikor kikeltem az ágyból — karomat kitérve a sarkamon jártam, oly görcsösen összerándultak a lábujjaim idegei. Majd egy órát töltöttem el így, — tökéletesen örült voltam és merev, mint a csontváz. Ez volt az első dühroham, amin életemben keresztülmentem.

Az az ember, akit kedvesemmel megleptem, legbensőbb barátaim közé tartozott. Elmentem hozzá másnap egy Desgenais nevű ifjú ügyvéd társaságában; pisztolyokat vettünk magunkhoz, még egy tanút kerestünk s kimentünk a vincennesi ligetbe. Egész úton egy szót sem szóltam ellenfelemhez, még csak közelébe sem kerültem; így álltam ellent annak a vágnak, hogy megüsem, vagy sértegessem, — az ilyenfajta heveskedés mindig utálatos és haszontalan, ha a törvény megtűri a szabályos párviadalt. De azt már nem tudtam megállani, hogy a szememet rá ne szegezzem. Gyermekkori pajtásom volt, s esztendőök óta állandóan szolgálatokat tettünk egymásnak. Mindent tudott a szerelmemről s nem egyszer világosan értésemre is adta, hogy az effajta kötelék szent dolog a barát szemében s ő képtelen volna kiütni engem a nyeregből, még ha ugyanazt az asszonyt szeretné is. Egyszóval minden tekintetben megbíztam benne s talán sohasem szorítottam meg senki kezét melegebben, mint az övét.

Kíváncsian, mohón néztem ezt az embert, aki fülem hallatára úgy beszélt a barátságról, mint egy antik hős s a szemem láttára simogatta a kedvesemet. Életemben először láttam szörnyeteget, s tétova szemmel mére-

gettem, hogy megfigyeljem: milyen. Ezt az embert, akit tíz éves kora óta ismertem, akivel mindig a leg-tökéletesebb, legszorosabb barátságban éltem — mintha nem is láttam volna még soha. Itt egy hasonlatot kell elmondanom.

Van egy közismert spanyol darab, amelyben egy kőszobor a mennyei igazságszolgáltatás küldöttjeként megjelenik vacsorára egy kicsapongó embernél. A kicsapongó ember bátran viselkedik, s igyekszik közömbösnek látszani; de a szobor a kezét kéri s mihelyt odanyújtotta neki; a kicsapongó halálos hidegséget érez és összeroskad.

Nos, valahányszor életem folyamán megesett velem, hogy sokáig bizakodva hittem egy barátban, vagy szeretőben s egyszerre fölfedeztem, hogy megcsal; ennek a fölfedezésnek hatását úgy tudom kifejezni, ha a kőszobor kézszorításához hasonlítom. Valósággal a márványt érzi az ember, mintha a valóság egész halálos hidegségében jéggé dermedtené csókjával; a kőember érintése ez. Fájdalom, a szörnyű vendég nem egyszer kopogtatott a kapumon, nem egyszer vacsoráztunk együtt.

Közben a megbeszélések véget értek, ellenfelem és én felálltunk s lassan közeledtünk egymás felé. ő lőtt elsőnek s jobb karomon megsebesített. Tüstént másik kezembe kaptam a pisztolyt, de kifogytam az erőből, nem tudtam fölemelni, féltérdre roskadtam.

Láttam, hogy ellenfelem nyugtalanul, sápadt arccal siet felém. Ugyanakkor odaszaladtak a tanúim is, látván, hogy megsebesültem, de félretolta őket s megfogta sebesült kezemet. Foga összeszorult, nem tudott beszélni; láttam a gyötrődését. A legszörnyűbb gyötrelmet szenvedte el, amit ember érezhet.

— Eredj! — kiáltottam rá, — eredj s törülközz bele *** asszony lepedőjébe! — Fuldoklott — és fuldokoltam én is.

Kocsiba ültettek; a kocsiban orvos várt rám. Kiderült, hogy a seb nem veszélyes, mert a golyó nem ért csontot, de oly izgatott állapotban voltam, hogy nem tudtak azonnal bekötözni. Amikor a kocsi elindult, ablakában egy remegő kezet pillantottam meg — ellenfelem tért vissza újra. Válaszképpen csak a fejemet ráztam; annyira dühöngtem, hogy hiába is próbáltam volna megbocsátani neki, bár éreztem, hogy őszinte a megbánása.

Mire hazaértem, a sebemből bőségesen csörgedező vér nagyon megkönnyített; mert a gyöngeség megszabadított a haragtól, ami jobban fájt, mint a sebem. Gyönyörűséggel feküdtem le, s azt hiszem, semmiféle ital nem esett jobban soha, mint az első pohár víz, amivel megittattak.

Az ágyban kitört rajtam a láz. Ekkor kezdtem el könnyezni. Nem azt éreztem fölfoghatatlannak, hogy a kedvesem nem szeret többé, hanem azt, hogy megcsalt. Nem értettem; olyan asszony, akit sem kötelesség, sem érdek nem kényszerít, miért hazudik az egyik férfinak, amikor a másikat szereti. Napjában hússzor is megkérdeztem Desgenais-t, hogyan lehetséges ez.

— Ha férje volnék, — mondtam, — vagy ha fizetném, megérteném, hogy megcsal; de ha nem szeretett már, miért nem mondta meg? Miért csalt meg?

Nem tudtam fölfogni, hogy szerelemben hazudni is lehet; gyermek voltam akkor, de megvallom, hogy ezt ma sem értem még. Valahányszor belészerettem egy asszonyba, megmondtam neki, s ha nem szerettem már, megmondtam azt is, ugyanazzal az őszinteséggel, s mindig azt gondoltam, hogy ilyen dolgokban az akaratunk nem tehet semmit s nincs más bűn, csak a hazugság.

Mindarra, amit mondtam, Desgenais csak ezt felelte:

— Nyomorult teremtés; ígérd meg nekem hogy sohasem keresed fel többé.

Erre ünnepélyesen megesküdtem neki. Ráadásul azt is tanácsolta, hogy ne írjak még csak egy szemrehányó sort se, s ha ő írna nekem, ne válaszoljak. Ezt mind megígértem, szinte csodálkozva a kívánságán, s méltatlankodva, hogy az ellenkezőjét föl meri tenni rólam.

De azért mihelyt fölkeltem s ki tudtam menni a szobámból, első dolgom az volt, hogy elszaladjak a kedvesemhez. Egyedül találtam, szobája egyik zugában ült, levert arccal, kusza rendetlenségben. A leghevesebb szemrehányásokkal halmoztam el; részeg voltam a kétségbeeséstől. Úgy kiabáltam, hogy zengett belé a ház, s ugyanakkor a könny néha oly erőszakosan elakasztotta a szavamat, hogy zokogva roskadtam az ágyra.

— Hűtlen, nyomorult! — mondtam sírva, — tudod, hogy belehalok ebbe, örülsz? Mit vétettem neked?

Nyakamba borult, azt mondta, hogy elcsábították, elcsavarták a fejét; hogy vetélytársam leitatta azon a végzetes vacsorán, de sohasem volt az övé; hogy egy pillanatra megfeledkezett magáról; hogy hibát követett el, de nem vétkezett; végül, hogy jól látja, milyen fájdalmat okozott nekem, de ha nem bocsátok meg neki, belehal ő is. Az őszinte megbánás minden könnyét, a fájdalom egész ékesszólását kimerítette, hogy megvigasztaljon; sápadtan, dúltan, félig kinyílt ruhában, vállán szétszóródó hajjal térdelt a szoba közepén; sohasem láttam ilyen szépnek, s reszkettem az iszonyattól, miközben minden érzékem fölberzenkedett erre a látványra.

Összetörten távoztam, nem láttam semmit, alig álltam a lábamon. Soha többé nem akartam látni, de negyedóra múlva visszatértem. Nem tudom, micsoda kétségbeesett erő hajszolt; valami tompa vágyat éreztem, hogy még egyszer birtokomba vegyem, feligyam pompás testéről ezeket a keserű könnyeket s aztán

megöljem őt is, magamat is. Egy szó, mint száz, iszonyodtam tőle és bálványoztam; éreztem, hogy szerelme vesztemet jelenti, de nélküle élnem lehetetlen. Úgy száguldtam fel hozzá, mint a villám; cseléddel nem beszéltem, egyenesen beléptem — ismertem a házat — s betaszítottam szobája ajtaját.

Öltözőasztala előtt ült, mozdulatlanul, drágakövekkel borítva. Szobalánya éppen fésülte; ő maga vörös kreppdarabot tartott kezében s gondosan dörzsölgette az arcát. Azt hittem, álmodom; lehetetlennek látszott, hogy ez ugyanaz az asszony, aki negyedórával ezelőtt a padlón fetrengett fájdalomában; úgy álltam ott, mint a kőszobor, ő, amint az ajtó nyílását hallotta, mosolyogva fordult hátra.

— Te vagy? — kérdezte. Bálba készült, s vetélytársamat várta, aki el akarta kísérni. Megismert, összeszorította ajkát s összeráncolta szemöldökét.

Már tettem egy lépést kifelé. Elnéztem sima, beillatozott nyakszirtjét, ahol haja össze volt fonva s gyémántfésű csillogott rajta; ez a nyakszirt, az életerő székhelye, feketébb volt a pokolnál; két csillogó hajfonat csavarodott föléje s azokon könnyű ezüstkalászkok ringatóztak. Tejnél fehérebb válla és nyaka még jobban kiemelte az erős, sűrű pihék feketeségét. Volt ebben a fölhajtott sörényben valami szemérmetlen szépség, amely mintha kicsúfolt volna engem, amiért egy pillanattal előbb olyan feldúlnak láttam. Hirtelen oda léptem hozzá s öklöm hátával rásújtottam erre a nyakszirtre, A kedvesem még csak fel sem kiáltott, feje előrebukott a kezére, én pedig sietve távoztam.

Amint hazaértem, ismét olyan erővel tört ki rajtam a láz, hogy ágyba kellett feküdnöm. A sebem felszakadt és sokat szenvedtem miatta. Desgenais meglátogatott; elmondtam neki, mi történt. Némán hallgatott végig, aztán tünődve sétálgatott egy darabig a szobámban Végre megállt előttem és felkacagott.

— Ez az első szeretőd? — kérdezte.

— Nem, — feleltem, — az utolsó.

Éj dereka táján nyugtalan álmom közben úgy rémlett nekem, hogy mély sóhajtást hallok. Kinyitottam szememet s kedvesemet láttam összefont karral állni az ágyam mellett: olyan volt, mint a kísértet. Nem tudtam elfojtani egy rémült kiáltást, mert azt hittem, beteg agyamnak szülöttje ez a jelenés. Kiugrottam az ágyból s a szoba másik végébe menekültem, de utánam jött.

— Én vagyok, — mondotta, s átkarolva kezdett magával vonszolni.

— Mit akarsz? — kiáltottam, — eressz! Meg tudnálak ölni ebben a percben!

— Hát ölj meg — felelte. — Megcsaltalak, hazudtam neked, aljas, nyomorult teremtés vagyok, de szeretlek és nem tudok lemondani rólad.

Elnéztem; milyen szép volt! Egész teste remegett; szerelemtől fátyolozott szeme valósággal árasztotta a gyönyört, keble csupasz volt, ajka égett. Magamhoz öleltem.

— Jó, — mondtam — de Istenemre, aki lát bennünket, apám lelki üdvösségére esküszöm, hogy tüstént megöllek s megölöm magamat is.

Elvettem a kandallóról egy kést s a párnám alá dugtam.

— Ugyan, Octave, — mondotta s mosolyogva ölelt át, — ne csinálj örültségeket. Nézd, fiacskám, ez a sok szörnyűség megárt neked, hiszen lázad van. Add ide azt a kést.

Láttam, hogy el akarja venni.

— Idehallgass, — mondtam erre. — Nem tudom, ki vagy és micsoda komédiát játszol, de ami engem illet, én nem komédiázom. Szerettelek, amennyire földi ember szeretni tud, s tudd meg, halálos szerencsétlenségemre, még most is örülten szeretlek. Azt mondtad

az imént, hogy szeretsz te is — jó, elhiszem; de mindenre esküszöm, ami szent: ha ma éjszaka én vagyok a kedvesed, holnap nem lesz más. Istenemre, Istenemre — ismételtem — nem fogadlak vissza kedvesemnek, mert éppen annyira gyűlöllek, amennyire szeretlek. Istenemre: ha enyém akarsz lenni, holnap reggel megöllek.

E szavak közben lázas önkívületben hanyatlottam vissza az ágyra, ő vállára vetette köpenyét s futva ment ki a szobából.

Amikor Desgenais megtudta ezt a történetet, így szólt hozzám:

— Mért nem kellett neked? Nagyon kényes vagy hisz olyan csinos asszony.

— Tréfálsz? — kérdeztem. — Azt hiszed, ilyen asszony lehet a kedvesem? Azt hiszed, belenyugszom valaha is, hogy osztozzam valakivel? Gondold meg: 6 maga vallja be, hogy a másé, — talán megfeledkezzem a szerelmemről, hogy így akarjam magamévá tenni? Ha a te szerelmed ilyen, akkor sajnállak.

Desgenais azt felelte, hogy ő csak kokottokat szeret s nem szokott ilyen szigorú lenni.

— Kedves Octave, — tette hozzá, — te nagyon fiatal vagy; sok mindent szeretnél, szép dolgokat, amik nincsenek a világon. Te valami sajátságos fajta szerelemben hiszel; lehet, hogy képes is vagy rá; elhiszem, de nem kívánom neked. Lesz még más kedvesed is, barátom, s majd megbánod egyszer azt, ami ma éjszaka történt. Amikor ez az asszony fölkeresett, bizonyos, hogy szeretett; ebben az órában talán nem szeret, talán másvalaki karjában van; de ma éjszaka ebben a szobában szeretett, mit törődöl a többivel? Volt egy szép éjszakád, s ezt vissza fogod sírni, afelől bizonyos lehetsz, mert nem tér vissza többé. Az asszony mindent megbocsát, csak azt nem, ha nem kell neked. Félelmesen szerelmes lehetett beléd, hogy idejött hozzád, amikor

tudta és meg is vallotta a bűnösségét s talán sejtette hogy visszautasítod. Hidd el, visszasírod még ezt az éjszakát, mert én mondom neked, hogy ilyenben aligha lesz részed.

Mindabban, amit Desgenais mondott, volt valami olyan egyszerű és mélységes meggyőződés s a tapasztalásnak valami olyan kétségbeejtő nyugalma, hogy megborzongtam a hallatára. Amíg beszélt, heves kísértés fogott el, hogy újra elmenjek a kedvesemhez, vagy írjak neki és magamhoz hívjam. Nem tudtam fölkelni; ez megmentett attól a szégyentől, hogy talán újra úgy találjak rá, amint vetélytársamat várja, vagy bezárkózott vele. De írni így is lehetett; akaratlanul is azon tűnődtem, hogy vájjon eljönne-e, ha írnék neki.

Desgenais távozása után oly irtózatossá izgalmas éreztem, hogy elhatároztam: ennek véget vetek, akár-hogyan is. Szörnyű küzdelem után végre is az iszonyodás legyőzte a szerelmet. Megírtam kedvesemnek, hogy soha többé nem akarom látni s kérem, ne jöjjön el, ha nem akarja, hogy kiutasítsák a házamból. Hevesen csöngettem s megparancsoltam, hogy minél gyorsabban vigyék el a leveletem. Alighogy az inasom kilépett az ajtón, utána kiáltottam. Nem hallotta meg; nem mertem mégegyszer hívni; arcomat két kezemmel eltakartam s mélységes kétségbeesésbe merültem.

IV. FEJEZET

Másnap kora reggel első gondolatom ez volt: mitévő leszek most?

Nem volt sem állásom, sem foglalkozásom. Orvostudományt és jogot tanulgattam, de egyik pályára sem tudtam rászánni magamat; félesztendeig dolgoztam egy bankárnál, de oly hanyagul, hogy sietve le kellett

mondanom az állásomról, nehogy elcsapjanak. Jól tanultam, de fölületesen, mert az emlékezőtehetségemnek gyakorlásra van szüksége, s éppoly könnyen felejték, mint ahogy tanulni tudok.

A szerelmen kívül egyetlen kincsem a függetlenség volt. Már serdülőkorom óta dacos kultuszt szenteltem neki s úgyszólván szentségként őriztem a szívemben. Egy napon az apám jövőmre gondolva különböző pályákról beszélt, amelyek közt választást engedett nekem. Kikönyököltem szobám ablakán s elnéztem egy magányos, ösztövéer nyárfát, ahogy a kertben ingatta a szél. Gondolkoztam ezekről a különböző állásokról s elhatároztam, hogy valamelyiket elfoglalom. Valamennyit megforgattam a fejemben, de egyikhez sem éreztem kedvet s szabadjára engedtem a gondolataimat. Egyszerre úgy rémlett nekem, hogy mozogni érzem a földet s érzékeim felfogják azt a tompa, láthatatlan erőt, amely magával sodorja a térben^ úgy éreztem, mintha hajón volnék; a szemem előtt levő nyárfa hajóárboznak tetszett; fölegyenesedtem, kitártam karomat és felkiáltottam: — Kicsi dolog egynapos utasnak lenni ezen a világűrben úszó hajón; kicsi dolog embernek lenni, fekete pontnak a hajó fedélzetén; ember leszek, de nem valami külön fajtája az embernek!

Így hangzott az első fogadalom, amelyet tizennégy esztendőös koromban tettem a természet színe előtt s ez időtől fogva csak apám iránt való engedelmségből próbálkoztam eggyel-mással, de ellenszenvemet sohasem tudtam legyőzni.

Szabad voltam tehát — nem lustaságból, de a magam akaratából; egyebekben szerettem mindent, amit Isten alkotott, s igen kevésbé kedveltem az ember alkotásait. Az életből csak a szerelmet ismertem, a világból csak a kedvesemet — egyebet nem is akartam tudni. Így aztán, amikor a kollégiumból kilépve, szerelemre gyulladtam, őszintén hittem, hogy ez a szere-

lem egész életemre szól s eltűnt belőlem minden egyéb gondolat.

Az életem éppenséggel nem volt mozgalmas. A napot kedvesemnél töltöttem; nagy mulatságot leltem abban, ha szép nyári napokon kivihettem magammal a városból, leheveredtem mellé az erdőben a fűre vagy a mohára — mert a ragyogó természet látása mindig legerősebben tudott szerelemre ingerelni. Télen, mivel a kedvesem szerette a társaságot, bálókba és álarcos mulatságokra jártunk, úgy hogy ennek a dologtalan életnek sohasem szakadt vége; s mert amíg hű volt hozzám, egyedül csak rá gondoltam: egy árva gondolat sem maradt a fejemben, amikor megcsalt.

Hogy fogalmat adjak elmém akkori állapotáról, leginkább olyanféle lakáshoz hasonlíthatom, aminőket manapság lehet látni — ahol mindenféle kor és mindenféle ország bútorait egymás hegyére-hátára halmozzák össze. A mi korunknak nincsenek formái. Nem nyomtuk rá a század bélyegét sem házainkra, sem kertjeinkre, sem semmi egyébbre. Az uccán olyan emberekkel találkozunk, akik szakállukat III. Henrik korának divatja szerint nyíratják, mások simára borotválják arcukat — egyiknek úgy van elrendezve a haja, mint Rafael Önarcképén, másoknak, mint Jézus Krisztus korában. A gazdag emberek lakása ilyenformán csupa ritkasággyűjtemény: antik és gót stílus, renaissance és XIII. Lajos korabeli ízlés össze-vissza. Szóval együtt van nálunk valamennyi század, a magunkét kivéve, ami soha, semilyen más korban nem volt így: a mi ízlésünk az eklekticizmus; elfogadunk mindent, ami kezünkbe akad — ezt szépségéért, amazt kényelmességéért, ezt régiségéért, amazt éppen a csúnyaságáért, — úgy, hogy csupa hulladékból élünk, mintha közel járnánk a világ végéhez.

Ilyen volt az elmém állapota; sokat olvastam; azonfelül tanultam festeni is. Sok mindent tudtam könyv nélkül, de mindebben nem volt semmi rendszer,

úgyhogy a fejem üres és duzzadt volt egyszerre, mint a spongeya. Sorjában beléserettem minden költőbe, de erősen befolyásolható természet lévén, az utolsó mindig ki tudott ábrándítani a többiből. Nagy raktárt halmoztam fel romokból, míg végre a sok új és ismeretlen dolog végképpen eloltotta szomjúságomat s romnak éreztem önmagamat is.

De a rom fölött nyílt még egy igazán ifjú virág: gyermeki szívem reménysége.

Ez a reménység, amelyet semmi sem hervasztott el, semmi sem rontott meg, amelyet a szerelem a végsőkig fokozott, most egyszerre halálos sebet kapott. Legmagasabb röptében érte a kedvesem hűtlensége, s amikor erre gondoltam, valami olyan görcsös vonaglást éreztem a lelkemben, mint amikor a sebzett madár haldoklik.

A társaság, amely annyi rosszat cselekszik, ahhoz az indiai kígyóhoz hasonlít, amely egy növény levelén tanyázik s ez a növény gyógyítja a harapását; majdnem mindig ad orvosságot is a maga okozta szenvedés mellé. Például az olyan ember, akinek szabályos életmódja van, reggel üzleti ügyei, bizonyos órákban látogatásai, egyik órában dolgozik, a másokban szeret — veszedelem nélkül elvesztheti a kedvesét. Foglalatosságai és gondolatai olyanok, mint valami érzéketlen katonák, akik egy vonalban vannak csatarendbe állítva; kilőnek közülök egyet, szomszédai összezárkóznak, meg sem látszik a hiány.

Nekem nem volt meg ez a segítségem, amióta magamra maradtam: éppen ellenkezőleg, nagyobbnak és üresebbnek láttam drága anyámat, a természetet, mint valaha. Meg lettem volna mentve, ha tökéletesen el tudom felejteni a kedvesemet. Hány ember van, aki könnyű szerrel meggyógyul! Az ilyenek egyszerűen nem tudnak szeretni egy hűtlen asszonyt, s hasonló esetben bámulatot szilárdsággal tudnak viselkedni.

Dehát tud-e az ember így szeretni tizenkilenc esztendőskorában, amikor semmit sem ismer a világból, mindent megkíván s minden szenvedély csíráját egyszerre érzi magában? Miben tud kételkedni ez a kor? Jobbra-balra, a messzi látóhatáron mindenütt hangok szólongatják. Minden csupa vágy, csupa álmodozás. Semmiféle valóság nem állja meg a helyét, amíg a szívünk fiatal; nincs olyan görcsös, kemény tölggyfa, amelyből egy dryád ne lépne ki; ha száz karja volna az embernek, valamennyit ki merné tární az üresség felé, — csak kedvesét kell karjai közé szorítania, s az üresség megtelt

Ami engem illet, fel nem tudtam fogni, hogy szerelmen kívül mást is csinálhat az ember; ha más foglalkozásról beszéltek nekem, nem válaszoltam. A kedvesem iránt érzett szenvedélyem úgyszólván vad volt s egész életemen valami szerzetesi, vad jelleget hagyott. Csak egy példát mondok erre: kedvesem megajándékozott medaillonba foglalt miniatúrképével; szívemen hordoztam, amit sok férfi megcselekszik; de egyszer valami ritkaságárusnál találtam egy vezeklőövet, amelynek végén hegyes szögekkel kirakott lemez volt; a medaillont erre a lemezre erősítettem és így viseltem. Ezek a szögek minden mozdulatomra bemélyedtek a "mellemben s oly különös gyönyörűséget okoztak nekem, hogy néha kezemmel nyomtam beljebb, hogy erősebben érezzem. Jól tudom, hogy ez örültség; de a szerelem elkövet ennél különbeket is.

Amióta megcsalt ez az asszony, nem viseltem többé a kegyetlen medaillont. El nem mondhatom, milyen szomorúsággal csatoltam le a vasövet s milyen sóhaj tört fel a szívemből, amikor megszabadult tőle! — Szegény sebhelyek, — gondoltam magamban — hát elsimultok most már? Óh, sebem, drága sebem, micsoda balzsamot tegyék rád?

Hiába gyűlöltem ezt az asszonyt, hogy úgy mondtam, benne volt a véremben; átkoztam, de álmodtam

róla. Hogy lehet ezen segíteni? Mit tehet az ember egy álm ellen? Mivel torkolja le a test és a vér emlékezéseit? Macbeth, amikor megölte Duncant, azt mondta, hogy az óceán sem moshatja tisztára kezét; az én sebhelyeimet sem tudta volna kimosni. Azt mondtam Desgenais-nek: — Mit tegyek? Mihelyt elalszom, a feje ott van a párnámon.

Csak ebben az asszonyban éltem; benne kételkedni annyi volt, mint kételkedni mindenben; őt megátkozni annyi, mint megtagadni mindent; őt elveszteni annyi, mint mindent lerombolni. Nem jártam ki többé, a világot csupa szörnyeteg, vadállat, krokodillus népesítette be a szememben. Akármit mondtak nekem, hogy gondolataimat eltereljék, azt feleltem: — Igen, nagyon helyes s hidd el, hogy nem teszem meg.

Odaálltam az ablakhoz s azt gondoltam magamban: — Eljön, egészen bizonyos, már jön is, most fordul be a sarkon; érzem, hogy közeledik. Nem élhet nélkülem, mint ahogy én sem önélküle. Mit mondok majd neki? Milyen arcot vágok? — Erre eszembe jutott az álnoksága. — Ne jöjjön! — kiáltottam fel, — ne közeledjék hozzám! Meg tudnám ölni!

Utolsó levelem óta nem hallottam többé róla. — Hát végre is mit csinál? — tűnődtem magamban. — Más szeret? Szeressünk más mi is. De kit? — S amíg gondolatban keresni kezdtem, egy távoli hang kiáltását hallottam: — Te, más, mint engem? Két ember, aki szereti egymást, aki összeölelkezik s aki nem te, meg én?

Hát lehetséges ez? Megőrültél?

— Gyáva! — szólt hozzám Desgenais, — mikor felejtet el már ezt az asszonyt? — Hát csakugyan olyan nagy veszteség? No ugyan, nagy gyönyörűség is, ha ő szeret valakit! Válaszd a legelsőt, aki utadba kerül.

— Nem, — feleltem — nem olyan nagy veszteség. Nem tettem meg a kötelességemet? Nem kergettem el innét? Mit mondhatsz még? A többi az én dolgom;

a cirkuszban megsebzett bikának is joga van ahhoz, hogy lefeküdjék egy zugban, vállában a matador kardjával s békességben pusztuljon el. Ugyan mondd meg, mit csináljak itt, vagy amott? Mi az az »első«, aki az utamba kerül? Nem mutathatsz nekem mást: kék eget s fákat, házakat, férfiakat, akik beszélnek, isznak, énekelnek, asszonyokat, akik táncolnak, lovakat, amelyek vágtnak. Ez mind nem az élet, csak az élet lármája. Eredj, eredj, hagyj engem békén.

V. FEJEZET

Amikor Desgenais látta, hogy a kétségbeesésem gyógyíthatatlan, hogy nem hallgatok senkire s hogy nem mozdulok kis szobámból: komolyan kezdte felfogni a dolgot. Egy este fontos képpel állított be hozzám; kedvesemről beszélt, aztán csúfondáros hangon folytatta s elmondott az asszonyokról minden rosszat, amit gondolt róluk. Amíg beszélt, felkönyököltem az ágyban s figyelmesen hallgattam.

Zord este volt — amikor a süvöltő szél a haldokló sóhajtásához hasonlít; heves eső csapkodta az ablaktáblákat s közbe-közbe halálos csend támadt. Ilyen időben az egész természet szenved; a fák fájdalmasan vonaglanak, vagy búsan lehajtják fejüket; a madarak egymáshoz búznak a bokorban; az uccák kiürülnek. Nekem fáj a sebem. Még tegnap volt egy kedvesem meg egy barátom; a kedvesem megcsalt, a barátom betegágyba döntött. Nem láttam még világosan, hogy mi történik a fejemben; egyszer úgy rémlett, hogy borzalmas álmod láttam s csak be kell hunynom a szememet, hogy másnap boldogan ébredjek föl, máskor meg egész életem látszott nevetséges, gyerekes álomnak, amelynek hamissága most kiderült. Desgenais ott ült előttem,

a lámpa mellett; szilárd volt és komoly s állandó mosoly ült az arcán. Csupa szív-ember volt, de száraz, mint a kovakő. A korai tapasztalás időnek előtte megkopaszította; ismerte az életet és elsírta könnyeit a maga idejében; de a bánata páncélt viselt; materialista volt és várta a halált.

— Octave, — mondotta, — abból, ami benned történik, látom, hogy hiszel abban a szerelemben, amelyet a regényírók és a költők ábrázolnak; egyszerűen abban hiszel, amit beszélnek ezen a földön s nem abban, amit cselekszenek. Ennek az az oka, hogy nem okoskodol egészségesen s ez még nagy szerencsétlenségekbe sodorhat.

— A költők úgy ábrázolják a szerelmet, ahogy a szobrászok formálják a szépséget, ahogy a muzsikuskok teremtik a dallamot; vagyis ideges és finom szervezettel lévén megáldva, lelkesedve válogatják ki az élet leg-tisztább elemeit, az anyag legszebb vonalait és a természet legharmonikusabb hangjait. Mondják, hogy sok szép leány volt Athénben; Praxiteles mindet lerajzolta egymásután; aztán ezekből a különböző szépségekből, amelyeknek mind megvolt a maguk hibája, egyetlen, hibátlan szépséget alkotott s megteremtette a Vénuszt. Az első ember, aki hangszert készített s törvényeket és szabályokat adott a zeneművészetnek, sokáig hallgatta előbb a nád susogását és a fülemüle énekét. Éppen így a költők is, akik ismerték az életet, amikor már sok, többé-kevésbé mulékony szerelmet láttak, amikor már mélységesen érezték, hogy a felséges rajongásnak minő fokára emelkedhetik egy-egy pillanatra a szenvedély: eltávolítottak az emberi természetből minden lealacsonyító elemet s megteremtették ezeket a titokzatos neveket, amelyek egyik korszakról a másikra szálltak az emberek ajkán; Daphnis és Chloe, Hero és Leander, Pyramus és Thisbe.

— A valóságos életben ezekhez hasonló örök és tökéletes szerelmeket keresni ugyanannyi mint künn

az uccán Vénuszhoz hasonló asszonyokat keresni, vagy azt kívánni, hogy a fülemüle Beethoven-szimfóniákat énekeljen.

— Tökéletesség nincs; a tökéletesség gondolatát felfogni: ez az emberi értelem diadala; vágyódni a tökéletességre, hogy bírja az ember: a legveszedelme-sebb örültség. Nyisd ki az ablakodat, Octave, nem látod a végtelenséget? Nem érzed, hogy az ég határ-talan? Az eszed nem mondja meg ezt neked? De azért: fel tudod-e fogni a végtelenséget? Tudsz-e fogalmat alkotni valami végtelen dologról — te, aki tegnap születél és holnap meghalsz? A világegyetem roppant nagyságának látványa mindenütt a legnagyobb örül-téseket hozta létre. Innen erednek a vallások; a vég-telenség birtoklásáért lett öngyilkos Cato, ezért dobták oda magukat a keresztények az oroszlánoknak, a huge-nották a katolikusoknak; a föld minden népe kitérte karját a végtelen térség felé s belé akart zuhanni. Az esztelen bírni akarja az eget; a bölcs bámulja, térdre borul és nem vágyakozik.

— A tökéletesség, barátom, éppoly kevésbé való nekünk, mint a végtelenség. Nem szabad azt keresnünk semmiben, nem szabad megkívánni semmitől, sem a szerelemtől, sem a szépségtől, sem a boldogságtól sem az erénytől; de szeretni kell, hogy érényesek, szépek és boldogok lehessünk, amennyire ember az lehet.

— Tegyük fel, hogy van a dolgozósobádban egy Rafael-kép, amelyet eddig tökéletesnek tartottál; tegyük fel, hogy tegnap este, amint közelről nézegetted, a kép egyik alakjában valami durva rajzhibát fedeztél föl, egy megtört tagot, vagy természetellenes izmot, amilyen van is állítólag az antik gladiátor egyik karjában; kétség-telenül nagy kedvetlenséget érzel, de a képet azért nem dobod tűzbe; csak annyit mondasz, hogy nem tökéletes, de vannak bámulatraméltó részletei.

— Vannak asszonyok, akiknek jó természete és őszinte szíve nem engedi, hogy két szeretőjük legyen egyszerre. Azt hitted, hogy a kedvesed ilyen; csakugyan, jobb is lett volna. Most rájöttél, hogy megcsalt; de kénytelen vagy ezért megvetni, bántani azt az asszonyt s azt hinni, hogy méltó a gyűlöletedre?

— De még ha sohasem csalt volna is meg a kedvesed s ha most csak téged szeretne: gondold meg, Octave, hogy akkor is mily messze lenne még ez a szerelem a tökéletességtől, mily emberi lenne, mily kicsiny, mennyire alá volna vetve a társadalmi szenteskedés törvényeinek; gondold meg, hogy előtted másik férfié volt, sőt nem is egy férfié; hogy másoké is lesz utánad.

— Gondold meg ezt: ami téged ebben a pillanatban kétségbeejt, az a tökéletesség, ahová gondolatban fölemelted a kedvesedet s ahonnan most lezuhanni látod. De mihelyt megérted, hogy maga ez az első gondolat is kicsi és korlátozott emberi gondolat volt: belátod majd, hogy egy fokkal több vagy kevesebb nem sokat jelent az emberi tökéletlenség nagy korhadt lét-ráján.

— Ugyebár készséggel elismered, hogy a kedvesednek más férfiakkal is volt már és lesz még dolga; bizonyára azt is mondod, hogy ez a tudat mellékes neked, ha szeret s ha csak a tiéd, addig, amíg szeret. Én azonban azt mondom neked: ha más férfival is volt dolga, nem mindegy-e, hogy ez tegnap történt, vagy két évvel ezelőtt? Ha más férfiakkal is lesz dolga, nem mindegy-e, hogy ez holnap történik-e, vagy úja'bb két esztendő elmúltával? Ha úgyis csak egy ideig szeret, — és ha szeret — nem mindegy-e, hogy ez két esztendeig tart, vagy egy éjszakán át? Ember vagy, Octave? Látod, amint a levelek lehullanak a fáról, a nap fölkel és lenyugszik? Hallod remegni az élet óráját

a szíved minden dobbanására? Hát oly nagy különbséget jelent nekünk az esztendeig, vagy órahosszat tartó szerelem — te esztelen, aki ezen a tenyérnyi ablakon át kiláthatsz a végtelenre?

— Tisztességesnek nevezed azt az asszonyt, aki két esztendeig hűségesen szeret; nyilván erre a célra készült naptárad van s onnét tudod, mennyi idő alatt szárad meg a férfi csókja az asszony ajkán. Nagy különbséget teszel az olyan asszony közt, aki pénzért s az olyan közt, aki gyönyörűségből adja oda magát, — az olyan közt, aki gögből s aki szerelemből adja oda. A megvásárolt asszonyok közül egyiket drágábban fizeted meg, mint a másikat; azok közül, akiket érzéki gyönyörűség kedvéért keresel föl, egyiknek több bizalommal engeded át magad, mint a másiknak; akikhez a hiúság köt, azok közül jobban büszkélkedel az egyikkel, mint a másikkal; s akiket szerelemmel szeretsz, azok közül egyiknek a szíved harmadát adnád oda, másiknak negyedét, harmadiknak felét — aszerint, hogy milyen a nevelése, erkölcse, neve, születése, szépsége, véralkata, — aszerint, hogy milyen az alkalom, hogy mit mond róla a világ, hogy hány óra van, hogy mit ittál vacsorakor.

— Van részed asszonyokban, Octave, mert fiatal vagy, tüzes vagy, mert tojásdad és szabályos az arcod, mert gondosan fésülsz a hajadat; de éppen ezért, barátom, nem tudod, hogy mi az asszony.

— A természet mindenekelőtt az élőlények szaporodását akarja; az élet mindenütt, a hegyek csúcstól az óceán fenekéig, fél a haláltól. Isten, hogy művét fenntartsa, azt a törvényt hozta tehát, hogy minden élőlény legnagyobb élvezete a nemzés aktusa legyen. A pálmafa, amikor elküldi hímporát a nőstényének, szerelemtől remeg a tüzes szélben; a szerelmes szarvas felökleli a nőstényét, ha ellenáll neki; a galamb úgy vonaglik a hím szárnyai alatt, mint egy érzékeny

szerelmes; a férfi pedig, ha párját karjai közt tartja, a mindenható természet kebelén, sziporkázni érzi szívében az isteni szikrát, amely megteremtette.

— Oh, barátom, amikor egy szép és erős asszonyt szorítasz meztelen karodba — ha a gyönyörűség könynyeket csal a szemedbe, ha zokogni érzed ajkaidon az Örök szerelem esküjét, ha a végtelen leszáll a szívedbe: ne félj kitárni a lelkedet, még ha egy kurtizánnal volna is együtt.

— De ne téveszd össze a bort a mámorral, s a serleget, amelyből az isteni italt iszod, ne hidd isteni-nek; ne csodálkozz, ha estére üresen, összetörve találsz. Asszony az, törekeny edény, amelyet földből gyúrt egy fazekas.

— Köszönd meg Istennek, hogy megmutatja neked az eget, s amért szárnyaddal csapkodsz, ne hidd magadat madárnak. Még a madár sem szállhat a felhők fölé; van egy réteg, ahol kifogy a levegőből, s a pacsirta amely énekelve száll föl a reggeli ködben, néha holtan esik vissza a barázdák közé.

— Élvezz annyit a szerelemből, amennyit józan ember megiszik a borból; ne légy részeges. Ha kedvesed őszinte és hű, szeresd ezért: de ha nem az s ha fiatal és szép, szeresd a fiatalságáért s a szépségéért; szeresd akkor is, ha kellemes és elmés s ha mindebből semmi sincs meg benne, de legalább szeret: akkor is szeresd. Nem minden éjszaka szeretik az embert.

— Ne tépd a hajad és ne beszélj öngyilkosságról, amért vetélytársad van. Azt mondod, hogy a kedvesed megcsal valakivel; ez bántja a büszkeségedet: de csak cseréld föl a szavakat, gondold, hogy azt csalja meg veled s már büszkélkedhetel.

— Ne kösd szabályokhoz a viselkedésedet s ne mondd, hogy azt akarod, hogy csak téged szeressenek; mert ember vagy s magad is állhatatlan, kénytelen vagy hallgatólag hozzátenni: »amennyire lehet«.

— Fogadd el az időt, ahogy jön, a szelet, ahogy fúj, az asszonyt úgy, amilyen. A spanyol nő — a legelső a világon — hűségesen szeret; a szíve őszinte és heves, de tört hord a szíve fölött. Az olasz nő buja, de a széles vállakat keresi és röffel vesz mértéket a kedveséről. Az angol exaltált és melancholikus, de hideg, gőgös. A német gyöngéd és szelíd, de ízetlen és egyhangú. A francia elmés, elegáns és élvezetvágyó, de úgy hazudik, mint az ördög.

— Mindenekelőtt ne vádold az asszonyt, amiért az, ami; mi tettük ilyenné, minden alkalommal lerombolva a természet munkáját.

— A természet mindenre gondol s arra teremtette a szüzet, hogy szerető legyen; de az első gyermeknél kihull a haja, formáját veszti a keble, sebhelyet hord a teste; az asszony arra termett, hogy anya legyen. A férfi talán elhagyná ekkor, mert elveszi kedvét az elvesztett szépség; de a gyermeke sírva kapaszkodik belé. Ez a család, az emberi törvény; természetellenes minden, ami ettől eltávolodik. A paraszt azért erényes, mert a felesége szülő- és szoptatógép, mint ahogy ő maga földművelőgép. Nem ismeri sem a hamis haját, sem a szépítő kenőcsöket; de a szerelmét nem is fertőzi meg semmi; ösztönös párosodása közben nem veszi észre, hogy Amerikát fölfedezték. Az asszonya nem érzéki, ds egészséges; a keze kérges, de a szíve bezzeg nem az.

— A civilizáció éppen ellenkezőjét cselekszi annak, amit a természet tesz. A mi városainkban, a mi erkölccseink szerint azt a hajadont, aki arra termett, hogy a napon szaladgáljon s meztelen birkózókat csodáljon meg, mint Lakedemoniában, hogy kiválassza és megszeresse valamelyiket: szobába zárják, lakat alatt tartják, hanem azért regényt rejteget a feszület alatt; halvány és dologtalan, megromlik a tükre előtt, az éjszaka csendjében hervasztja el azt a szépséget, amely fojtogatja s amelynek szabad levegőre volna szüksége. Aztán egyszerre csak kirántják innét — nem tud sem-

mit, nem szeret semmit, de megkíván mindent; egy vénasszony kioktatja, fülébe súgnak egy szemérmetlen szót s odavetik egy ismeretlen ember ágyába, aki erőszakot tesz rajta. Hát ez a házasság, vagyis a civilizált család. Most aztán szegény leánynak gyereke lesz; haja megritkul, szép keble, teste hervadni kezd; a szerető szépségét elvesztette már s még nem szeretett! Fogant és szült s nem tudja, miért. Odavisznek hozzá egy gyereket s azt mondják neki: — Anya vagy, — Azt feleli: — Nem vagyok anya; adják oda ezt a gyereket egy olyan asszonynak, akinek teje van, az én emlőmben nincs, — nem így szokott megjönni az asszonyok teje. Az ura azt feleli neki, hogy igaza van, hogy a gyerek megutáltatná vele. Most felcicomázzák, brüsszeli csipkével díszítik bevérezett ágyát; ápolják, kigyógyítják az anyaság betegségéből. Egy hónap múlva megjelenik a Tuileriákban, a bálon, az operában: a gyerek Chaillotban, Auxerre-ben, az ura valami rosszhírű házban. Tíz ifjú ember beszél neki szerelemről, odaadásról, rokonszenvről, örökké tartó ölelésről, mindarról, amit a szívében hordoz. Kiválaszt egyet, keblére vonja; az meggyalázza, sarkonfordul s megy a tőzsdére. Ezzel útnak indították; átsír egy éjszakát s úgy találja, hogy a könnytől kivörösödik a szeme. Vigasztalót választ s annak elvesztéséért egy másik vigasztalja meg; így folyik ez harminc esztendő koráig s még tovább is. Ekkor történik, hogy kiábrándultan, megméltelyezetten, elvesztve minden emberi érzést, még az utálkozást is, egy este összetalálkozik valami szép, serdülő ifjúval, akinek fekete a haja, lángol a szeme, reménységtől dobog a szíve; ráismer a maga ifjúságára, eszébe jutnak a szenvedései, továbbadja az ifjúnak az élettől kapott leckét s megtanítja, hogy ne szeressen soha.

— Ilyenné tettük az asszonyt, ilyenek a kedveink. Dehát Istenem, mégis csak asszonyok, s kellemes perceket lehet eltölteni velük.

— Ha keményre edződteél, ha biztos vagy magad felől s ha igazán férfi vagy, akkor ezt tanácsolom neked: vesd bele magad félelem nélkül a társaság forgatagába; ölelgess kurtizánokat, táncosnőket, polgárásszonyokat és márkinékat. Légy állhahatos és hűtlen, szomorú és vídám, megcsalt, vagy tiszteletben tartott férfi; csak azt tudd, hogy szeretnek-e s ha igen, a többivel ne törődj.

— Ha alacsonyabbrendű, közönséges ember vagy, akkor azt tanácsolom: keresgélj egy darabig, mielőtt választanál, de semmire ne számíts mindabból, amit kedvesedben találni véltél.

— Ha gyöngye ember vagy, aki könnyen enged uralkodni magán s hajlandó gyökeret verni ott, ahol egy kis földet lát: akkor csinálj magadnak olyan páncélt, amely mindennek ellenáll; mert ha gyöngye természetednek engedsz, nem boldogulsz ott, ahol gyökeret vertél; elszáradsz, mint az élősdű növény s nem lesz se virágod, se gyümölcsöd. Életed nedve egy idegen növény kérgébe megy át; minden cselekedeted halavány lesz, mint a fűzfalevél; nem öntöz egyéb, csak tulajdon könnyeid, nem táplál más, csak tulajdon szíved.

— De ha egzaltált természet vagy, ha álmokban hiszel s azokat meg is akarod valósítani, akkor kereken azt mondom neked: — Szerelem nincs.

— Mert osztom a véleményedet s azt mondom: szeretni annyi, mint testestül-lelkestül odaadni magunkat, vagy helyesebben: két embert eggyé olvasztani; sétálni a napon, a szélben, gabonaföldek és rétek között, négy karú, kétfejű, kétszívű testtel. A szerelem: hit; a szerelem: a földi boldogság vallása; sugárzó háromszög a világnak nevezett templom boltozatán. Szeretni annyi, mint szabadon járni ebben a templomban, oldalunk mellett olyan valakivel, aki meg tudja érteni: miért állsz meg egy gondolat, egy szó, egy virág miatt s miért emeled föl fejed a mennyei háromszög felé. Nagy kincs az ember nemes képességeinek gyakorlása,

s ezért oly szép dolog a lángész; de megkészserezni a képességeinket, értelmünkhöz és szívünkhöz szorítani másvalaki szívét és értelmét: ez a legfőbb boldogság. Isten nem tett ennél többet az emberért; ezért ér többet a szerelem, mint a lángész. De mondd meg hát: ilyen-e a mi asszonyaink szerelme? Nem — el kell ismerni, hogy nem. A szerelem másvalamit jelent nekik: lefátyolozva kisurranni hazulról, titokzatosan írni, remegve, lábujjhegyen járni, összeesküvést szőni és gúnyolódni, epedő pillantásokat vetni, szügiesen sóhajtozni kivasalt, begombolt ruhában, aztán behúzni a reteszt, kibújni a ruhából, megalázni egy vetélytársat, megcsalni egy férjet, kétségbeejteni a szeretőiket; a szerelem a mi asszonyainknak annyit jelent, mint hazugosdit játszani, ahogy a gyerekek bújósdit játszanak: undok kicsapongása a szívnek, rosszabb, mint a római feslettség Priapusz-szaturnáliái; elfajzott paródiája a bűnnek éppen úgy, mint az erénynek; tompa és alacsony komédia, amelyben suttogva mondanak el és rejtett pillantásokkal cselekszenek meg mindent, amelyben minden kicsiny, elegáns és torz, akárcsak a Kínából hozott porcellán-szörnyekben; siralmas kicsúfolása mindannak, ami szép és rút, isteni és pokoli a világon; testetlen árnyék, csontváza mindannak, amit Isten teremtett.

Így beszélt Desgenais maró hangon az éjszaka csöndjében.

VI. FEJEZET

Másnap ebéd előtt a Bois de Boulogne-ban jártam; az idő komor volt. A Maillot-kapuhoz érve, lovamra bízam magamat s mélységes tünődésbe merülve lassanként átgondoltam mindazt, amit Desgenais mondott nekem.

Egy fason keresztül haladva, hallom, hogy neve-

men szólítanak. Megfordulok s egy nyitott kocsi-
megpillantom a kedvesem egyik meghitt barátnőjét.
Megállíttatja a kocsiját, barátságosan kezét nyújt s
megkér, hogyha nincs jobb dolgom, ebédeljek nála.

Ez az asszony, Mme Levasseur, kicsi-volt, kövér
és nagyon szőke; sohasem tetszett nekem, nem tudom
miért, mert érintkezésünk mindig kellemes volt. De
azért nem tudtam ellenállni annak a vágnak, hogy
meghívását elfogadjam; megszorítottam a kezét, ami-
kor köszönetet mondtam neki; éreztem, hogy a kedve-
semről lesz szó.

Adott valakit, aki a lovamat hazavigye; beültem
a kocsijába — egyedül volt — s tüstént visszafordultunk
Párizs felé. Megeredt az eső, a kocsira ráhúzták a föde-
let; ahogy így, kettesben összezárva ültünk, eleinte
egyikünk sem szólt egy szót sem. Kifejezhetetlen szomo-
rúsággal nézegettem: nemcsak barátnője volt hűtlen
kedvesemnek, de bizalmasa is. Boldogságunk idején
gyakran töltöttük hármásban az estét. Milyen türel-
metlenül viseltem el akkor! Hányszor számláltam a per-
ceket, amiket velünk tölt még! Nyilván innen származott
az ellenszenvem. Hiába tudtam, hogy pártolja
szerelmünket, hogy még védelmébe is vett kedvesem
előtt összezördülések idején — egész barátságáért sem
tudtam alkalmatlankodását megbocsátani. Akármilyen
jó és szolgálatkész volt is, csúnyának és unalmasnak
láttam. Hajh, milyen szépnek találtam most! Elnéz-
tem kezét, ruháját; minden mozdulata szívemig ha-
tolt; az egész múlt meg volt írva benne. Keresztül-
látott rajtam, sejtette, hogy mit érzek a társaságában,
s milyen emlékek nehezedenek rám. Így telt el az idő,
— én néztem őt, ő mosolygott rám. Végre, amikor
beértünk Párizsba, megfogta a kezemet s így szólt:

— Nos?

— Nos? — feleltem zokogva — mondja meg neki
ha akarja... — és patakzott a könnyem.

De amikor ebéd után a kandalló mellé telepedtünk megszólalt:

— Hát végre is, visszavonhatatlan ez az egész dolog? Nincs semmi segítség?

— Fájdalom, — feleltem — semmi sem visszavonhatatlan, csak az, hogy engem meg fog ölni a fájdalom. A történetem rövid: sem őt nem tudom szeretni, sem mást, sem pedig lemondani nem tudok a szerelemről.

E szavakra hátradőlt székében s arcán meglátszott a részvét. Sokáig gondolkozott magábamélyedve, mintha szíve visszhangját figyelte volna. Szemére fátyol borult, s mintha bezárkózott volna valami emlékebe. Kezét nyújtotta s én odaléptem hozzá.

— Én is, — suttogta — én is ezt éltem át annak idején. — Erős felindulás fojtotta el szavát.

A szerelem testvérei között az egyik legszebb a szájalom. Kezét fogtam Mme Levasseur-nek, majdnem a karjaim közt volt; kezdte elmondani mindazt, amit kedvesem javára ki tudott találni s amennyire rajtam szánakozott, ugyanannyira védte a barátnőjét. Én még jobban elszomorodtam; mit feleljek neki? Aztán magáról kezdett beszélni.

Nemrégén történt, mondotta, hogy elhagyta egy férfit, aki szerette. Nagy áldozatokat hozott ezért a férfiért, vagyona és nevének becsülete veszélyben forog. Férje, akit bosszúálló embernek ismer, megfenyegette. Könnyezve mondta el a történetét s az annyira érdekelt, hogy a magam fájdalmáról megfeledeztem, amíg az övét hallgattam. Szíve ellenére adták férjhez, sokáig harcolt; de nem bán semmit, csak azt, hogy nem szeretik többé. Azt hittem, önmagát is vádolja valamilyen módon, amért nem tudta megőrizni kedvese szerelmét s könnyelműen bánt vele.

Amikor szíven könnyített s bizonytalanul elhallgattott megszólaltam:

— Nem, nem a véletlen vitt ma engem a Bois de Boulogne-ba. Hadd higgyem, hogy az emberi fájdalom eltévedt testvérek s van valahol egy jó angyal, aki némelykor szándékosan egyesíti ezeket az Isten felé kinyújtott remegő kezeket. Ha már találkoztunk és magához hívott, ne sajnálja, hogy beszélt; s bárki hallgassa is, ne bánja meg soha a könnyeit. A rámbízott titok csak egy könnyecsepp, amely a szeméből lehullott, de ottmaradt a szívemen. Engedje meg, hogy eljőjtek újra és szenvedjünk néha-néha együtt.

Beszéd közben oly élénk rokonszenv vett erőt rajtam, hogy öntudatlanul megcsókoltam; eszembe sem jutott, hogy megsértődhetnék ezen, s úgy látszott mintha észre sem vette volna.

Mély csönd uralkodott a házban, ahol Mme Levasseur lakott. Valamelyik lakó betegsége miatt szalmát hintettek az uccára, úgyhogy a kocsik zörgése sem hallatszott. Ott voltam mellette, karjaimban tartottam, s átengedtem magam a szív egyik legédesebb érzésének, a megosztott fájdalomnak.

Beszélgetésünk a közlékeny barátság hangján folytatódott. Elmondta szenvedéseit, én a magaméit; s úgy éreztem, hogy a két egymást érintő fájdalom között valami kimondhatatlan édesség támad, valami vigasztaló hang szólal meg, mint egy tiszta, mennyei akkord, amely két sóhajtó hangból született. De amíg így könnyeztünk, Mme Levasseur fölé hajolva, csak az arcát láttam. Egy néma pillanatban fölemelkedtem s kissé eltávolodtam tőle; ekkor észrevettem, hogy beszélgetésünk közben meglehetősen magasan támasztotta lábát a kandalló oldalához, úgyhogy ruhája felcsúszott s lábcsára egészen csupasz volt. Különösnek találtam, hogy zavarom láttára nem változtat a helyzetén s néhány lépést tettem félrefordított fejjel, hogy ideje legyen rendbeszedni magát, de nem tette. Visszatértem a kandallóhoz s némán odatámaszkodtam hozzá, elnézve ezt a

rendetlenséget, amely kibírhatalanul felháborító látvány volt. Végre összetalálkozott a szemünk s a mikor világosan láttam, hogy nagyon is észrevette a helyzetét, mintha a villám sújtott volna le rám; egyszerre megértettem, hogy határtalan szemérmetlenség játékszere voltam, s hogy az ő számára a fájdalom is csak az érzéki csábítás eszköze volt. Némán fogtam a kalapomat; ő lassan leengedte ruháját, én pedig mély meghajlással kimentem a szobából.

VII. FEJEZET

Otthon a szobám közepén nagy faladát találtam. Egyik nagynéném meghalt s nem túlságosan jelentékeny örökségéből rám is esett egy rész. A ládában, egyéb közömbös holmik közt, egy sereg porlepte régi könyv is volt. Nem tudtam, mitévő legyek, ölt az unalom — elhatároztam hát, hogy egyiket-másikat elolvasom. Nagyrészt XV. Lajos korabeli regények voltak; istenes nagynéném alighanem maga is örökölte s megőrizte, őket, anélkül, hogy olvasta volna; mert úgyszólván a kicsapongás katekizmusa volt valamennyi.

Különös lelki hajlandóságom, hogy elgondolkozom mindenben, ami történik velem, még a legapróbb eseten is s valami logikus és erkölcsi okát keressem; úgyszólván olvasószemeket csinállok az ilyen esetekből s akarva nem akarva, megpróbálom egy szátra fűzni őket.

Ha gyerekesnek látszom is: ezeknek a könyvek-nek az érkezése megdöbbenett mostani körülményeim között. Határtalan keserőséggel és szomorúsággal faltam őket, összetört szívvel és mosolygó ajakkal. — Igen, igazatok van, — szóltam hozzájuk — csak ti ismeritek az élet titkait; csak ti meritek megmondani, hogy semmi sem igaz, csak a kicsapongás, a szenteskedés meg a romlottság. Legyetek barátaim, öntsétek lelkem sebére

maró mérgeiteket; tanítsatok meg, hogy higgyek bennetek.

Miközben így belemerültem a sötétségbe, kedves költőim és tudós könyveim szétszórva heverték a porban. Lábbal tiportam őket haragom rohamaiban: — Ti pedig, — így szóltam hozzájuk — esztelen álmódózók, akik csak szenvedni tanítotok, nyomorult szórendezgetők, kuruzslók, ha tudjátok az igazat, együgyű fráterek, ha jóhiszeműek vagytok — de mindenképpen hazugok, akik tündérmeséket fabrikáltak az emberi szívről: egy szálíg elégetlek mindnyájatokat!

Közben segítségemre siettek a könnyek s észrevettem, hogy mindebből semmi sem igaz, csak a fájdalom. — Nos hát, — kiáltottam fel őrzöngve — mondjátok meg nekem, jó és rossz szellemek, jó és rossz tanácsadók, mondjátok meg, hogy mit kell tennem? Válasszatok bírót magatok közül!

Felkaptam asztalomról egy öreg bibliát s vaktában kinyitottam. — Felelj nekem te, Isten könyve, — szóltam hozzá — lássuk, mi a véleményed. Véletlenül a Prédikátor könyvére nyitottam, a IX. részre:

»Mert mindezt szívemre vettem és pedig azért, hogy megvizsgáljam mindet: hogy az igazak és bölcsek és azoknak minden cselekedetei Isten kezében vannak; szeretet is, gyűlölet is, nem tudják az emberek, mindez előttük van.

Minden olyan, hogy mindenkit érhet, egyazon szerencséje van az igaznak és gonosznak, jónak vagy tisztának és tisztátalannak, mind annak, aki áldozik, mind aki nem áldozik, úgy a jónak, mint a bűnösnek az esküvőnek úgy, mint aki féli az esküvést.

Mind az ég alatt való dolgokban e gonosz van, hogy mindeneknek egyenlő szerencséjük van; és az emberek fiainak szíve is teljes gonoszsággal és elméjükben minden bolondság van, amíg élnek, azután pedig a halottak közé mennek.«

Megdermesztettek ezek a szavak; nem hittem volna, hogy ilyen érzés lehet a bibliában. — így hát, szoltam hozzá, — kételkedél te is, reménység könyve S

Mit gondolnak hát a csillagászok, amikor előre megmondják, hogy egy megszabott órában, bizonyos ponton át fog vonulni egy üstökös, az ég legszabálytalanabb utasa? Mit gondolnak a természettudósok, amikor mikroszkópon állatokat mutatnak egy csepp vízben? Azt hiszik hát, hogy föltalálják, amit észrevesznek s az ő mikroszkópjaik és távcsöveik szabnak törvényt a természetnek? Mit gondolt hát az emberek első törvényhozója, amikor a társadalom épületének alapkövét kereste s nyilván valami alkalmatlan szószátyár miatt felbosszankodva rácsapott' ércabláira s a »szemet szemért« törvényének kiáltását hallotta a lelke mélyén? Talán feltalálta az igazságot? És aki elsőnek tépte ki a földből a szomszédja üliette növényt, köpenye alá rejtette s jobbra-balra nézegetve elfutott vele — ez találta fel a szégyent? És az, aki ráakadván erre a tolvajra, aki megfosztotta munkája gyümölcsétől, elsőnek bocsátotta meg hibáját s ahelyett, hogy kezét ráemelte volna, így szolt hozzá: — Ül ide s vedd el még ezt is — amikor így jóval fizetett a rosszért, az égre nézett s érezte, hogy szíve megremeg, szeme könnybeborul, térde földrehajlik — feltalálta-e hát az erényt? Oh, Istenem, Istenem! íme, itt egy asszony, aki szerelemről beszél és megcsal engem, itt egy férfi, aki barátságról beszél s azt tanácsolja, hogy a kicsapongásban keressek feledést, itt egy másik asszony, aki sír s a lábikrája izmaival akar megvigasztalni; itt egy biblia, amely Istenről beszél, s azt feleli: »meglehet; minden mindegy«.

Odarohantam a nyitott ablakhoz s belekiáltottam a fejem fölött terjeszkedő nagy, halavány égbe: — Igaz hát, hogy üres vagy? Felelj, felelj! Mielőtt meghalnék, adsz-e nekem álomnál egyebet két kitárt karom közé?

Mélységes csönd uralkodott a téren, amelyre alakaim nyíltak. Amint ott álltam, kitárt karral s a messzeségbe vesző tekintettel, egy fecske fájdalmas kiáltást hallatott; akaratlanul is követtem szememmel; miközben nyílsebesen tűnt el a messzeségben, egy éneklő leányka ment el arra.

VIII. FEJEZET

Mégsem akartam engedni. Elhatároztam, hogy mindent megpróbálok, mielőtt igazán mulatságos oldaláról fognám fel az életet, ami az én szememben a legsötétebb oldala volt. így hát sokáig maradtam zsákmánya megszámlálhatatlan bánatomnak s irtózatossá váló álmok gyötörtek.

A legfőbb ok, amely gyógyulásomat akadályozta, ifjúságom volt. Akárhonnan jártam is, akármilyen foglalatosságot kényszerítettem magamra, csak az asszonyokra tudtam gondolni; megremegtem, ha asszonyt láttam. Hányszor keltem föl éjszaka, verejtékben fürödve, fulladáshoz közel, hogy szobám falára tapasszam a szájamat!

Részem volt abban a nagy s talán mindennél ritkébb boldogságban, hogy a szerelemnek adhattam ártatlanságomat. De ennek az lett a következménye, hogy az érzéki gyönyör gondolata mindig egygyé olvadt bennem a szerelem gondolatával; ez volt a vesztem. Mert akaratlanul is folyvást az asszonyokra gondoltam, s ugyanakkor nem tehettem mást: éjjel-nappal forgattam fejemben a kicsapongás, az álszerelem s az asszonyi csalfaság gondolatát, amivel tele voltam. Bírni egy asszonyt, rámnézve annyit jelentett, mint szeretni; egyébre sem gondoltam, csak az asszonyra, s nem hittem többé az igazi szerelem lehetőségében.

Ezek a szenvedések úgyszólván megdühítettek; egyszer az a vágyam támadt, hogy úgy tegyek, mint

a szerzetesek s önsanyargatással győzzem le érzéseimet, máskor neki akartam indulni, ki az uccára, falura, akárhova, leborulni az első asszony elé, aki utamba kerül s örök szerelmet esküdni neki.

Isten a tanúm: megtettem akkor mindent, hogy elszórakozzam és meggyógyuljak. Eleinte — még mindig azzal az akaratlan gondolattal eltelve, hogy az emberi társadalom a bűn és tettetés barlangja, ahol mindenki a kedvesemhez hasonlít — elhatároztam hogy elszakadok tőle s tökéletes magányban élek. Újrakezdtém régi tanulmányaimat; belevetettem magam a történelembe, a klasszikus költőkbe, az anatómiába. Lakott a házban, a negyedik emeleten egy igen művelt öreg német, aki egymagában, visszavonultan élt. Nagynehezen rávettem, hogy tanítson meg az anyanyelvére; szegény, amint hozzálátott a munkához, komolyan vette. Kétségbeejtette örökös szórakozottságom. Hányszor megtörtént, hogy szemközt ülve velem füstös lámpája alatt, türelmes csodálkozással nézett el engem, kezét összefonva a könyve fölött, miközben én álmaimba veszve se jelenlétét, se szánakozását nem vettem észre!

— Kedves uram, — mondtam neki végül, — ez az egész dolog hiábavaló, de ön a legjobb ember a világon. Micsoda feladatra vállalkozott! Hagyjon engem sorsomra, nem tehetünk itt semmit, sem ön, sem én.

Nem tudom, megértette-e ezt a beszédet; szótlánul megszorította a kezemet s többet nem beszélünk a német nyelvről.

Tüstént megéreztem, hogy a magány nemhogy meggyógyítana, de tönkretesz s teljesen megváltoztattam a módszeremet. Kimentem vidékre, vágatva eredtem neki az erdőnek, vadászat közben; vívtam lélekzetfogytig, agyonfárasztottam magam s amikor egy verejtékes, szárguldo nap után este istálló- és puska-porszagúan roskadtam az ágyba, párnámba fúrtam

a fejemet, fetrengtem a takaró miatt s felkiáltottam:

— Fantóm! Fantóm! kifáradtál-e te is? Békén hagysz-e már egy éjszakára?

De mit ért ez a hiábavaló erőfeszítés? A magány a természethez kergetett, a természet a szerelemhez. Amikor a rue de l'Observance-ban hullák vetek körül s véres kötényembe törültem kezemet, sápadtan a halottak között, fuldokolva a rothadás szagától, akaratlanul is félrefordultam s szemem előtt a zöldelő vetés, az illatos rét, az este méléző harmóniája lebegett.

— Nem — gondoltam magamban — nem a tudomány fog megvigasztalni engem; s hiába sülyvedek belé ebbe a halott természetbe, itt olyan halott leszek magam is, mint egy ólomszínű vizihulla a nyúzott bárány bőrében. Nem tudok kigyógyulni a fiatalságomból; odamegyek hát élni, ahol élet van, vagy legalább is napfényen halok meg.

Elmentem, lóra ültem, nekivágtam Sévres és Chaville sétaútjainak, leheveredtem a virágos réten valamelyik félreeső völgyben. Sajnos, ezek az erdők, ezek a rétek mind azt kiáltották oda nekem:

— Mit keresel itt? Mi zöldek vagyunk, szegény gyermek, a reménység színét viseljük.

Ekkor visszatértem a városba, belévesztem a sötét uccákba; elnéztem az ablakok világát, a titokzatos családi fészkeket, kocsik haladtak el mellettem, emberek lökdösődtek. Oh, micsoda magány! Milyen szomorú füst bodorodik a háztetők fölött! Mennyi fájdalom van ezekben a kanyargós uccákban, ahol mindenki topog, dolgozik és izzad, ahol ezernyi ismeretlen jó, megy, könyökével megtaszítva egymást; ebben a kloakában, ahol csak a testek vannak társaságban, de a lélek magános marad, s ahol csak a prostituáltak nyújtják feléd kezüket a kapuk alól! — El kell zülleni, el kell zülleni! akkor nem szenvedsz többé! — Ezt kiáltják a városok az embernek, ez van szénnel föl-

írva a falaikra, sárral a kövezetükre, kiszökkenő vérral az emberek arcára.

És néha, amikor egy szalonban félrehúzódva néztem valami ragyogó mulatságot s ugrálni láttam ezeket a rózsaszín, kék vagy fehérruhás asszonyokat, csupasz karjukkal, hajfürtjeikkel, mint valami fénytől megrészegedett cherubinokat a harmónia és a szépség szféráiban — azt gondoltam magamban: — Micsoda kert! Mennyi leszakítani, megszagolni való virág! Oh, margaréták, margaréták! Vájjon mit mond majd utolsó szirmotok annak, aki egyenként letépdesi? »Egy kicsit? Cseppet? Cseppet sem?« Ez a nagyvilág erkölce, ez a vége a mosolyaitoknak. Ennek a szomorú szakadéknak szélén hordozzátok oly könnyedén ezeket a virággal teliszórt, lehelletszerű szöveteket; ezen a borzalmas igazságon szaladtok végig lábujjhegyen, özikék módjára!

Desgenais azt mondta: — Ej, miért kell mindent komolyan venni? Ilyet még nem látott a világ. Azon búsulsz, hogy a palack kiürül? Van még hordó a pincében s pince a szőlőhegyen. Készíts egy jó horgot, édes szavakkal megaranyozva, csábító csalétekkel s aztán fűrgén halássz ki a feledés folyójából egy csinos vigasztalót, frisset és simát, mint az- angolna; ha kisiklik a kezed közül, majd akad másik. Szeress, szeress, hiszen meghalsz a vágyakozástól. Kell, hogy az ifjúság kitombolja magát; ha neked volnék, inkább megszők-tetném a portugál királynét, semhogy anatómiával foglalkozzam.

Ilyen tanácsokat kellett minduntalan hallanom; s amikor elérkezett az ideje, síró kedvben, arcomat köpenyemmel eltakarva indultam hazafelé; letérdeltem az ágyam szélén s szegény szívem megkönnyebbült. Micsoda könnyek! Micsoda fogadalmak! Micsoda imák! Galilei a földre toppantott ezzel a kiáltással: — És mégis mozog! — így vertem én is a szívemet.

IX. FEJEZET

Hirtelen, legsötétebb bánatom közepette a kétségbeesés, a fiatalság és a véletlen sorsdöntő cselekedetre bírt.

Azt írtam volt kedvesemnek, hogy nem akarom többé viszontlátni; valóban álltam is a szavamat, de éjszakáimat az ablakai alatt töltöttem, egy padon ülve a kapuja előtt; láttam kivilágított ablakait, hallottam a zongorája szavát; néha meg is pillantottam, mint valami árnyékot, félig szétnyílt függönyei mögött.

Egy éjjel, amint ezen a padon ültem, szörnyű szomorúságba merülve, egy elkésett, tántorgó munkást láttam arramenni. Összefüggéstelen szavakat dadogott s közbe-közbe felrikkantott örömeiben; aztán énekelni kezdett. Részeg volt s elgyöngült lába hol egyik, hol másik oldalára vitte az uccai csatornának. Aztán leroskadt egy másik ház padjára, velem szemközt. Egy darabig könyökére támasztva ringatta fejét, aztán mélységes álomba merült.

Az ucca néptelen volt: száraz szél söpörte a port; a hold magasan járt a felhőtlen égen s megvilágította az ember alvóhelyét. Kettesben voltam hát ezzel a tuskóval, akinek sejtelve sem volt a jelenlétemről s ezen a kőpadon talán édesebben pihent, mint az ágyában.

Ez az ember, akarva, nem akarva elterelte figyelmemet a fájaldamról; fölálltam, hogy átengedjem neki a teret, aztán visszatértem s leültem újra. Nem tudtam megválni ettől a kaputól, pedig egy világért be nem kopogtattam volna rajta; sétálgattam fel s alá s végül gépiesen megálltam az alvó előtt.

Micsoda álom! — gondoltam magamban. — Ez az ember bizonyosan nem álmodik; a felesége talán éppen ebben a pillanatban nyitja ki a szomszédnak

padlásszobájuk ajtaját. Ruhája rongyos, arca beesett, keze ráncos, — szegény éhenkórász, bizonyosan nincs meg a mindennapi kenyere. Ezer emésztő gond, ezer halálos gyötrelem várja, mihelyt felébred; de ma este volt egy tallér a zsebében, belépett egy kocsmába, ahol búfelejtőt adtak neki a pénzéért; egy heti munkával megkeresett egy éjszakai álomra valót, — talán a gyerekei szájától vonta meg. Most aztán megcsalhatja a kedvese, barátja tolvajként surranhat be az odújába; én a vállára csaphatok, odakiálthatom neki, hogy meggyilkolják, hogy ég a háza; másik oldalára fordul s elalszik újra.

— Én pedig, — folytattam magamban, nagy léptekkel menve át az ucca másik oldalára — én nem alszom, pedig ma este is annyi pénz van a zsebemben, amennyiből neki egy esztendei alvásra telnék; olyan gögös és esztelen vagyok, hogy nem merek belépni egy kocsmába s nem veszem észre, hogy azért jár oda minden szerencsétlen, mert boldogan lép ki az ajtaján. Oh, Istenem, egy lábbal taposott szőlőfürt elég, hogy a legsötétebb gondokat szétoszlassa s összetépje azokat a láthatatlan szálakat, amiket a gonosz szellemek feszítenek ki előttünk. Asszony módra sírunk, mártírmódra szenvedünk; kétségbeesésünkben úgy érezzük, hogy egy világ szakadt a fejünkre s könnyek közt üldögélünk, mint Ádám a paradicsom kapui előtt. S egy világnál nagyobb seb kigyógyítására elegendő, ha egy kis mozdulatot teszünk a kezünkkel s megöntözzük a gégenket. Micsoda hitványság hát a bánatunk, ha így lehet enyhíteni rajta? Csodálkozunk, hogy a Gondviselés szenvedésünk látára nem küldi el angyalait, hogy imádságainkat meghallgassa; kár volna a fáradtságért; látta minden szenvedésünket, minden vágyunkat, bukott angyalhoz méltó gögünket, látta a minket körülvevő bajok tengerét. s beérte azzal, hogy egy kis fekete gyümölcsöt akasztott az utunk szélére. Ha ez az ember ilyen jól alszik

ezen a padon, mért ne alhatnék én is így az enyémen? A vetélytársam talán a kedvesemnél tölti az éjszakát; pirkadatkor kilép tőle; az asszony félmeztelenül kíséri ki a kapuig s meglátnak itt engem álombamerülve. A csókjaik nem ébresztenek föl, a vállamra csapnak; másik oldalamba fordulok és tovább alszom.

Vad gyönyörűséggel indultam kocsmát keresni. Minthogy éjfél elmúlt már, majdnem valamennyi zárva volt; ez feldühített. — Eh, — gondoltam — hát még ez a vigasztalás is tilos nekem? — futkostam mindenfelé, bezörgettem az italmérésekbe s kiáltoztam: — Bort! Bort!

Végre találtam egy nyitott kocsmát; kértem egy üveg bort, meg sem néztem, jó-e vagy rossz, egyik pohárral hörpintettem föl a másik után; következett a másik üveg, aztán a harmadik. Úgy bántam magammal, mintha beteg volnék s erőltetem az ivást, mintha orvos rendelte gyógyszerrel lett volna szó s az életem függött volna tőle.

A sűrű és nyilván pancsolt folyadék gőzei hamarosan felhőbe borították a fejemet. Túlságos gyorsan ittam, egyszerre csapott le rám a részegség; éreztem, hogy a gondolataim megzavarodnak, aztán lecsöndesednek s megzavarodnak újra. Végre nem tudtam már gondolkozni, égre emeltem a szememet, mintha elbúcsúznám önmagamtól, s elnyúltam az asztalra könyökölve.

Csak akkor vettem észre, hogy nem vagyok egyedül a helyiségben. A kocsmák másik végében undok, beesett arcú, durva hangú emberek üldögéltek. Ruhájukról ítélve nem tartoztak a néphez, de polgárok sem voltak; egyszóval ahhoz a felemás, valamennyinél hitványabb osztályhoz tartoztak, amelynek sem állása, sem vagyona, még csak mestersége sincs, ha csak valami aljas mestersége nem — se nem szegény, se nem gazdag, s megvan benne a gazdagnak minden bűne, a szegénynek minden nyomorúsága.

Fojtott hangon vitakoztak, mocskos kártyák fölé hajolva; egy igen fiatal és igen csinos, rendesen öltözött leány ült közöttük, aki semmi másban nem hasonlított hozzájuk, csak hangja volt olyan rekedt, repedt hang, mintha rózsás arcomskájával hatvan esztendeig lett volna nyilvános kikiáltó. Figyelmesen nézegetett, nyilván csodálkozva azon, hogy kocsmában lát; mert elegánsan, szinte keresetten voltam felöltözve. Lassanként közeledni kezdett hozzám; ahogy elment az asztalom előtt, megemeltette a borosüvegeket s mosolyogva látta, hogy üres mind a három. Láttam, hogy remek, villogóan fehér foga van, megfogtam a kezét s kértem, hogy üljön le mellém; nem kérte magát s szólt, hogy hozzanak vacsorát neki.

Szó nélkül nézegettem s a szemem könnyel telt meg; észrevette s megkérdezte, miért. De nem tudtam felelni; fejemet ráztam, mintha azt akarnám, hogy a könnyeim még bőségesebben ömöljenek, mert éreztem, hogy végigpatakszik az arcomon. Megértette, hogy valami titkos bánatom van s nem próbálta kitalálni az okát; elővette zsebkendőjét s miközben vidáman vacsorázott, időnként megtörölte az arcomat.

Volt ebben a leányban valami oly szörnyű és oly szelíd vonás, s arcátlansága oly furcsán keveredett szánakozásával, hogy nem tudtam, mit gondoljak róla. Iszonyodtam volna tőle, ha az uccán megfogja a kezem; de oly különösnek tetszett, hogy egy teremtes, akit soha életemben nem láttam, — akármiféle is — szó nélkül az asztalomnál vacsorázik s zsebkendőjével törölgeti könnyeimet, hogy elképedve ültem ott, felháborodottan és mégis elbűvölten. Hallottam, amint a kocsmáros megkérdezte tőle, hogy ismer-e; azt felelte, hogy igen s hogy hagyjanak békében. A játékosok hamarosan elmentek, a kocsmáros bezárta az ajtót s a külső ablaktáblákat s hátrament a szobájába, egyedül maradtam a leánnyal.

Mindaz, amit tettem, oly gyorsan történt s oly különös, kétségbeesett ösztönnek engedelmeskedtem, hogy azt hittem: álmodom s gondolataim útvesztőben keringtek. Úgy rémlett nekem, hogy megbolondultam, vagy pedig valami természetfölötti erő ragad magával.

— Ki vagy te? — kiáltottam föl egyszerre — mit akarsz tőlem? Honnan ismeresz? Ki mondta, hogy törölgesd a könnyeimet? A mesterségedet folytatod? S azt hiszed, hogy kellesz nekem? Az ujjam hegyével sem nyúlnék hozzád. Mit csinálsz itt? Felelj! Pénz kell? Mennyiért árulod a sajnálkozásodat?

Fölálltam és menni akartam, de éreztem, hogy tántorgok. A látásom is megzavarodott, halálos gyöngeség fogott el, s leroskadtam egy székre.

— Maga beteg, — mondta a leány és karonfogott, — igazi gyerekmódra ivott, nem tudta, hogy mit csinál. Maradjon itt, ezen a széken s várjon, míg kocsi jön erre; majd megmondja nekem, hol lakik az anyja s a kocsis hazaviszi, ha már — tette hozzá nevetve — ha már csakugyan csúnyának talál.

Amíg beszélt, ráemeltem a szememet. Talán a rézségtség tévesztett meg; nem tudom, addig láttam-e rosszul, vagy abban a pillanatban; de egyszerre észrevettem, hogy ez a szerencsétlen végzetesen hasonlít a kedvesemhez. Megdermesztett ez a látvány. Van egy fajtája a borzongásnak, amely haján ragadja meg az embert; a nép azt mondja, hogy ilyenkor a halál száll el a fejünk fölött, de az én fejem fölött nem a halál szállott el.

A kor betegsége szállott el — vagy inkább ez a leány maga volt a kor betegsége; sápadt és gúnyos arcával, rekedt hangjával, ez a betegség ült velem szemközt a kocsmában.

X. FEJEZET

Abban a pillanatban, amikor észrevettem, hogy ez a nő hasonlít a kedvesemhez, valami szörnyű, ellenállhatatlan gondolat kerítette hatalmába beteg agyamat s ezt a gondolatot végre is hajtottam tüstént.

Szerelmünk kezdetén kedvesem néha titokban meglátogatott. Ünnepnap volt ez az én kis szobámnak; virágot hozattam, vígan lobogott a tűz, pompás vacsora készült; az ágy is lakodalmi díszben várta kedvesemet. Amikor ott ült a díványomon a tükör alatt, gyakran órákhosszat némán nézegettem s csak a szívünk beszélt. Elnéztem, amint Mab királynő módjára paradicsommá változtatta ezt a magános kis zugot, ahol én annyit sírtam. Ott volt, a könyveim között; a szétszórt ruhák, a rozzant bútorok, a bús négy fal között; mily szelíd fénnel ragyogott ki ebből a szegénységből!

Amióta elvesztettem, szakadatlanul üldöztek ezek az emlékek s megfosztottak az álomtól is. A könyvek, a falak, mind róla beszéltek: nem szenvedhettem őket. Ágyam kikergetett az uccára; ha nem sírtam benne, irtóztam tőle.

ídevittem hát ezt a leányt; azt mondtam neki, hogy üljön le s fordítson hátat nekem; vetközzék félmeztelenre. Aztán úgy rendeztem el körülötte a szobámat, ahogy egykor a kedvesem számára szoktam. A karosszékeket odatoltam, ahol egy bizonyos estén álltak, amelyre visszaemlékeztem. Egyáltalán: a boldogságról való gondolatainkban mindig egy bizonyos emlék uralkodik; egy nap, egy óra, amely fölülmulta mind a többit, vagy legalább is típusa és eltörölhetetlen mintaképe volt a többinek; volt az egészben egy pillanat, amikor az ember felkiáltott, mint Théodore, Lope de Vega színdarabjában: — Fortuna! akaszd meg aranyszöggel a kerekedet.

Amikor így elrendeztem mindent, nagy tüzet gyűj-

tottam s melléje guggolva kezdtem megmámorosodni a határtalan kétségbeeséstől. Leszálltam a szívem mélyéig, hogy érezzem, amint megvonaglik és összeszorul. Közben egy tiroli románcot dúdoltam magamban, amelyet kedvesem örökösen énekelt:

Altra volta gieri biele,
Blanch' e rossa corn' un' flore;
Ma ora nó. Non son piü biele,
Consumatis dal' amore.¹

Hallgattam, hogyan visszhangzik ez az egyszerű kis románc a szívem sivatagában. Azt gondoltam magamban: — Hát ez az ember boldogsága; ez az én kis paradicsomom, ez az én Mab királynőm, egy uccai leány. A kedvesem se különb nála. Ezt találja hát az ember a pohár fenekén, amelyből az istenek nektárját itta, ez a szerelem hullája.

A szerencsétlen, amint engem énekelni hallott, maga is rákezdte. Elsápadtam, mint a halál; mert ez a durva, aljas hang a kedvesemhez hasonló teremtés szájából mintegy szimbóluma volt az érzésemnek. A megszemélyesített kicsapongás recsegett a torkában, virágzó ifjúságtól körülvéve. Ugy rémlett nekem, hogy ilyen hangja lehet a kedvesemnek, amióta megcsalt. Eszembe jutott Faust, aki a Brockenen egy fiatal, meztelen boszorkánnyal táncol s vörös egeret lát kiugrani a szájából.

— Hallgass! — kiáltottam rá. Felálltam és odaléptem hozzá; mosolyogva ült le az ágyamra, s én úgy nyúltam el mellette, mint önmagam szobra a sír-emplékemen.

Kérlek titeket, kortársaim, akik ebben az órában gyönyörúségeitek után jártok, bálba vagy operába

¹ Valamikor szép voltam, fehér és rózsaszín, mint a virág; de most nem, nem vagyok már szép, elemésztt a szerelem.

mentek, s ma este az ágyban, hogy aludni tudjatok, elolvassátok az öreg Voltaire valamelyik elkopott istenkáromlását, Paul-Louis Courier valamelyik értelmes fecsegését, vagy egy közgazdasági beszédet, amely a Ház egyik bizottságában hangzott el — egyszóval valamelyik pórusotokon magatokba szívjátok annak a természetellenes vízililiomnak hideg lényegét, amelyet az Ész ültet el városaink szívében: kérlek, ha ez a szerény könyv véletlenül kezetekbe kerül, ne mosolyogjatok nemes megvetéssel, ne vonogassátok túlságosan a vállatokat, ne legyetek túlságosan meggyőződve arról, hogy képzelt betegségről panaszkodom; hogy végre is az ész a legszebb tulajdonságunk s ezen a földön nincs más igaz, csak a tőzsdejáték, a kártya, a bordeauxi bor, a testi egészség, a mások iránt érzett közöny s este az ágyban az illatos bőrrel borított buja izmok.

Mert jöhet egy nap, amikor álló, mozdulatlan életeken végigszáguld egy szélroham. A Gondviselés ráfuvinthat azokra a szép fákra, amelyeket ti a feledés folyójának nyugodt vizeivel öntözgettek; kétségbeeshettek, ti érzéketlenek; könny csilloghat a szemetekben. Nem mondom, hogy a kedvesetek megcsalhat: ez nem olyan nagy bánat nektek, mint hogyha egy lovatok megdöglik; de azt mondom, hogy a tőzsdén veszteni is lehet, s hogy a királyotokat elviheti egy ász; s ha nem vagytok kártyások, gondoljátok meg, hogy vagyontok, pénzzé vert nyugalmatok, arany-ezüstboldogságotok egy bankárnál van, aki megbukhatik, vagy közalapokban, amelyek fizetéseképtelenné válhatnak; azt mondom, hogy akármily fagyosak vagytok is, mégis szerethettek valamit; bensőtökben meglazulhat egy szál s kitörhet belőletek egy kiáltás, amely a fájdalomhoz hasonlít. Egy napon, a sáros uccákon ödöngve, amikor hiányoznak már a testi élvezetek, amelyek tétlen erőtetket felhasználják, amikor a realitás és a mindennapi élet kicsúszik kezetekből; vélet-

lenül sor kerülhet arra is, hogy beesett arccal néztek körül, s leültök éjfélkor egy elhagyatott padra.

Oh, márványemberek, felséges egoisták, utánózhatatlan okoskodók, akik sohasem követtetek el sem kétségbeesett tettet, sem számtani hibát, — ha idáig juttok valaha, összeomlásotok órájában emlékezzetek vissza Abélard-ra, aki Héloïse-t elvesztette. Mert jobban szerette, mint ti a lovaitokat, aranytalléraitokat és kedveseiteket; mert amikor elvált tőle, többet veszített, mint amennyit ti valaha is veszíteni fogtok, mint amennyit fejedelmetek, a sátán veszítene, ha még egyszer lezuhanna az égből; mert olyan szerelemmel szerette, aminőről az újságok nem szoktak beszélni s aminőnek feleségeitek és leányaitok színét sem látják a mai színházakban és könyvekben; mert fele életét azzal töltötte, hogy csókolgatta tiszta homlokát s Dávid zsoldárait és Saul énekeire tanította; mert rajta kívül senkije nem volt ezen a földön — és Isten mégis megvigasztalta.

Higgyétek el nekem, hogy ha sanyarúságotokban Abélardra gondoltok, más szemmel nézitek majd a vén Voltaire enyhe istenkáromlásait és Courier fecsegéseit; megérzitek, hogy az emberi ész kigyógyíthat az illúziókból, de a szenvedésből nem; hogy Isten az észet jó háziasszonynak teremtette, de nem irgalmas nővérnek. Rájöttök majd, hogy az emberi szív nem mondta ki utolsó szavát ezzel: — Nem hiszek semmiben, mert nem látok semmit. — Kerestek magatok körül valami reménység-félét; megrázzátok a templomok kapuit, hogy vájjon kinyílnak-e még, de befalazva találjátok; trappistának akartok beállni, s a gúnyos végzet egy üveg kocsisborral meg egy kurtizánnal válaszol.

S ha kiisszátok a bort, ha ágyatokba viszitek a kurtizánt: halljátok meg, mi lesz abból.

M Á S O D I K R É S Z

I. FEJEZET

Másnap reggel, amikor felébredtem, oly mélységesen undorodtam magamtól, oly hitványnak, elaljasodottnak éreztem magamat, hogy első pillanatra valami szörnyű kísértés fogott el. Kiugrottam az ágyból, megparancsoltam annak a teremtésnek, hogy öltözzék s menjen minél gyorsabban; aztán leültem s amint kétségbeesetten nézegettem szobám falait, tekintetem gépiesen megállt abban a sarokban, ahol a pisztolyaim voltak felakasztva.

Még ha a szenvedő lélek úgyszólván kitárt karokkal siet is a megsemmisülés felé, s megszületik benne az erőszakos elhatározás: úgy látszik, hogy a fegyver leakasztásának és megtöltésének fizikai cselekvésében, sőt magában a vas hidegségében is van valami testi borzalom, amely független az akarattól; az ujjaink nehezen mozognak, a karunk megmerevedik. Ha valaki a halál felé megy, az egész természet visszahúzódik benne. Nem is tudom kifejezni, mit éreztem, amíg az a leány öltözködött, hacsak azt nem, hogy a pisztolyom így szól hozzám: — Gondolj arra, amit tenni készülsz.

Azóta valóban gyakran elgondoltam, mi történt volna velem, ha az a teremtés kívánságom szerint gyorsan felöltözik és elmegy. A szégyenkezés első rohama kétségtelenül elcsendesedett volna; a szomorúság nem

kétségbeesés, s Isten azért egyesítette őket testvérek módjára, hogy az egyik sohase hagyjon bennünket egyedül a másikkal. A szívem megkönnyebbült volna, mihelyt szobám levegőjét nem fertőzi be többé ez a nőszemély. Nem maradt volna közelemben más, csak a megbánás, annak pedig a mennyei megbocsátás angyala megtiltotta, hogy megölje az embert. De legalább kétségtelenül meggyógyultam volna egész életemre; a kicsapongás örökre számúzve lett volna ajtóm küszöbéről és soha többé nem éltem volna át azt a borzalmat, amit első látogatása ébresztett bennem.

De minden másképpen történt. A lelkemben lezajló küzdelem, a szívembe markoló leverő gondolatok, az undor, a félelem, sőt a harag, (mert ezer dolgot éreztem egyszerre) mindezek a végzetes erők odaszögeztek a karosszékhez; s miközben én a legveszedelmesebb örvényes martaléka voltam, az a teremtés a tükör elé hajolva csak arra gondolt, hogy ruháját minél csinosabban hozza rendbe s a világ legnyugodtabb mosolyával fésülködött. Ez a csinosító művelet több, mint negyedóráig tartott s én már jóformán megfeledkeztem a leányról. Végül valami neszre türelmetlenül visszafordultam s oly félreérthetetlen, haragos hangon szólítottam fel a távozásra, hogy pillanat alatt elkészült s félkezét a kilincsre téve, a másikkal csókot dobott nekem.

E pillanatban csöngettek a külső ajtón. Felugrottam, s csak annyi időm volt, hogy kinyissam egy fülke ajtaját és betuszkoljam azt a teremtést. Szinte ugyanakkor lépett be Desgenais két szomszéd fiatalemberrel.

Azok a nagy vízáramlások, amikkel a tengerek közepén találkozik az ember, az élet bizonyos eseményeihez hasonlítanak. Végzet, véletlenség, Gondviselés — a név mindegy. Aki azt hiszi, hogy tagadja az egyiket, amikor a másikat szembeszegzi vele, csak a szavakkal

játszik. Még az ilyen emberek közt sincs senki, aki, ha Cézárról, vagy Napóleonról beszél, magától értetődően azt ne mondaná: — A Gondviselés embere volt. — Nyilván azt hiszik; csak a hősök érdemlik meg, hogy az ég törődjék velük s a bíbor színe ugyanúgy vonzza az isteneket, mint a bikát.

Hogy mit döntenek el a földön a legkisebb dolgok, s hogy sorsunkban minő változásokat idéznek elő a legjelentéktelenebbnek látszó tárgyak és körülmények: ennél mélyebb örvény szerintem nincs az emberi gondolat számára. Közönséges cselekedeteinkkel is úgy áll a dolog, mint azokkal a tompa kis nyilakkal, amiket a célba, vagy a cél közelébe szoktunk röpíteni, úgy, hogy mindezekből az apró eredményekből végül valami elvont és szabályos lényt formálunk s azt elnevezzük megfontoltságunknak, vagy akaratunknak. Aztán jön egy szélroham, s egyszerre csak a legkisebb, legkönnyebb, legjelentéktelenebb nyíl fölemelkedik, elvész szemünk elől, túlrepül a látóhatáron, Isten végtelen kebelébe.

Micsoda megdöbbenés vesz erőt rajtunk ilyenkor! Mivé lesznek a nyugodt gőg fantomjai: az akarat és az okosság? Még az erőt is, a világ urát, az ember kardját az élet csatájában, hiába ragadjuk meg haragosan, hiába próbáljuk kivédeni vele a fenyegető csapást; egy láthatatlan kéz eltéríti a hegyét s erőfeszítésünknek egész lendülete csak arra jó, hogy még mélyebben zuhanjunk az Űrességbe.

Abban a pillanatban, amikor egyetlen vágyam az volt, hogy lemossam magamról az elkövetett hibát, talán meg is büntessem magam érte, — abban a pillanatban, amikor mélységes irtózás vett erőt rajtam: megtudtam, hogy veszedelmes próbát kell megállnom, s elbuktam.

Desgenais sugárzott az örömtől; végignyúlt a díványon s mindenekelőtt gúnyolódni kezdett kialvatlan ábrázatomon. Nem voltam olyan hangulatban.

hogy tőrjem a tréfáit, s szárazon felszólítottam, hogy hagyja abba.

Úgy tett, mintha ügyet sem vetne a szavamra; ugyanazon a hangon tért rá a jövetele céljára. Azt akarta tudtomra adni, hogy a kedvesemnek nem két szeretője volt egyszerre, hanem három, vagyis a vetélytársammal éppenúgy elbánt, mint velem; amikor szegény fiú megtudta ezt, rettentő lármát csapott s most már egész Párizs értesült a dologról. — Eleinte rosszul értettem a szavait, mert alig figyeltem oda; de amikor háromszor is aprajára elisméltettem vele mindent s pontosan tájékozva voltam erről a szörnyű históriáról, oly elképesztő zavar fogott el, hogy nem tudtam mit felelni. Első ösztönöm az volt, hogy kacagjak az egészen, mert világosan láttam, hogy a leghitványabb nőszemélyt szerettem; de azért mégiscsak igaz, hogy szerettem, — helyesebben szólva még mindig szeretem. Ennyit tudtam kinyögni: — Lehetséges ez?

Desgenais barátai ekkor megerősítették mindazt, amit mondott. Kedvesemet tulajdon házában lepték meg két kedvese közt s olyan jelenetet kellett elviselnie, amelyet már mindenki könyv nélkül tud. Oda a becsülete, s kénytelen elhagyni Párizst, ha a legkegyetlenebb botránynak nem akarja kitenni magát.

Könnyű volt belátnom, hogy ezekből az élcelődésekből tekintélyes adag illeti meg az én nevetséges párbajomat, amit ezért az asszonyért vívtam, legyőzhetetlen szenvedélyemet s egyszóval: egész viselkedésemet. Amikor róla kijelentették, hogy a legaljasabb nevet érdemli meg, hogy elvetemült teremtés, aki talán százszorta különb dolgokat is követett el, mint amiket a világ tud; keserűen éreztették velem, hogy én is csak olyan becsapott áldozat vagyok, mint annyi más.

Mіндеz éppenséggel nem tetszett nekem; a fiatal emberek észrevették ezt és tartózkodóbban kezdtek viselkedni; de Desgenais-nek megvolt a maga

terve: feladatának tekintette, hogy kigyógyítson a szerelemből s könyörtelenül úgy kezelte, mint valami betegséget. Kölcsönös szolgálatokkal megalapozott régi barátságunk följosította erre, s minthogy szándékát helyesnek tartotta, habozás nélkül érvényesítette a jogait.

Szóval nemcsak hogy nem kímélt, de mihelyt zavaromat és szégyenkezésemet észrevette, minden lehető megtett, hogy minél messzebb hajszoljon ezen az úton. A türelmetlenségem hamarosan annyira szemmel látható volt, hogy nem folytathatta tovább; rászánta magát a hallgatásra, s ez még jobban felingerelt.

Most én kezdtem kérdezgetni; fel s alá jártam a szobában. Az imént képtelen voltam végighallgatni ezt a történetet; most szerettem volna, ha újrakezdi. Igyekeztem hol derűs, hol nyugodt arcot vágni, de hiába. Desgenais, aki az előbb utálatos fecsegő volt, most egyszerre megnémult. Közömbösen nézett rám, ahogy nagy léptekkel járkáltam s hagyta, hogy forgolódjak a szobában, mint a ketrecbezárt róka.

Nem mondhatom el, hogy mit éreztem. Az az asszony, aki olyan hosszú ideig szívem bálványa volt, s amióta elvesztettem, oly heves gyötrelmeket okozott nekem — az egyetlen, akit szerettem, akit halálomig akartam siratni, egyszerre szemérmetlen, aljas teremtéssé változott, fiatal emberek élceinek tárgya, világraszóló botrány hősnője! Mintha vállamon éreztem volna a tüzes vasat, amely a szégyen égő bélyegét nyomja rá.

Minél tovább gondolkoztam, annál inkább sűrűsödött körülöttem a homály. Egyszer-egyszer félrefordítottam a fejemet s megpillantottam egy fagyos mosolyt, vagy egy kíváncsi, megfigyelő tekintetet. Desgenais nem hagyott magamra; tudta jól, hogy mit csinál, régóta ismertük egymást; tudta, hogy minden örültségre képes vagyok, s hogy exaltáltságom túlragadhat minden határon, akármilyen úton — egyet-

len egyet kivéve. Ezért mocskolta be szenvedésemet, ezért föllebbezett fejemtől a szívemhez.

Amikor végre látta, hogy eljutottam odáig, ahová vezetni akart, késedelem nélkül rámmerte az utolsó csapást.

— Talán nem tetszik neked ez a történet? — kérdezte. — Elmondom a legjobbat: a végét. Az a bizonyos jelenet ***-nál szép, holdvilágos éjszakán történt; s mialatt a két szerető torkaszakadtából veszekedett a hölgynél, s pattogó tűz mellett halálos párbajról beszélt: úgy látszik, az uccán megláttak egy nyugodtan sétálgató árnyékot, amely annyira hasonlított hozzád, hogy a közhit szerint te magad voltál.

— Ki mondta ezt? — riadtam föl — ki látott engem az uccán?

— Maga a kedvesed; fűnek-fának elbeszéli, éppoly vígan, mint ahogy mi mondjuk el az ő történetét. Erősítgeti, hogy még mindig szereted, hogy őrt állsz a kapuja előtt és hogy ... a többit képzelheted; elég, ha annyit tudsz, hogy nyilvánosan beszél a dolgról.

Sohasem tudtam hazudni, s valahányszor megesett, hogy leplezni akartam az igazságot, az arcom mindig elárult. A hiúság, meg a szégyen, hogy gyöngeségemet tanuk előtt valljam be, mégis rábírt erre az erőfeszítésre. Azonkívül azt gondoltam magamban: bizonyos, hogy ott voltam az uccán. De ha tudom, hogy a kedvesem még rosszabb, mint aminőnek hittem, kétségtelenül nem lettem volna ott. — Végre is elhittem magammal, hogy nem láthattak világosan; tagadni próbáltam. A vér olyan erővel szökött az arcomba, hogy magam is hiábavalónak éreztem a tettetést. Desgenais mosolygott.

— Vigyázz, — mondta — vigyázz! Nem kell túlságosan megfeszíteni a húrt.

Tovább járkáltam, mint a bolond, nem tudtam, kibe kössek bele; nevetésre kellett volna fogni a dol-

got s ez még lehetlenebb volt. Ugyanakkor nyilván beláttam a hibámat; meg voltam győzve.

— Hát tudtam én? — kiáltottam fel — tudtam én, hogy ez a nyomorult...

Desgenais úgy biggyesztette ajkát, mintha azt akarná mondani: éppen eleget tudtál.

Megakadtam s minden pillanatban valami nevetéses mondatot dadogtam. Negyedóra óta felkorbácsolt vérem olyan erővel kezdett lüktetni a halántékom alatt, hogy nem felelhettem semmiről.

— En odakünn sírok az uccán, kétségbeesetten! S közben ez az összetalálkozás a lakásán! S még akkor éjszaka kicsúfol! ő mer csúfolódni! Igaz ez, Desgenais? Nem álmodol? Igaz ez? Lehetséges ez? Mit tudsz róla?

Ilyeneket mondtam vaktában s elvesztettem a fejemet; egyre erősebben uralkodott rajtam a leküzdhetetlen harag. Végre leültem, kimerülten, reszkető kézzel.

— Édes barátom, — mondta Desgenais — ne vedd komolyan a dolgot. Megártott neked, hogy két hónap óta ilyen magányosan élsz: látom, hogy szorakozásra van szükséged. Vacsorázzál velünk ma este, holnap meg kimegyünk valahová a környékre.

Az a hang, ahogy a szavakat kimondta, jobban fájt mindennél. Éreztem, hogy sajnál, s úgy bánik velem, mint a gyerekekkel.

Mozdulatlanul ültem egy sarokban, s hiába próbáltam önuralmamot visszanyerni. — Eh, mit — gondoltam magamban — elárult egy asszony, megmérgeztek irtózatossá tanácsokkal, nem találtam menedéket sehol, sem a munkában, sem a fáradtságban; húsz esztendő koromra nincs egyebem, ami a kétségbeeséstől és a romlástól megmentsen, csak egy szent, szörnyű fájdalom, — és Istenem, most ezt a fájdalmat, szenvedésemnek ezt a szent ereklyéjét törlik össze a kezemben! Már

nem a szerelmemet, hanem a kétségbeesésemet sértegetik! Csúfolódott! Ő csúfolódik, amikor én sírok! — Ezt hihetetlennek láttam. Amikor erre gondoltam, a múltnak minden emléke visszaözönlött a szívembe. Mintha egymásután láttam volna fölemelkedni szerelmes éjszakáink kísérteieit; feneketlen, végtelen, halálosan sötét szakadék fölé hajoltak s a szakadék mélységei fölött csengő, gúnyos kacagás cikázott: — Ez a jutalmad!

Ha csak azt mondták volna nekem, hogy a világ nevet rajtam, azt felelem: — Az a világ baja, — s nem bosszankodom túlságosan; de ugyanakkor tudtomra adták azt is, hogy a kedvesem közönséges, aljas teremtés. Így egyfelől nevetségességem nyilvános és bebizonyított dolog, két tanú állapította meg, aki nemcsak azt mondta el, hogy látott, de bizonyára azt is, hogy milyen alkalommal: a világnak igaza van velem szemben; másfelől pedig — mit felelhetek neki? Mibe kapaszkodjam? Hova sáncoljam el magam? Mitévő legyek, amikor életem középpontja, maga a szívem is össze van zúzva, meg van ölve, meg van semmisítve? Mit mondok? Amikor ez az asszony, akiért mindennel, nevességgel és gánccsal egyaránt szembeszálltam volna akiért hegyként engedtem volna magamra halmozódni a nyomorúságot; amikor ez az asszony, akit szerettem, aki mást szeretett, akitől nem kértem, hogy szeressen, akitől csak azt akartam, hogy engedjen sírni a kapuja előtt, hogy távol tőle, emlékének szentelhessem ifjúságomat s a nevét, egyedül a nevét írjam reménysegeim sírja fölé!... ó, amikor erre gondoltam, a halál környékezett, ez az asszony csúfolódott velem; ő volt az első, aki ujjal mutatott rám, aki ráirányította ennek a tétlen tömegnek, ennek az üres és unott népességnek a figyelmét, amely gúnyos kacagással vesz körül mindenkit, aki megveti és megfeledkezik róla; ő volt, az ő ajka, amely annyiszor tapadt az enyémmre — ebből a testből, életem lelkéből, húsomból-véreből eredt ez

a sértés, az utolsó, leghitványabb, legkeserűbb sértés, az a könyörtelen nevetés, amely a fájdalmat arculköpi.

Minél jobban belemélyedtem gondolataimba, annál inkább növekedett a haragom. Vagy harag volt ez tulajdonképpen? Nem tudom, mi volt a neve a bennem forrongó érzésnek. Annyi bizonyos, hogy végre is a féktelen bosszúvágy kerekedett felül. De hogyan álljak bosszút egy asszonyon? Semmi pénzt nem sajnáltam volna olyan fegyverért, amely megsebezheti; de mi legyen ez a fegyver? Az én kezemben nem volt semmi-lyen, még az sem, amit ő használt; nem felelhettem neki a maga nyelvén.

Egyszerre csak egy árnyékot vettem észre az üveges ajtó függönye mögött; a fülkében várakozó nőszemély volt.

Erről megfeledkeztem.

— Idehallgassatok, — kiáltottam izgatottan felugorva — szerettem, szerettem, mint a bolond, mint a hülye. Megérdemeltem, hogy ne vessenek rajtam. De Istenemre, mutatok nektek valamit, annak bizonyásá-gául, hogy nem vagyok még olyan hülye, mint hiszitek.

E szavakkal berúgtam az üveges ajtót s megmutat-tam nekik a leányzót, aki egy sarokban gubbasztott.

— Lépj be ide, — mondtam Desgenais-nek — te, aki Őrülnék tartasz, amért szeretek egy asszonyt, s aki csak uccalányokat szeretsz: nem látod, hogy a bölcsességed itt kuksol ebben a karosszékbén? Kér-dezd meg tőle, hogy csakugyan *** ablaka alatt töl-töttem-e az egész éjszakát; lesz erről valami mondani-valója. De nemcsak ezt akarom mondani — tettem hozzá. — Ma este együtt vacsoráztok, holnap kirándul-tok; ott leszek én is, elhiheted, mert addig el nem válok tőled. Együtt töltjük a napot, vívhatunk, kár-tyázhatunk, kockázhatunk, puncsot ihatunk, amit akarsz, de innen nem mégy el. Velem tartasz? Én meg veled, kezet rá! A szerelmem mauzóleumává

akartam tenni a szívemet, de most már más sírba vetem a szerelmemet, igazságos Isten, még ha szívemben kell is vájnom azt a sírt.

E szavak után leültem, a többiek pedig beléptek a fülkébe s én éreztem, mekkora orom szabadjára engedni a méltatlankodásunkat. Aki csodálkozik azon, hogy e naptól fogva tökéletesen megváltoztattam az életemet: az nem ismeri az emberi szívét, nem tudja, hogy lehet húsz esztendeig habozni, mielőtt egy lépést megteszünk, de ha megtettük, hátrálni nem lehet többé.

II. FEJEZET

A kicsapongás inaskorszaka a szédüléshez hasonlít; eleinte valami gyönyörűséggel vegyes rémületet érez az ember, mint egy magas torony tetején. Míg a szégyenlős, titkos erkölcstelenkedés lealjasítja a legnemesebb embert is: az őszinte és merész tobzódásban, amit szabad levegőn való kicsapongásnak lehet nevezni, van valami nagyság, még a legromlottabb ember számára is. Aki az éj leszálltával gallérját feltúrva elindul, hogy ismeretlenül bemocskolja életét s titkon lerázza magáról egész napi szenteskedését; az olaszhoz hasonlít, aki ellenfelét hátulról döfi le, mert nem meri párbajra hívni. Az uccasarkokban, az éjszaka bevarásában van valami az orgyilkosságból, ellenben a lármás orgiák hőseit az ember szinte harcosnak hiszi; az ilyesmiben van valami íze a csatának, valami látszata a büszke küzdelemnek. — Mindenki megteszi ezt, csak titkolja; tedd meg és ne titkold. — Ezt mondja a gőg szava, s ha ezt a páncélt egyszer felöltötte az ember, a napsugár csillan meg rajta.

Mondják, hogy Damokles kardot látott a feje fölött; az erkölcstelenkedők is mintha ilyenformán éreznének maguk fölött valamit, ami szüntelenül ezt kiáltja nekik:

— Siess, siess; csak egy hajszálon lógok. — Életüknek hű képe az a sok álarcosvivő kocsi, amit farsang idején lát az ember. Rozoga, elül-hátul nyitott hintó, lobogó fáklyák, amik kimeszelt fejeket világítanak meg; egyik kacag, másik énekel; közbül mintha asszonyok mozgolódnának: csakugyan, asszonyi maradványok s majdnem embernek látszanak. Simogatják és sértegetik őket; nem tudni, mi a nevük, kicsodák, mifélék. Ez mind ott hullámszik, imbolyog az égő gyanta alatt, semmivel sem törődő részegségben, amelyen, mondják, külön Isten öröködik. Egyszer-egyszer úgy látszik, hogy kihajolnak, összeölelkeznek; egy zökkenőnél kipottyant az egyik; ki bánja? Jönnek erről, mennek arra, s a lovak vágtatnak.

De, ha az ember első ösztöne a csodálkozás, a második az elszörnyedés s a harmadik a szánalom. Valóban annyi erő, vagyis inkább oly sajtóságos erő-pazarlás van itt, hogy gyakran magával ragadja a legnemesebb jellemet, a legjobb szervezetet is. Ezek vakmerőnek és veszedelmesnek látják a dolgot s maguk is tékoználni kezdik önmagukat; rákötöztetik magukat a kicsapongásra, mint Mazeppa a vad paripára; összefonódnak vele, Centaurokká válnak; sem a vérnyomokat nem látják, amiket husfoszlányaik hagynak a fákon, sem a nyomukban vöröslő farkasszemeket, sem a pusztaságot, sem a hollókat.

Elmondtam, milyen körülmények taszítottak bele ebbe az életbe, — most elmondom, mit láttam benne.

Amikor először láttam közléről azokat a híres összejöveteleket, amiket színházi álarcosbálnak neveznek, hallottam beszélni a régenség tobzódásairól, s egy francia királynéről, aki ibolyaárusnak öltözött. Én ibolyaárus leányokat találtam ott, markotányosnőnek öltözve. Kicsapongásokat vártam, de ilyesminek igazában nyoma sem volt. Nem lehet kicsapongásnak

nevezni a faggyúgyertyát, a verekedéseket, s a holt-részeg uccalányokat az összetört borosüvegek között.

Amikor először láttam tobzódó lakomákat, Helio-gabalus vacsoráiról hallottam, meg egy görög filozófusról, aki afféle természeti vallássá tette az érzéki gyönyöröket. Vártam valamit, ami, ha nem az örömhöz, hát legalább a feledéshez hasonlít; azt találtam, ami legrosszabb a világon, az élni igyekvő unalmat — no meg angolokat, akik ezt gondolták magukban: — Ezt meg ezt teszem, tehát szórakozom. Ennyi meg ennyi aranyat fizettem, tehát ennyi meg ennyi gyönyörűséget érzek. — S ezen a köszörűkövön morzsolják le az életüket.

Amikor először láttam kurtizánokat, Aspasiáról hallottam, aki Alkibiades ölében ülve vitatkozott Sokratesszel. Vártam valami merész, szemtelen, de vidám, bátor és eleven dolgot, olyasmit, mint a pezsgő sziporkázása; tátott száját, merev szemet és kapzsi kezet találtam.

Amikor először láttam elismert kurtizánokat, már olvastam Boccacciót és Bandellot, mindenkifölött olvastam Shakespeare-t. Álmodoztam ezekről az elevenvérű szépségekről, a pokol cherubjairól, ezekről a fesztelen életművészekről, akiknek a Dekameron-beli gavalérok szenteltvizet nyújtanak miséről kijövet. Ezerszer megrajzoltam ezeket a költői módon bolondos fejeket, amelyek merészségükben oly találékonyak, ezeket a pompás, kótyagos fejeket, amelyek egy kacsintásban egész regényt röpitenek az ember felé, s amelyek hullámozva kígyóznak előre az életben, mint a szirének. Visszaemlékeztem a *Száz új novella* tündéreire, akik mindig pityókosak egy kicsit a szerelemtől, ha ugyan nem részegek. Találtam: levélírókat, akik pontos órákat állapítanak meg, akik egyebet sem tudnak, csak hazudni ismeretlen embereknek, aljasságokat szenteskedés mögé rejteni, s nem akarnak egyebet, csak odaadni magukat és felejtetni.

Amikor először léptem játékbarlangba, aranyözönről hallottam, negyedóra alatt termett vagyonukról, egy IV. Henrik udvarához tartozó nagyúrról, aki egy lapon százezer tallért nyert — amennyibe a ruhája került. Találtam: egy ruhatárat, ahol a személyzet, amelynek nincs váltani való inge, egy frankért ad bérbé frakkot egy estére; a kapuban ülő csendőröket s éhenkórászokat, akik egy falás kenyeret tettek kockára egy pisztolylövés ellenében.

Mikor először láttam nyilvános, vagy nemnyilvános gyülekezetet, ahol megjelenhetett egynéhány abból a harmincezer nőből, akinek Párizsban engedélye van rá, hogy eladja magát: hallottam minden korok szaturnáliáiról, minden elképzelhető orgiáról, Babilontól Rómáig, Priapusz templomától a Parc-aux-Cerfs-ig s a küszöbre mindenütt ez az egyetlen szó volt írva: »Gyönyör«. A mi időnkben sem találtam többet egyetlen szónál: »Prostitúció«; de ez mindig kitörölhetetlen volt, nem a napszínű, büszke fémbe vésve, hanem a leghalványabba, amelyet mintha az éjszaka hideg fénye festett volna meg sápadt sugaraival: az ezüstbe.

Amikor először láttam a népet... szörnyű reggel volt, hamvazó szerdán, az álarcosmenet éppen visszatért a courtille-i mulatókból. Már előző este óta apró, fagyoszemű eső esett, minden ucca csupa pocsolya volt. Az álarcosvivő kocsik össze-vissza haladtak, egymásbaütközve, egymáshoz súrlódva, a gyalogjárón álló borzalmas férfiak és asszonyok két hosszú sövénye között. Ezeknek a baljóslatú nézőknek bortól vörös szemében állati gyűlölet lappangott. Egy mérföld hosszúságban zúgott-morgott az egész; a hintók kereke az emberek mellét érintette, de egy tapodtat sem hátráltak. Álltam az ülésen, a nyitott kocsin; a sövényből időnként kilépett egy rongyos ember, csak úgy okáta ránk a sértéseket, aztán teliszórt liszttel. Nemsokára sarat is kapunk, de azért csak folytattuk az utat, az Ile-d'Amourig

és a csinos romainvillei ligetig, ahol egykor annyi édes csók csattant el a fűvön. Egyik barátunk, aki a bakon ült, leesett a kövezetre s majdhogy ki nem törte a nyakát. A nép rávetette magát, hogy agyonverje: oda kellett szaladni és körülvenni. Az egyik trombitás, aki előtünk lovagolt, követ kapott a vállába: liszt nem volt már. Ilyesmiről soha nem hallottam beszélni.

Kezdtém megérteni ezt a századot s felfogni, hogy milyen korban élünk.

III. FEJEZET

Desgenais fiatalembereket hívott össze nyaralójába. Remek borok, pompás ételek játék, tánc, lovaglás — nem hiányzott semmi. Desgenais gazdag volt és nagyon bőkezű. Mai világból való erkölcei ősi vendégszeretettel egyesültek. Egyébként a legjobb könyveket is meg lehetett találni nála; társalgása művelt, jólnevelt emberre vallott. Rejtély volt ez az ember.

Én hallgatag kedvben érkeztem hozzá s ezt nem tudta legyőzni semmi; Desgenais tiszteletben tartotta. Nem feleltem a kérdéseire, hát nem faggatott; csak az volt a fontos neki, hogy elfelejtsem a kedvesemet. A vadászatra elmentem, asztalnál éppen olyan jó cimbora voltam, mint a többi; ennél többet nem is kívánt.

Vannak ilyen emberek, akik minden áron szolgálatot akarnak tenni s lelkifurdalás nélkül ránkdobnák a legsúlyosabb követ, hogy a legyet elkeressék az orunkról. Legfőbb gondjuk megakadályozni bennünket abban, hogy rosszat cselekedjünk — vagyis nincs nyugtuk addig, amíg magukhoz hasonlóvá nem tettek bennünket. Ha ezt a célt elérték, akárhogy is, boldogan dörzsölgetik a kezüket s eszükbe sem jutna, hogy mi a kisebb bajt talán nagyobbbal cseréltük föl; mindezt jóbarátságból cselekszik.

A tapasztalatlan ifjúság egyik legnagyobb szerencsétlensége, hogy az első feltűnő jelenségek alapján képzelet el a világot; de valljuk meg, van egy igen szerencsétlen emberfajta is: az, amelyik ilyenkor mindig jelen van s azt mondja az ifjúságnak: — Igazad van, ha hiszel a rosszban, mi tudjuk, hányadán áll a dolog. — Halottam például valami különös dologról: afféle középút volt jó és rossz között, bizonyos megegyezés szívtelen asszonyok és hozzájuk méltó férfiak között; ők úgy nevezték ezt, hogy »múló érzés«. Úgy beszéltek róla, mint valami gőzgépről, amit egy kocsigyártó vagy egy építési vállalkozó talált föl. Azt mondták nekem: — Az ember megállapodik ebben vagy abban, kimondja ezt meg ezt, amire azt meg azt kell felelni; ilyen leveleket ír, így meg így borul térdre. — Mindez oly pontosan volt szabályozva, mint egy katonai szemle; s ezeknek a derék embereknek ősz volt a haja.

Ezen kacagnom kellett. Szerencsétlenségemre nem tudom azt mondani egy asszonynak, akit megvetek hogy szerelmes vagyok belé, még ha tudom is, hogy konvenció az egész s nem fogja megtéveszteni. Sohasem térdeltem le, ha a szívem nem parancsolta. Ilyenformán az úgynevezett könnyű nők osztálya ismeretlen előttem — vagy, ha beleakadtam, az tudtom nélkül, együgyűségéből történt.

Megértem, ha valaki félreteszi a lelkét, de azt nem, ha hozzá enged nyúlni. Meglehet, hogy ez gőgös kijelentés; sem dicsekedni nem szándékozom, sem ócsárolni magamat. Végtelenül gyűlölöm azokat az asszonyokat, akik a szerelmet kikacagják s nem bánom, ha viszonzák gyűlöletemet; közöttünk sohasem lesz vita.

Az ilyen asszony mélyen alatta áll a kurtizánnak: a kurtizán tud hazudni s az ilyen asszony is; de a kurtizán tud szeretni s az ilyen asszony nem tud. Emlékszem egy kurtizánra, aki szeretett engem s azt mondta egy nálam háromszorta gazdagabb embernek, akivel

együtt élt: — Unlak, megyek a kedvesemhez. — Ez a teremtés többet ért sok másnál, akit nem fizetnek meg.

Az egész nyarat Desgenais-nél töltöttem; ott tudtam meg, hogy a kedvesem elutazott, elhagyta Franciaországot; erre a hírré valami epedő érzés költözött a szívembe, amelytől azóta sem tudtam megszabadulni.

Annak az új világnak látása, amely itt falun körülvett, eleinte valami különös, szomorú és mély kíváncsiságot ébresztett bennem s úgy néztem mindent a szemem sarkából, mint az ijedős ló. Elmondom az első esetet, amely erre alkalmat adott.

Desgenaisnek akkoriban igen szép kedvese volt, aki nagyon szerette; egy este, séta közben elmondtam neki, hogy csodálatraméltónak találom a kedvesét, szépsége és ragaszkodása miatt egyaránt. Egyszerűen lelkesen magasztaltam s értésére adtam, hogy boldog lehet mellette.

Desgenais nem felelt. Ilyen volt a modora s tudtam róla, hogy a legszárazabb ember. Éjszaka, amikor mindenki visszavonult már a szobájába, negyedórával azután, hogy lefeküdtem, kopogtattak az ajtómon. Kikiáltottam, hogy szabad — azt hittem, valami álmatlan vendég.

Egy halálsápadt, félmeztelen nő lépett be, kezében bokrétával. Odajött hozzám s átadta a bokrétát; egy darab papír volt rátűzve, ezzel a néhány szóval: »Octave-nak Desgenais barátja, viszonzás terhevel«.

Mihelyt elolvastam, megvilágosodott az agyam. Megértettem, mi minden rejlik Desgenaisnek ebben a cselekedetében, aki így küldi el hozzám kedvesét, törökös ajándék gyanánt néhány elejtett szavamra. Ahogy a jellemét ismertem, nem volt ebben sem a nagylelkűség fitogtatása, sem romlottság — lecke volt az egész. Ez a nő szerette; én magasztaltam előtte, ő pedig meg akart tanítani arra, hogy ne szeressem, akár elfogadom, akár visszautasítom.

Gondolkodóba ejtett a dolog; szegény leány sírt. nem merte letörölni a könnyeit, nehogy észrevegyem. Micsoda fenyegetéssel bírhatta rá Desgenais, hogy eljőjön? Nem tudtam.

— Ne szomorkodjék, kisasszony. — szóltam hozzá — menjen a szobájába és ne féljen semmitől.

Erre azt felelte, hogyha reggel előtt kilép a szobámból, Desgenais visszaküldi Párizsba; az anyja szegény asszony, nem tudja erre rászánni magát.

— Jól van — mondtam — az anyja szegény, valószínűleg maga is az, tehát maga engedelmeskednék Desgenaisnek, ha akarnám. Maga szép leány — kísértetbe jöhetnék. Ámde sír s mert a könnyei nem nekem szólnak, a többivel nincs mit kezdenem. Menjen — vállalom, hogy nem engedem visszaküldeni Párizsba.

Sajátságos vonása a jellememnek, hogy az elmélkedés, ami legtöbb embernél szilárd és állandó tulajdonsága az elmének, bennem csak akaratomtól független ösztön, amely néha úgy ragad magával, mint valami heves szenvedély. Időnként erőt vesz rajtam, akaratom ellenére, amikor és ahol neki tetszik. De amikor megjelenik, nem tehetek ellene semmit. Oda visz, ahová akar, amerre akar.

A leány távozása után felültem az ágyban. — Hát ezt küldi neked az Isten, barátom — gondoltam magamban. Desgenais talán nem tévedett abban a hitében, hogyha nem adja neked a kedvesét: belé-szerettél volna.

— Megnézted-e jól? Fenséges, isteni misztérium játszódtott le a méhben, amely foganta. Az ilyen teremtés a természet legéberebb, anyai pillantásait kívánja meg — s az az ember, aki téged meg akar gyógyítani, mégsem talált ki okosabbat: karjai közé akart lökni, hogy le-szoktasson a szerelemről.

— Hogy lehetséges ez? Nyilván megcsodálták mások is, de azok nem forogtak veszedelemben; kipróbálhatta

rajtuk kedve szerint minden csábító eszközét — a veszély egyedül téged fenyegetett.

— De akármilyen is ennek a Desgenaisnek az élete, kell, hogy szíve legyen, hiszen él. Miben különbözik tőled? Olyan ember, aki nem hisz semmiben, nem fél semmitől, nincs gondja, talán bosszúsága sincs s nyilván halálra rémülne, ha egy pici sebet ejtenének a sarkán — mert mivé lenne, ha a teste cserbenhagyná? Semmi egyéb nem él benne, csak a teste. Micsoda teremtés hát ez, aki úgy bánik a lelkével, mint az önsanyargatók a testükkel? Hát lehet fej nélkül élni?

— Gondolj erre: ez az ember karjai közt tartja a világ legszebb asszonyát; fiatal és hevesvérű; szépnek találja az asszonyt s ezt meg is mondja neki; az asszony biztosítja szerelméről. Erre valaki vállára csap s így szól hozzá: — Ez a nő közönséges uccalány — nem kell több, tisztában van magával. Ha azt mondták volna neki: — Ez a nő méregkeverő, — talán szerette volna s egyetlen csókkal sem ad kevesebbet neki; dehát uccalány, s a szerelemről ezentúl éppoly kevésbé esik szó, mint a Saturnus csillagról.

— Micsoda hát ez a szó? Igazságos, megérdemelt, határozott, megbecstelenítő szó — rendben van. De végre mégis csak szó. Meg lehet ölni egy testet egy szóval?

— S ha te szereted ezt a testet? Bort töltenek a poharadba s azt mondják: — Ne szeresd, négy ilyen pohárral kaphatsz hat frankért.

— És ha lerészegszel?

— Dehát ez a Desgenais szereti a kedvesét, hiszen megfizeti; máshogyan szeret, mint a többi ember? Nem, nem máshogyan; az ő szerelme nem szerelem, s nem érez több szerelmet a méltó asszony iránt, mint a méltatlan iránt. Egyszerűen nem szeret senkit.

— De ki juttatta idáig? Így született, vagy ilyenné vált? A szerelem éppoly természetes dolog, mint az evés,

meg az ivás. Nem ember ez. Korcsszülött, vagy óriás? Csakugyan mindig biztos a maga érzéketlen teste felől? Igazán annyira az, hogy veszedelem nélkül vetheti magát a szerelmes asszony karjai közé? Még csak bele sem sápad? Sohasem cserél mást, csak aranyat testért? Micsoda lakoma hát az élete, s miféle italokat isznak a serlegeiből? Harminc esztendő korára olyan, mint az öreg Mithridates, meghitt barátja a viperaméreg.

— Nagy titok van itt, fiam, meg kell találni a kulcsát. Akármilyen okoskodással támogassa is meg az ember a kicsapongást, csak azt bizonyíthatja be, hogy természetes dolog egy napig, egy óráig, ma este — de holnap nem, sem mindennap. Nincs olyan nép a földön, amely az asszonyt ne tekintette volna a férfi élettársának és vigasztalójának, vagy élete megszentelt eszközének s e két alakjában ne tisztelte volna. Itt pedig egy fölfegyverzett harcos beugrik abba a szakadékba, amelyet Isten önkezével ásott ember és állat között; akár a beszéd képességéről is lemondhatna. Micsoda néma titán ez, hogy a test csókjai közt el meri fojtani a gondolat szerelmét s önnön ajkára üti a vadállat bélyegét, az örök hallgatás pecsétjét?

— Tudni kellene ennek a rejtvénynek a megfejtését. Azoknak a zord erdőknek a szele fúj alatta, amelyeket titkos társaságoknak neveznek, — olyan titok ez, aminőket a pusztítás angyalai súgnak egymás fülébe, amikor az éj leszáll a földre. Ez az ember rosszabb, vagy jobb, mint aminőnek az Isten teremtette. Benseje olyan, mint meddő asszonyoké, — a természet vagy csak félig formálta ki, vagy valami mérges növényt szűrt le a homályában.

— Nos, barátom, téged sem a munka, sem a tanulás nem tudott meggyógyítani. Jelszavad: felejteni és tanulni. Holt könyvekben lapozgattál; túlságosan fiatal vagy a romokhoz. Nézz körül, az emberek sápadt nyája van körülötted. Szfinxek szeme csillog az isteni

hieroglifek között; betűzd ki az élet könyvét! Bátorság, diák, vesd magad a Styxbe, a sebezhetetlen folyóba, s gyászos hajjai vigyenek vagy a halálba, vagy Istenhez.

IV. FEJEZET

»Ha volt mindebben valami jó: az volt, hogy ezek a hamis gyönyörök fájdalmak és keserőségek vetései voltak, s tökéletesen kifárasztottak.« Ezeket az egyszerű szavakat mondja ifjúságáról minden idők legemberibb embere, Szent Ágoston. Azok közül, akik úgy cselekedtek, mint ő, kevesen mondanák ki ezeket a szavakat, de mindegyik szívében hordja; én nem találok mást a magaméban.

Decemberben visszatértem Párizsba, s mulatságokkal, álarcosbálokkal, vacsorákkal töltöttem a telet, ritkán szakadva el Desgenais-tól, aki el volt ragadtatva tőlem, — én kevésbé tetszettem magamnak. Minél jobban belemerültem ebbe az életbe, annál komorabb voltam. Rövid idő elmultával úgy rémlett nekem, hogy ez a különös világ, amelyet első tekintetre feneketlen szakadéknak láttam, úgyszólván lépésről-lépésre összeszűkül; ahol kísértetet véltem látni, közelebb lépve csak árnyékot láttam

Desgenais megkérdezte, mi bajom.

— Hát neked? — feleltem vissza, — neked mi bajod? Valami halott rokonod jutott eszedbe? Vagy valami sebed van, ami a nedvességtől újra fölszakad?

Ilyenkor néha úgy éreztem, hogy megért engem ha nem válaszol is. Asztalhoz menekültünk s ész nélkül ittunk; éj derekán postalovakat fogadtunk s tíz-tizenkét mérföldnyire falura mentünk reggelizni; aztán vissza a fürdőbe, onnan asztalhoz, aztán kártyások közé, aztán az ágyba; s amikor ott álltam az ágyam mellett,

akkor bereteszeltem az ajtót, térdre roskadtam és sírtam. Ez volt az esti imádságom.

Különös dolog: büszke voltam arra, hogy olyasmi-
nek tartsanak, ami lelkem mélyén egyáltalán nem
vagyok; nagyobb bűnökkel dicsekedtem, mint aminő-
ket elkövettem, s valami furcsa, szomorúsággal elegy
gyönyörűséget találtam ebben a hetvenkedésben. Ami-
kor igazán megtettem azt, amit elbeszéltem, csak
unalmat éreztem; de amikor kitaláltam valami őrült-
séget, egy tobzódás történetét, vagy egy orgia lefolyá-
sát, amelyben nem vettem részt: nem tudom miért,
elégedettebbnek éreztem a szívemet.

A legnagyobb fájdalmat az okozta nekem, ha egy-
egy kiránduláson valami olyan helyre értünk Párizs
környékén, ahol egykor a kedvesemmel jártam. Meg-
butultam, magamban jártam, a többiektől elszakadva,
s határtalan keserőséggel nézegettem a bokrokat, a
fatörzseket — még meg is rugdaltam, mintha porrá
akarnám zúzni. Aztán visszatértem s százszor is elis-
mételtem a fogam közt: — Isten nem szeret, Isten nem
szeret. — Ilyenkor órák hosszat szótlán maradtam.
Minduntalan eszembe ötlött az a gyászos gondolat,
hogy az igazság: a meztelenség. — A világ — gondol-
tam magamban — arcfestékét erénynek nevezi, olva-
sóját vallásnak, uszályos köpenyét illendőségnek. Szob-
alányai a becsület és az erkölcs, borában a lelki sze-
gények könnyeit issza, akik hisznek benne; lesütött
szemmel sétálgat, amíg a nap az égen jár; templomba,
bálba, gyűlésekre megy — este aztán megoldja ruháját
s a ruha alatt kecskelábú, meztelen bacchansnőt pillan-
tunk meg.

De amíg így beszéltem, magam is iszonyodtam
magamtól, mert éreztem, hogy ha a ruha alatt test van,
a test alatt csontváz rejtőzik. — Lehetséges volna,
hogy ez az egész? — tűnődtem akaratom ellenére is.
Aztán visszatértem a városba, az úton találkoztam egy

csinos leánykával, aki karonfogva vezette anyját, sóhajtván néztem utána s ismét olyan voltam, mint a gyermek.

Bár barátaimmal mindennapos szokásokat vettünk föl s valósággal szabályoztuk kicsapongásainkat, azért tovább is jártam társaságba. Itt elviselhetetlen zavar fogott el az asszonyok láttára; reszketve érintettem meg a kezüket. Erősen elhatároztam, hogy nem szerelek többé soha.

Hanem egy este olyan beteg szívvel tértem haza egy bálról, hogy megéreztem: ez a szerelem. Vacsoránál a legbájosabb, legdisztingváltabb asszony mellé kerültem, akire vissza tudok emlékezni. Amikor álomra hunytam szememet, magam előtt láttam. Azt hittem, el vagyok veszve; tüstént elhatároztam, hogy többé nem találkozom vele, elkerülök minden helyet, ahol tudom, hogy meg szokott fordulni. Két hétig tartott ez a láz, s ezalatt majdnem folyvást díványomon hevertem, s akaratlanul is vég nélkül rágódtam a legapróbb szavakon is, amiket egymással váltottunk.

Mivelhogy nincs hely az ég alatt, ahol az ember annyit törődne a szomszédjával, mint Párizsban: — nem sok időbe telt, s minden ismerősöm, aki Desgenais társaságában látott, kijelentette, hogy a legkicsapongóbb életű ifjú vagyok a világon. Bámultam a világ esztét: amilyen együgyű újoncnak tartott, amikor a kedvesemmel szakítottam, olyan érzéketlen, megátalkodott ember hírében álltam most. Még olyasmiket is mondtak nekem, hogy nyilván sohasem szerettem azt az asszonyt, s bizonyára játéknak tekintem a szerelmemet — azt hitték, hogy ez a legnagyobb magasztalás — s a legrosszabb, hogy nyomorult hiúságomban el voltam bűvölve mindettől.

Azt akartam, hogy blazírtak tartsanak, miközben tele voltam vággyal s túlcsigázott képzeletem minden határon keresztülragadott. Mondogatni kezdtem, hogy

semmibe sem veszem az asszonyokat; agyam a kifáradásig termelte a chimérákat s azt állítottam, hogy többre tartom ezeket a valóságnál. Szóval: egyetlen gyönyörűségem az volt, hogy önmagamat meghamisítottam. Ha egy gondolat különös volt s megbotránkoztatta a józan észet, ez elég volt ahhoz, hogy tüstént védelmezőjéül szegődjem, még ha a legszegényetesebb véleményeket kellett is hangoztatnom.

Legnagyobb hibám az volt, hogy mindent utánóztam, ami a szemembe tűnt — nem szépségével, hanem különösségével, s mert utánzó voltomat nem akartam bevallani, túlzásokba veszem, hogy eredetinek tűnhessek föl. Semmit sem ismertem el jónak, sőt tűrhetőnek sem; semmit sem tartottam méltónak arra a fáradásra, hogy az ember utánafordítsa a fejét; hanem azért mihelyt belemelegedtem a vitába, úgy tetszett nekem, mintha nem akadna a francia nyelvben elég fellengző kifejezés annak dicséretére, ami mellett kardoskodtam; de hevességem egyszerre lelohadt, mihelyt valaki elfogadta a véleményemet.

Természetes következménye volt ez a viselkedésemnek. Utáltam az életmódomat s mégsem akartam változtatni rajta:

Simigliante a quella 'nferma
 Che non puó trovar posa in su le piume,
 Ma con dar volta suo dolore scherma.

DANTE.

Így gyötörtem elmémet, hogy megcsaljam, s minden ferdeségbe beleestem, hogy önmagamból kibújhassak.

De amíg hiúságom így elszórakozott, a szívem szenvedett, — úgy, hogy majdnem állandóan együtt lakozott bennem egy nevető meg egy síró ember. Mintha örökös kölcsönhatás lett volna fejem és szívem között. Tulajdon gúnyos szavaim néha végtelen fájdalmat

okoztak nekem s legmélyebb bánatom kitörő kacagásra csábított.

Valaki azzal dicsekedett egyszer, hogy a babonás félelemnek nincs hatalma rajta s nem ijed meg semmitől; barátai csontvázat rejtettek az ágyába, aztán elbújtak a szomszédos szobában, hogy meglessék, amikor hazatér. Nem hallottak semmi neszt, de másnap reggel, amikor beléptek a szobájába, ott ült és játsza dozott a csontokkal: megőrült.

Volt bennem valami, ami ehhez az emberhez hasonlított — ha egyéb nem, kedves csontocskáim egy szeretett csontvázhoz tartoztak, szerelmem hulladékaik voltak, — mindaz, ami a múltból megmaradt.

De azért nem mondhatnám, hogy nem voltak jó pillanatok is ebben a kicsapongó életben. Desgenais pajtásai disztिंगvált fiatal emberek voltak, jórészt művészek. Néha gyönyörűséges estéket töltöttünk együtt, dőzsölés ürügye alatt. Egyikük akkoriban szerelmes volt egy szép énekesnőbe, aki elbűvölt bennünket tiszta és mélabús hangjával. Hányszor hallgattuk körben ülve, miközben a terített asztal várt ránk! Hányszor megesett, hogy amikor éppen kipattant a dugó a palackokból, valamelyikünk egy Lamartine-kötetet tartott a kezében, s megindult hangon olvasott föl belőle! Azt látni kellett, hogy eltűnt ilyenkor minden rhas gondolat! Csakúgy repült az idő, s furcsa dőzsölés volt az, amikor asztalhoz ültünk. Egy árva szót sem szóltunk s a szemünk tele volt könnyel.

Különösen Desgenais — máskor a leghidegebb, legszárazabb ember — viselkedett ilyenkor hihetetlenül. Oly szokatlan érzelmek vettek erőt rajta, hogy lázálomban beszélő költőnek mondta volna az ember. De ilyen kitérülések után megesett, hogy valami dühös öröm fogta el. Mihelyt fejébe szállt a bor, tört, zúzott mindent, a pusztítás géniusza fölf egy vértetten ugrott ki a fejéből; őrzöngései közben néha úgy vágott neki

a zárt ablaknak egy székét, hogy mindenki halálra rémült a csörömpöléstől.

Akaratlanul is tanulmányoznom kellett ezt a furcsa embert. Jellegezetes típusa volt a szememben egy olyan osztálynak, amely bizonyára megvan valahol, de előttem teljesen ismeretlen. Ha valamit tett, nem lehetett tudni, hogy a beteg ember kétségbeesése, vagy az el-kényeztetett gyermek szeszélye mozgatja-e.

Különösen ünnepnapokon volt olyan izgatott ideg-állapotban, hogy valósággal iskolásgyerek módjára viselkedett. A hidegvére kacagató volt ilyenkor. Egy napon rávett, hogy menjünk el hazulról kettesben, alkonyatkor, groteszk jelmezekbe öltözve, álarcosán, hangszerekkel. Így sétálgattunk egész éjszaka, nagy komolysággal, szörnyű hujjogatások között. Megpillantottunk egy bérkocsist, aki elaludt a bakon; kifogtuk a lovait, aztán úgy tettünk, mintha bálból jönnénk, s hangos kiáltozással hívni kezdtük. A kocsis fölébredt, lovai az első ostorcsapásra elszaladtak s otthagyták a bakon kuksolva. Még aznap este elmentünk a Champs-Elysées-re. Desgenais megpillantott egy arrajáró kocsist s megállította, mint valami útonálló; fenyegetéseivel megrémítette a kocsist, leszállította a bakról s kényszerítette, hogy lehasaljon a földre. Ez a játék az életünkbe kerülhetett volna. Közben kinyitotta a kocsi ajtaját s egy rémülettől megdermedt fiatal párt láttunk az ülésen. Desgenais felszólított, hogy tegyem azt, amit ő; mindkét ajtót kinyitottuk s elkezdtünk belépni az egyikben, ki a másikban, úgy, hogy a kocsiban ülő szerencsétlenek egész rablóseregnek hittek bennünket,

Azt hiszem, azok, akik mondogatni szokták, hogy a társaséletben tapasztalást lehet szerezni, nagyon csudálkozhatnak, ha valaki hitelt ad a szavuknak. A társasélet csupa örvény, s egyik örvénynek semmi köze a másikhoz; az emberek is rajokban járnak, mint a madár. Még ugyanannak a városnak egyik kerülete

sem hasonlít a másikhöz, s aki a Chaussée d'Antin-en lakik, ugyanannyit tanulhat a Marais-ban, mint Lissabonban. Csak annyi igaz, hogy ezeken a különböző örvényeken, amióta a világ világ, hét örökké változatlan személyiség úszik keresztül: az elsőnek a neve remény, a másodiké lelkiismeret, a harmadiké közvélemény, a negyediké vágy, az Ötödiké szomorúság, a hatodiké gőg — a hetediknek neve: ember.

Szóval pajtásaim meg én afféle madárraj voltunk s együtt maradtunk tavaszig, hol kártyázva, hol nők után járva.

— Dehát, — szólal meg az olvasó, — milyen asszonyokkal volt dolgotok eközben? Sehol sem látom a testet öltött kicsapongást.

Szegény teremtések, akik az asszony nevet viseltek, s álomként húzódtatok végig egy olyan életen, amely maga is álom volt — mit mondjak rólatok? Lehet-e emlék ott, ahol a reménynek árnyéka sem volt soha? Hol találjalak meg benneteket? Mi némább tinálatok az ember emlékezetében? Miről lehet jobban megfélelkezni, mint tirólatok?

Ha már nőkről kell beszélni, két fajtát említek meg, — itt az első:

Azt kérdezem, mitévő legyen egy fiatal, csinos, szegény varróleány, aki tizennyolc esztendő, tehát vágyai vannak; munkaasztalán regény hever, amelyben egyébről sincs szó, mint szerelemről; nem tud semmit, semmiféle erkölcsi eszmét nem ismer, örökösen varr egy ablak mellett, amely előtt körmenetek nem vonulnak el többé, mert a rendőrség megtiltotta, ellenben minden este ott lézeng egy tucat bárcás leány, akit ugyanaz a rendőrség vesz tudomásul; mitévő legyen ez a leány, amikor egész álló nap fárasztotta kezét, szentét, egy ruhával vagy kalappal, s estére kelve egy pillanatra kikönyököl az ablakába. Azt a ruhát, azt a kalapot, amelyet szegény, becsületos kezével szabott

ki és varrt meg, hogy vacsorára legyen mit hazavinnie, egy örömlány testén, fején látja viszont. Napjában harmincszor is bérkocsi áll meg a kapuja előtt, s egy prostituált nő száll ki belőle, aki éppen úgy meg van számozva, mint a kocsi, amelyen jár, — lenéző arccal pipeskedik egy tükör előtt, próbálja, leveti, fölveszi tízszer is az ő álmatlan éjszakáinak szomorú és türelmes munkáját. Látja, amint ez a nőszemély hat aranyat húz ki a zsebéből, amikor ő egyet keres hetenként; megnézi tetőtől talpig, szemügyre veszi az öltözködését, utána megy a kocsijáig, — s aztán, Istenem, amikor nagyon sötét az éjszaka, munka nincs, az anyja beteg, kinyitja félig az ajtaját, kinyújtja kezét s megállít egy járókelőt.

Ez volt a története egy ilyen leánynak, akit ismerem. Tudott egy kicsit zongorázni, egy kicsit számolni, egy kicsit rajzolni, konyított valamit a történelemhez, meg a nyelvtanhoz is, mindenhez értett egy keveset. Hányszor elnéztem szívbemarkoló részvétellel a természetnek ezt a szomorú, félbemaradt munkáját, amelyet a társadalom még jobban megcsonkított! Hányszor követtem a sötét éjszakában ennek a szenvedő, elvetélt szikrának halvány, imbolygó világosságát! Hányszor megpróbáltam e szánandó hamu alatt lángralobbantani a kialudt parazsat! Szegénynek hosszú haja csakugyan hamuszínű volt s Hamupipókének neveztük el.

Nem voltam elég gazdag, hogy tanítókat fogadjak mellé; Desgenais az én tanácsomra érdeklődni kezdett iránta; újra taníttatta mindarra, aminek az elemeit ismerte, de soha, semmiben nem tudott észrevehető haladást tenni: mihelyt a tanítója elment, összefonta karját s így maradt órák hosszat, kinézegetve az ablakon. Micsoda napok! Micsoda nyomorúság! Egyszer megfenyegettem, hogy pénz nélkül marad, ha nem dolgozik; némán munkához látott s kevéssel utóbb megtudtam, hogy titokban elszökött hazulról. Hova lett? Tudja

Isten. Mielőtt elment, megkértem, hogy hímezzon nekem egy erszényt; ezt a szomorú ereklyét sokáig megőriztem; fölakasztottam a szobámban, sötét em-lékéül mindannak, ami rombadől ezen a földön.

Most lássuk a másikat.

Körülbelül esti tíz óra volt, amikor lármás, fárasztó nap után fölmentünk Desgenais-hez, aki néhány órával megelőzött bennünket, hogy a mulatságot előkészítse. A zenekar játszott már, s a szalon tele volt, amikor megérkeztünk.

A legtöbb táncosnő színházi patkány volt; megmagyarázták nekem, hogy miért érnek ezek többet, mint más: azért, mert mindenki kapkod utánuk.

Alighogy beléptem, belevetettem magam a keringő örvényébe. Mindig szerettem ezt a gyönyörűséges tán-cot; nem ismerek nemesebbet, szép asszonyhoz és fiatal fiúhoz méltóbbat; ehhez képest a többi tánc csupa együgyű konvenció, vagy ürügy a legsemmitmondóbb társalgásra. Az ember bizonyos tekintetben valósággal birtokába veszi az asszonyt, ha félórahosszat karjai közt tartja s így ragadja magával az akarata ellenére megremegő teremést, nem is minden veszedelem nél-kül — nem lehet tudni, oltalmazza-e, vagy erőszakot tesz rajta. Némelyik olyan kéjes szeméremmel, oly szelíd és tiszta megadással engedi át magát, hogy az ember nem tudja, vágyat, vagy félelmet érez-e mellette s hogy elkábul-e, ha a szívére szorítja, vagy összetöri, mint a nádszálat. Németország, ahol ezt a táncot fölaltálták, bizonyosan olyan ország, ahol szeretnek.

Én egy olasz színház nagyszerű táncosnőjét tartottam karjaiban, aki farsangra jött Párizsba; bac-chansnőnek öltözött, párducbőr ruhába. Sohasem láttam epedőbb tekintetet, mint ezé a teremése Magas, karcsú leány volt s bár igen gyorsan keringett, úgy látszott, mintha vonszolná magát; azt hitte volna az ember,

hogy kifárasztja a táncosát, de meg sem lehetett érezni, mintha csak varázslat röpítette volna tovább

Keblén óriási bokréta volt, amelynek illata akaratom ellenére is megrészegett. Karom legkisebb mozdulatára éreztem, hogy meghajlik, mint az indiai lián oly enyhe és rokonszenves lágysággal, amely illatos selyemfátyolként vett körül. Nyaklánca minden fordulónál alig hallhatóan odaütődött fémről készült övéhez; oly istenien mozgott, mint egy szépséges csillag s mosolygása olyan volt, mint egy elröppenni készülő tündéré. Mintha az ő ajkai közül folyt volna a keringő gyöngéd és kéjes zenéje, miközben feje befont fekete hajának erdejével megterhelve hátrahaj ok, mintha a nyaka gyöngje volna ahhoz, hogy elbírja.

A keringő után egy boudoirban leroskadtam egy székre; szívem dobogott, magamon kívül voltam — Istenem, — kiáltottam fel, — hogyan lehetséges ez? Gyönyörű szörnyeteg! Szépséges kígyó! Hogy tudsz befonni, hogy tudsz kígyózni, te édes vipera, hajlékony, pettyes bőröddel! Mily jól megtanított bátyád, a bibliai kígyó, hogyan kell az élet fája köré csavarodni, ajkaid közt tartva az almát! Oh, Meluzina, Meluzina! A férfiak szíve tiéd, tudod te ezt jól, te varázsló, azzal a lány, epedő tekintetteddel, amely úgy tesz, mintha nem sejténél semmit. Tudod jól, hogy elveszejtet, megfojtod az embereket, tudod, hogy szenvedni fog, aki hozzádnyúl; tudod, hogy belé lehet halni a mosolygásodba, a virágaid illatába, gyönyörűséges tested érintésébe: ezért adod oda magadat oly lágyan; ezért oly szelíd a mosolyod, ezért oly frissek a virágaid; ezért teszed oly puhán vállunkra a karodat. Istenem, Istenem, mit akarsz hát tőlünk?

Halié professzor mondott egyszer egy rettenetes szót: »Az asszony az ideges része az emberiségnek, a férfi az izmos része.« Maga Humboldt, ez a komoly tudós azt mondta, hogy az emberi idegek körül valami

láthatatlan léggör van. Nem beszélek azokról az álmódokról, akik követik Spallanzani denevéreinek keringő röptülését s azt hiszik, hogy egy hatodik érzéket találtak a természetben. így is elég félelmesek a misztériumai, elég mélységesek az erői ennek a természetnek, amely megterem, kigúnyol és megöl bennünket, — fölösleges még sűrűbbre vonni körülöttünk a homályt! De melyik férfi hiheti magáról, hogy élt ha tagadja az asszonyok hatalmát? Ha sohasem vált meg remegő kézzel egy szép táncosnőtől? Ha sohasem érezte azt a meghatározhatatlan valamit, azt az idegesítő magnetizmust, amely bál közben, zeneszó mellett, a hőségtől elhalványuló csillárok fényében lassanként kiárad egy fiatal asszonyból, őt magát is felvillanyozva s ott szálldos körülötte, mint az aloe illata a szélben himbálódzó füstölő fölött.

Mélységes kábulat vett erőt rajtam. Hogy az ilyen mámor lehetséges, ha szerelmes az ember, az nem volt új dolog nekem: tudtam mi az a fénykör, amely a szeretett asszonyt körülveszi. De hogy valaki ilyen szívdobogást támasszon, ilyen fantomokat idézzen föl pusztá szépségével, virágaival s egy vadállat tarka bőrével, bizonyos mozdulatokkal, bizonyos fajta körbenforgással, amit valami csepürágótól tanult, s egy szép kar körvonaláival, — s mindezt egy szó nélkül, egy gondolat nélkül, látszólag anélkül, hogy tudomásul méltóztatnék venni! Mi volt hát a káosz ha *ez* a hat teremtő nap munkája?

De mégsem szerelem volt az, amit éreztem, s nem mondhatok mást, mint hogy szomjúság volt. Életemben először éreztem, hogy a szívemtől idegen húr rezeg bennem. Ennek a szép állatnak láttára egy másik állat kezdett bensőmben bömbölni. Éreztem: nem tudnám azt mondani ennek az asszonynak, hogy szeretem, hogy tetszik nekem, még azt sem, hogy szép; semmi más nem volt az ajkamon, csak a vágy, hogy ajkát

megcsókoljam s azt mondjam neki: »Övezz engem ezekkel a közömbös karokkal; támaszd arcomhoz ezt a lehajtott fejet; tapaszt ajkamra ezt az édes mosolyt«. Testem szerette a testét; megmámorosodtam a szépségétől, mint a bortól.

Arra ment Desgenais, s megkérdezte, mit csinálok.

— Ki ez a nő? — kérdeztem én.

— Miféle nő? Kiről beszélsz?

Karonfogtam és visszavezettem a terembe. Az olasz nő látott bennünket közeledni. Elmosolyodott; hátráltam egy lépést.

— Haha, — nevetett Desgenais, — hát Marcoval keringőztél?

— Ki az a Marco? — kérdeztem.

— Ejh, hát az a rosszféle, aki ott nevet, ni; tetszik neked?

— Nem, — válaszoltam, — keringőztem vele s tudni akartam a nevét; nem tetszik különösképpen.

Szégyenkezésből beszéltem így, de mihelyt Desgenais otthagytott, utána futottam.

— Nagyon sietsz, — mondta nevetve. — Marco nem afféle közönséges nőszemély; kitarzott barátnője, majdnem felesége de *** úrnak, a milánói nagykövetnek. Egyik barátja hozta el hozzám. De azért, — tette hozzá, — légy nyugodt, beszéllek veled; csak akkor engedünk meghalni, ha semmiképpen nem tudunk segíteni rajtad. Talán elérhetjük, hogy itthagyják vacsorára.

Azzal továbbment. Kimondhatatlan izgalommal láttam, hogy közeledik a leányhoz; de nem követtem őket, eltűntek a tömegben.

— Hát igaz? — gondoltam magamban — csakugyan idáig jutottam? Egy pillanat alatt! Istenem, ezt fogom hát szeretni? De végre is, — gondolkoztam tovább — ez az érzékeim dolga, a szívemnek semmi köze hozzá.

Így próbáltam megnyugtatni magamat. Néhány pillanat múlva Desgenais a vállamra csapott.

— Mindjárt vacsorázunk, — mondta, — te vezeted Marcot asztalhoz. Tudja, hogy tetszett neked, a dolog rendben van.

— Idehallgass, — feleltem, — nem tudom, hogy mit érzek. Mintha a sánta Vulkánt látnám, amint csókjaival borítja Vénuszt, kovácműhelyében, füstös szakállával. Szeme rámered áldozatának kemény húrára. Egész lénye ennek az asszonynak, egyetlen kincsének látásában összpontosul; igyekszik nevetni örömeiben, úgy tesz, mintha remegne a boldogságtól; s közben eszébejut apja, Jupiter, aki fenn ül a magas égben.

Desgenais rámnézett és nem felelt, karonfogott és elvitt.

— Fáradt vagyok, — mondotta, — szomorú vagyok, megöl ez a zaj. Menjünk vacsorázni, az majd visszahozza a kedvünket.

A vacsora fényes volt, de én csak néztem. Hozzá sem tudtam nyúlni semmihez, az ajkamban nem volt erő.

— Mi a baja? — kérdezte Marco. De én olyan voltam, mint a szobor, s néma bámulattal nézegettem tetőtől talpig.

Elnevette magát s Desgenais is, aki messziről figyelt bennünket. A leány előtt serlegformára metszett nagy kristálypohár volt, amelynek ezer csillogó lapja verte vissza a csillárok fényét s úgy ragyogott, mint a szivárvány hétszínű prizmája. A leány lustán kinyújtotta karját s színig töltötte a poharat aranyos ciprusi borral, azzal a cukrozott keleti borral, amelyet oly keserűnek találtam később a Lido elhagyott partján.

— Tessék, — nyújtotta felém, — *Per voi, bambino*

— Neked és nekem, — mondtam visszanyújtva neki a poharat. Megmártotta benne az ajkát, én pedig olyan szomorúsággal ürítettem ki, amelyet nyilván kiolvasott a szememből.

— Rossz a bor? — kérdezte.

— Nem, — feleltem.

— Vagy a feje fáj?

— Nem.

— Hát fáradt?

— Nem.

— Oh, akkor szerelmi bánata van!

Amint így a maga nyelvén kezdett beszélni, a tekintete elkomolyodott. Tudtam, hogy Nápolyból való, s amikor szerelemről beszélt, akaratlanul is Itália dobogott a szívében.

Erre nagy tobzódás következett. Kezdett a fejekbe szállni a bor, összecseengtek a poharak; a iegsápadtabb képeket is elborította már az a könnyű bíbor, amellyel a bor festi meg az arcot, mintha meg akarná akadályozni, hogy a szemérem megjelenhessék rajta; időnként zavaros moraj hangzott fel, a növekvő dagályhoz hasonló; a pillantások itt-ott föllángeltak, aztán egyszerre üresen dermedtek meg; valami szél egymásfelé hajtotta ezeket a bizonytalan mámorokat. Egy nő felemelkedett, mint a még nyugodt tengeren az első hullám, amely megérzi a vihart s magasra tolul, hogy bejelentsen; egy intéssel csöndet kért, egy hajtásra kiürítette poharát s ettől a lendülettől kibomlott a kontya; aranyhajának özöne a vállára omlott; kinyitotta száját s valami bordalra akart gyűjtani, szemét félig lehunyta. Nehezen lélekezett; összeszorult melléből kétszer is kitört valami rekedt hang; egyszerre halálos sápadtság borította el az arcát s visszaesett a székébe.

Ekkor zűrzavaros lárma kezdődött, s egy teljes óra hosszát, egészen a vacsora végéig nem akart meg-

szűnni. Nem lehetett abból kihallani semmit, sem a kacagást, sem a nótázást, még a kiáltásokat sem.

— Mi a véleményed erről? — kérdezte Desgenais.

— Semmi, — feleltem. — Bedugom a fületem és nézem.

A szép Marco az egész bacchanália alatt néma maradt, nem ivott, nyugodtan támaszkodott meztelen karjára és lustán álmodozott.. Sem csodálkozás, sem izgalom nem látszott rajta.

— Nem akar úgy tenni, mint ők? — kérdeztem.

— Az imént ciprusi borral kínált meg, nem akarja maga is megkóstolni?

E szavak közben színültig töltöttem neki egy nagy poharat; lassan fölemelte, egy hajtásra kiitta, aztán letette az asztalra s újra visszaesett szórakozottságába.

Minél tovább figyeltem ezt a Marcot, annál különösebbnek találtam; nem lelte gyönyörűségét semmi-
ben, de nem is untatta semmi. Éppoly nehéznek látszott megharagítani, mint tetszését megnyerni; megtette, amire kérték, de magától nem kezdett semmit. Az örök nyugalom géniusza jutott eszembe, s azt gondoltam magamban, hogy ha ez a sápadt szobor alvajáróvá lenne, hasonlítana Marcohoz.

— Jó vagy-e, gonosz vagy-e? — kérdeztem tőle,
— szomorú vagy-e, víg vagy-e? Szerettél-e? Akarod-e, hogy szeressenek? Szeretted-e a pénzt, a gyönyört? A lovakat, a falut, a bált? Ki tetszik neked? Miről álmodozol? — s mindezekre a kérdésekre ugyanazzal a mosollyal felelt, öröm és fájdalom nélkül való mosollyal, amely mintha ennyit mondott volna: Mindegy — és semmi többet.

Ajkamat ajkára nyomtam; adott egy olyan szórakozott és közömbös csókot, amilyen ő maga volt, aztán szájához emelte zsebkendőjét.

— Marco, — mondtam neki, — jaj annak, aki beléd talál szeretni!

Rámnézett fekete szemével, aztán az égre emelte tekintetét, s utánozhatatlan olasz mozdulattal fölemelve ujját, halkán kimondta a hazájabeli asszonyok nagy szavát: — *Forse!*

Eközben felszolgálták a csemegét, a vendégek egy része fölkelte az asztal mellől, egyik dohányzott, másik kártyázni kezdett; néhányan ott maradtak az asztalnál; a nők egyrésze táncolt, másrésze elszunyókált. A zenekar visszajött; a gyertyák sápadozni kezdtek, újakat tettek a helyükbe. Eszembejutott Petronius vacsorája, ahol a lámpák kialszanak az elszunnyadt urak körül, a rabszolgák pedig lábujjhegyen besettenkednek s ellopják az ezüstöt. Eközben tovább hangzott az ének s három angol, afféle komor alak, akinek a kontinens a kórháza, mindennek ellenére folytatta a legsötétebb balladát, amely valaha kikerült az angol mocsarak közül.

— Jere, — mondtam Marconak — menjünk!

Felállt és karomba kapaszkodott.

— Viszontlátásra holnap! — kiáltotta Desgenais — s azzal kimentünk a teremből.

Amíg Marco lakása felé haladtunk, hevesen dobogott a szívem; nem tudtam beszélni. Fogalmam sem volt arról, hogy ilyen nő is van a világon; nem érzett sem vágyat, sem utálkozást s nem tudtam, mit gondoljak, amikor kezem remegett ennek a mozdulatlan teremtésnek közelében.

Szobája is zord és kéjes volt, mint ő; egy alabástromlámpa homályosan világította meg. A karosszék^ a dívány puhák voltak, mint megannyi ágy s azt hiszem csupa pehelyből volt minden. Beléptemkor török pasztillák erős szaga csapott meg, — nem az, amit nálunk árulnak az uccán, hanem konstantinápolyi, a legidegesítőbb és legveszélyesebb illatszer. Marco csöngetett s belépett egy szobalány. Szótlanul átment vele a hálófülkéjébe s néhány pillanat múlva ágyban láttam,

könyökére támaszkodva, most is megszokott, közömbös testtartásával.

Ott álltam és néztem. Különös: minél jobban bámultam, minél szebbnek találtam, annál gyorsabban foszlott szét a vágy, amelyet ébresztett bennem. Nem tudom, magnetikus hatás volt-e ez; hallgatása és mozdulatlansága rám is elragadt. Úgy tettem, mint ő, ledőltem a díványra a hálófülkével szemközt s lelkemre leszállt a halál hidege.

A vér lüktetése az erekben: különös óra, amelynek ketyegését csak éjjel hallja az ember. Ilyenkor cserbenhagyja a külső világ, magába mélyed s hallja a saját életét. Bármily fáradt és szomorú voltam, nem tudtam lehunyni a szememet. Marco rámszegezte tekintetét; némán s ha lehet ezt mondani: lassan néztük egymást.

— Mit csinál ott? — kérdezte végül — nem jön ide hozzám?

— Dehogynem, — feleltem — maga olyan szép!

Gyöngé sóhaj hallatszott, panaszhoz hasonló: Marco hárfájának egyik húrja meglazult. Odanéztem, ahonnan a nesz hallatszott, s láttam, hogy a hajnal első sugarai halaványra festik az ablakokat.

Fölkeltem és széjjelhúztam a függönyöket; eleven világosság hatolt a szobába. Odamentem az egyik ablakhoz s megálltam néhány pillanatra. Az ég tiszta volt, a napot nem takarták felhők.

— Hát nem jön? — ismételte Marco.

Intettem neki, hogy várjon még. Óvatosságból a város középpontjától távol választott lakást; talán volt másik lakása is, mert néha vendégeket fogadott. Kedvesének barátai jártak hozzá, s az a szoba, ahol voltunk, kétségtelenül csak affére »kéjlak« lehetett. A Luxembourg-ra nézett s annak a kertje terült el a szemem előtt.

Mint a vízbe nyomott dugó, amely nyugtalan-

kodik az ember kezében s kicsúszik ujjai közül, hogy ismét felszínre kerüljön: úgy mozgolódott bennem valami, amit sem legyőzni, sem eltávolítani nem tudtam. A Luxembourg fasorainak láttára megdobbant a szívem, s eltűnt belőlem minden más gondolat. Iskola-kerülés közben hánszor nyúltam el ezeken a kis dombokon a fák árnyékában valami jó könyvvel, bolondos poézissal telve! Ilyenek voltak gyermekkorom kicsapongásai. Ezeket a távoli emlékeket mind viszontlátam a kopár fák, az ágyások hervadt növényei között. Itt sétáltam tízéves koromban fivéremmel és házi-tanítómmal, kenyérmorzsát szórva szegény ázott madaraknak; ott, abban a sarokban ülve nézegettem órákhosszat a körben ugráló kislányokat; hallgattam, hogy dobog gyermeki szívem együgyű dalocskáik refrénjeire; amott, azon a fasoron ezerszer is végigmentem iskolából jövet, beléveszve Virgilius egy sorába s lábammal továbbbrudgalva egy kavicsot. — Itt vagy, gyermekkorom! — kiáltottam fel — oh... Istenem, itt vagy hát!

Megfordultam. Marco elaludt, a lámpa kiegészít, a napvilág teljesen megváltoztatta a szoba képét: a kárpitok, amiket azúrkéknek néztem, zöldes, kopott színűek voltak, Marco pedig, a szép szobor, a hálófülkében elnyúlva sápadt volt, mint a halott.

Önkénytelenül megborzongtam; benéztem a hálófülkébe, aztán ki a kertre: fáradt fejem elnehezedett. Tettem néhány lépést s leültem egy nyitott írószekrény elé, egy másik ablak közelében. Rátámaszkodtam s gépiesen nézegettem egy otffelejtett, nyitott levelet: néhány szó volt az egész. Többször is elolvastam oda sem figyelve, míg a puszta ismétlés meg nem világította előttem az értelmét; egyszerre belémcsapott, bár nem tudtam egészen felfogni. Kezembe vettem a papírt, s ezeket a helyesírási hibával teli sorokat olvastam:

»Tegnap meghalt. Este tizenegy órakor érezte, hogy az ereje elhagyja; odaszólitott magához s így szólt: Louison, megyek az életem társa után; eredj a szekrényhez, akaszd le a szögről a lepedőt, ez a párja a másíknak. — Sírva térdeltem le, de ő kinyújtotta kezét s azt kiáltotta: Ne sírj, ne sírj! És olyat sóhajtott ...«

A levél többi része le volt szakítva. Nem tudom kimondani, milyen hatást tett rám ez a gyászos olvasmány; megfordítottam a papírt s láttam Marco címét és a tegnapi dátumot. — Meghalt? Ki halt meg? — kiáltottam fel akaratlanul, miközben a hálófülke felé mentem. — Meghalt! De kicsoda? Kicsoda?

Marco kinyitotta szemét; látta, hogy ott ülök az ágyán s kezemben a levél.

— Az anyám halt meg — mondotta. — Hát nem jön ide?

Miközben ezt mondta, kinyújtotta kezét.

— Csönd, — feleltem — aludj és hagyj engem.

Visszafordult és elaludt újra. Nézegettem egy darabig s amikor tudtam, hogy már nem veszi észre, elhúzódtam és nesztelenül kimentem a szobából.

V. FEJEZET

Egy este a kandalló mellett ültem Desgenais-vel. Az ablak nyitva, márciusleji nap volt, tavasz hírnöke; esett az imént, édes illat szállt föl a kertből.

— Mit csinálunk, barátom, — szólaltam meg, — mire eljön a tavasz? Szeretnék utazni.

— Én, — mondta Desgenais — azt teszem, amit tavaly; falura megyek, mihelyt itt lesz az ideje.

— Hogyan, — feleltem — hát te minden évben ugyanazt csinálod? Újra kezded az idej életedet?

— Hát mi mást tegyek?

— Igaz; — kiáltottam fel s hirtelen felugrottam — jól mondtad, mi mást tegyen az ember? Oh, Desgenais, hogy untat engem ez az egész! Téged sohasem fáraszt ez az élet?

— Nem — mondotta.

Egy metszet előtt álltam, amely a pusztába vonult Magdolnát ábrázolta; akaratlanul is összekulcsoltam a kezemet.

— Mit csinálsz? — kérdezte Desgenais.

— Ha festő volnék, — mondtam — s a melankóliát akarnám megfesteni, nem fiatal leányt festenek, aki könyvet tart a kezében.

— Mi bajod ma este? — kacagott fel Desgenais.

— Nem, — komolyan mondom — folytattam, — ennek a könnyben úszó Magdolnának csak úgy duzzad a keble a reménységtől; az a halvány, beteges kéz, amelyre fejét támasztja, még mindig illatos azoktól a kenőcsöktől, amelyekkel Krisztus lábát bekente. Nem látod, hogy ebben a pusztaságban a gondolatok egész népe imádkozik? Ez nem a melankólia.

— Ez egy nő, aki olvas — felelte Desgenais száraz hangon.

— Boldog ez a nő, — mondtam én — és boldog ez a könyv.

Desgenais megértette, hogy mit akarok mondani; látta, hogy mélységes szomorúság vett erőt rajtam. Megkérdezte, van-e valami okom a bánkódásra. Haboztam, hogy feleljek-e s éreztem, hogy megszakad a szívem.

— Édes Octave, — mondotta — ha van valami okod a bánatra, valld meg nekem habozás nélkül, tudod, hogy barátod vagyok.

— Tudom, — feleltem — nekem van barátom, de a bánatomnak nincs.

Faggatott, hogy beszéljek világosabban.

— Mit használ, — mondtam — ha mindent megmagyarázok is, hiszen egyikünk sem segíthet a bajon. Azt akarod hallani, hogy mi van a szívem mélyén, vagy meglegészel az első szóval, ami eszembe jut, valami kifogással?

— Légy őszinte — mondta.

— Nos hát, — feleltem — Desgenais, te annak-idején tanácsokat adtál nekem, s most arra kérlek: hallgass meg úgy, ahogy akkor én hallgattalak. Azt kérdezed, mi van a szívemben: hát majd elmondom.

— Válaszd ki az első jöttmentet s mondd neki ezt: vannak emberek, akik egész életükben isznak, lovagolnak, mulatnak, játszanak, kiélveznek minden gyönyörűséget; semmi béklyó nem köti őket, saját tetszésük a törvényük, asszonyt annyit kapnak, amennyit akarnak, gazdagok. Egyéb gondjuk nincs semmi; minden napjuk ünnep. — Mit gondolsz? Ha ez az ember nem valami szigorú erkölcsbíró, azt fogja felelni, hogy hát ilyen gyöngé az ember — de egyszerűen azt is felelheti, hogy ez az elképzelhető legnagyobb boldogság.

— Már most késztesd cselekvésre ezt az embert; ültess asztalhoz, szép asszony mellé, adj poharat a kezébe, adj minden reggel egy marék aranyat s aztán mondd neki: — Ez lesz az életed. Miközben elalszol a kedvesed mellett, a lovaidd patáikkal kapálni fognak az istállóban; amíg lovadat táncoltatod a sétatutak homokján, a borod érik a pincéidben; amíg te ivással töltöd az éjszakát, a bankárok szaporítják a vagyonedat. Csak kívánnod kell, s minden vágyad valósággá változik. A legszerencsésebb ember vagy a világon; de vigyázz: egy este többet találsz inni a kelleténél s a tested nem tud élvezni többé. Nagy szerencsétlenség lesz ez, mert minden bánatra van vigasz, csak az ilyenre nincs. Egy szép éjszakán víg társasággal nyargalsz a2 erdőben; a lovad félrelép, beléesel egy iszapos

árokba, s megeshetik, hogy beborozott társaid a vidám kűrtharsogástól nem hallják meg rémült kiáltozásodat; vigyázz, nehogy elhaladjanak anélkül, hogy észrevettek volna, s jókedvük zaja el ne vesszen az erdőben, amíg te összetört tagjaidon a homályban vonszolod magad. Egy este veszteni fogsz a játékban; a szerencsének is megvannak a maga rossz napjai. Amikor hazatérsz s leülsz a kandalló mellé: vigyázz, nehogy öklözni kezd a homlokodat, könnytől enged megnedvesedni a szempilláidat s keserűen nézegess erre-arra, mint aki barátot keres; mindenképp vigyázz, nehogy magányosságodban egyszerre csak azokra gondold, akik valami nádfödeles kunyhóban nyugodt házaséletet élnek s egymás kezét fogva alusznak el; mert veled szemközt pompás ágyadon egyetlen meghitted ül majd: az a sápadt teremtés, aki a pénzedbe szerelmes. Föléjehajolsz majd, hogy könnyíts elszoruló kebleden, s Ő azt gondolja, hogy sokat veszíthettél, mert nagyon szomorú vagy; könnyeid nagy gondot okoznak neki, mert ezek miatt talán rajta vénül meg a ruhája s lehullnak ujjairól a gyűrűk. Ne mondd meg neki annak a nevét, aki a pénzedet elnyerte; megeshetik, hogy holnap össze-találkozik vele s megbékél a te romlásoddal. Íme, ez az emberi gyöngeség: van-e elég erőd hozzá? Ember vagy? őrizkedjél az undortól; ez is gyógyíthatatlan betegség: többet ér egy halott, mint egy élő, aki megutálta az életet. Van szíved? őrizkedjél a szerelemtől; kicsapongó ember számára nagyobb baj ez a betegség-nél is — nevetségessé teszi. A kicsapongó fizeti a kedvését, s az asszony, aki eladja magát, csak egy embert vethet meg a világon: azt, akit szereti. Vannak szenvedélyeid? Ügyelj az arcodra; szégyene a katonának, ha fegyverzetét eldobálja s a kicsapongónak, ha elárulja, hogy ragaszkodik bármihez is; az ő dicsősége az, hogy mindenhez csak olajjal bedörgölt márványkézzel nyúl, amiről lesiklik minden. Hevesvérű vagy?

Ha élni akarsz, tanulj meg ölni: a bor néha kötélőz-
 Icödévé tesz. Van lelkiismereted? Vigyázz az álmodra;
 a kicsapongó, aki későre bánja meg bűneit, olyan, mint
 a léket kapott hajó, sem a szárazföldre nem térhet
 vissza, sem útját nem folytathatja; hiába hajtják a
 szeled* magához vonja az óceán, körben forog és eltűnik.
 Ha van tested, óvakodj a szenvedéstől, ha van lelked,
 óvakodj a kétségbeeséstől. Szerencsétlen, óvakodj az
 emberektől; ameddig ezen az úton jársz, azt hiszed,
 roppant síkságot láatsz s rajta összefogózkodó táncosok
 virágos füzérét, amely úgy összetart, mint a lánc szemei
 de az egész nem egyéb csalóka délibábnál; aki a lába
 alá néz, tudja, hogy örvény fölött kifeszített selyemszá-
 lon ugrál s az örvény sok néma lezuhanót nyel magába,
 anélkül, hogy egyetlen ráncot vetne a fölszine. Meg
 ne találjon csusszanni a lábad! Maga a természet is
 úgy érzi, hogy isteni szíve elhúzódik tőled; a fák, a
 nádszálak nem ismernek rád többé; meghamisítottad
 anyád törvényeit, nem vagy többé testvére a csecs-
 szopóknak, s a mezők madarai elhallgatnak láttodra.
 Egyedül vagy! Órizkedj Istentől! Egyedül állsz vele
 szemközt, hideg szoborként, akaratod talapatán. Az
 égből hulló eső nem üdít fel többé, hanem aláaknáz
 és kiváj. A szálló szél nem nyomja homlokodra az élet
 csókját, szent egyességet mindennek, ami lélezkzik;
 megingat, megrendít. Minden asszony, akit megcsókolsz,
 elvesz egy szikrát az erődből s a magáéból nem ad;
 fantomokkal fáradsz halálra; ahol verejtékednek egy
 cseppje lehull, sötét temetővirág nő a nyomán. Halj
 meg! Ellensége vagy mindennek, ami él; roskadj
 össze magányodban, ne várd meg az öregséget; ne
 na gyj gyermeket a földön, ne termékenyítsd meg a meg-
 fertőzött vért; oszolj el, mint a füst, ne foszd meg
 egyetlen napsugártól se a csírázó búzaszemet!

Elhallgattam, leroskadtam egy karosszékbe s sze-
 memből patakzott a könny.

— Oh, Desgenais, — kiáltottam fel zokogva — te nem ezt mondtad nekem. Hát nem tudtad? S ha tudtad, miért nem mondtad?

De Desgenais maga is összekulcsolta kezét; sápadt volt, mint a patyolat s könny folyt végig az arcán.

Egy pillanatig hallgattunk. Ütött az óra; egyszerre eszembe jutott, hogy éppen egy esztendeje, ezen a napon,

ebben az órában fedeztem föl a kedvesem hűtlenségét.

— Hallod ezt az órát? — kiáltottam fel. — Hallod? Nem tudom, mit kongat most; de irtózatossá érzem az órát ez s jelteni fog valamit az életemben.

Lázasan beszéltem s nem tudtam, mi történik bennem. De majdnem ugyanebben a pillanatban sietve belépett a szobába egy inas; kézenfogott, odébbvezetett s fülembe súgta:

— Nagyságos úr, az édesapja haldoklik; szélütés érte s az orvosok lemondtak az életéről.

H A R M A D I K R É S Z

I. FEJEZET

Apám falun lakott, meglehetősen messze Párizstól. Mire megérkeztem, a kapuban találtam az orvost, aki ezzel fogadott:

— Elkésett; édesapja szerette volna még egyszer látni.

Beléptem és halva láttam apámat.

— Kérem, doktor úr, — mondtam — küldjön ki mindenkit, hagyjanak magamra: apám mondani akart nekem valamit s meg is fogja mondani.

Parancsomra a szolgák eltávoztak; odaléptem az ágyhoz s gyöngéden fölemeltem a szemfedőt, amely már eltakarta apám arcát. De amint megpillantottam, ráborultam, hogy megcsókoljam s elvesztettem az eszméletemet.

Amikor magamhoz tértem, ezeket a szavakat hallottam:

Ha kívánja, tagadják meg, akármilyen ürüggyel.

Megértettem, hogy távol akarnak tartani a halottas ágytól s úgy tettem, mintha nem hallottam volna semmit. Minthogy nyugodtnak láttak, magamra hagytak. Megvártam, amíg mindenki lefeküdt a házban, fogtam egy karosgyertyatartót s beléptem apám szobájába. Egy fiatal pap ült egymagában az ágy mellett.

— Tisztelendő úr, — szólítottam meg — merész dolog egy árvától elvitatni azt a jogát, hogy apja fölött virrasszon. Nem tudom, mit mondhattak önnek. Maradjon a szomszéd szobában; ha ez bűn, vállalom.

Visszavonult. Egyetlen gyertya égett az asztalon, az világította meg az ágyat; leültem a pap helyére s mégegyszer fölfedtem ezeket a vonásokat, amelyeket sohasem látok többé

— Mit akartál mondani, apám, — kérdeztem tőle — mi volt utolsó gondolatod, amikor tekinteted fiadat kereste?

Apám naplót vezetett s abba bele szokta írni, amit nap-nap után cselekedett. A napló az asztalon volt s láttam, hogy nyitva van; odaléptem és elébe térdeltem; a nyitott lapon ezek a szavak voltak: »Isten veled, fiam, szeretlek és meghalok.«

Könnyet nem ejtettem, zokogás sem szökkent ki ajkaim közül; torkom összeszorult, szájamat mintha pecsét zárta volna le; mozdulatlanul néztem apámat.

Ismerte életemet s kicsapongásaim nem egyszer adtak okot neki panaszra vagy korholásra. Valahányszor találkoztunk, beszélt jövőmről, ifjúságomról és tévelygéseimről. Tanácsai gyakran kiragadtak rossz sorsom kezéből s e tanácsoknak nagy ereje volt, mert az ő élete kezdettől végéig mintaképe volt az erénynek, nyugalomnak és jóságnak. El voltam készülve arra, hogy halála előtt látni akart s szeretett volna mégegyszer megpróbálkozni azzal, hogy eltérítsen életem mostani útjáról; de a halál túlságosan sietett; egyszerre megérezte, hogy csak egy szót mondhat már — annyit mondott, hogy szeret.

II. FEJEZET

Kis fakerítés vette körül apám sírját. Régen kifejezett akarata szerint a falusi temetőben hantolták el. Mindennap odajártam s a nap egy részét egy kis padon töltöttem el a sír kerítésén belül. Magamban töltöttem a többi időt is, ugyanabban a házban, ahol apám meghalt, s csak egyetlen szolga volt velem.

Akármilyen gyötrelmet okoznak is a szenvedélyek nem szabad az élet fájdalmait a halál fájdalmaival összehasonlítani. Az első, amit apám ágya mellé leülve éreztem, az volt, hogy esztelen gyerek vagyok, aki nem tud semmit és nem ismer semmit; sőt elmondhatom azt is, hogy szívem fizikai fájdalmat érzett a halála miatt s néha összegörnyedtem, kezemet tördelve, mint az álmából ébredő inasgyerek.

A falun töltött első hónapok folyamán eszembe sem jutott, hogy a múltra vagy a jövőre gondoljak. Mintha nem is én lettem volna az, aki mostanáig élte az életemet; amit éreztem, az nem volt kétségbeesés, s csöppet sem hasonlított egykori heves fájdalmaimhoz; csak valami ernyedtség volt minden cselekedetemben, valami fáradtság és mindenre kiterjedő közöny — de valami szívbemarkoló keserőséggel, amely bensőmet mardosta. Egész nap könyvet tartottam a kezemben de nem igen olvastam, vagyis igazában egyáltalán nem — csak álmodoztam, nem tudom, miről. Gondolataim nem voltak; néma volt bennem minden: olyan heves és mégis oly hosszantartó rázkódtatás ért, hogy tétlenül tűrő teremtéssé váltam s nem mozdult meg bennem semmi.

A szolgám — Larive volt a neve — hűségesen ragaszkodott apámhoz; apám után talán ő volt a legjobb ember, akit valaha ismertem. Egyforma termetük volt s libéria helyett azokat a ruhákat viselte, amiket apám neki ajándékozott. Körülbelül egykorúak voltak, vagyis

szürkült már a haja, s húsz esztendő alatt örökösen apám mellett élve, eltanult valamit a modorából is. Miközben ebéd után föl s alá jártam a szobában, hallottam, hogy ő az előszobában ugyanezt teszi; bár nyitva volt az ajtó, sohasem lépett be, s egy szót sem beszélünk egymással, de időnkint láttuk sírni egymást, így teltek az esték s már rég lenyugodott a nap, amikor nekem eszembe jutott, hogy világot kérjek, vagy neki, hogy magától behozza.

A házban minden a régi rendben maradt s egy darab papírt sem mozdítottunk el helyéről. A nagy bőrkarosszék, amelyben apám ülni szokott, a kandalló mellett volt; asztala, könyvei régi helyükön; tiszteletben tartottam még a port is a bútorain, mert nem szerettem, ha takarítás közben elmozdították a helyükből. Ez a magányos ház, amely megszokta a csöndet s a legnyugalmasabb életet, nem vett észre semmit; csak azt éreztem, hogy a falak néha szánakozva néznek, amikor apám hálóköntösébe burkolózva, karosszékebe telepedtem. Mintha megszólalt volna egy gyöngye hang:

— Hová lett az apa? Jól látjuk, hogy ez itt az árvája.

Párizsból több levelet kaptam, s valamennyire azt válaszoltam, hogy a nyarat egyedül akarom tölteni a falunkban, ahogy apám szokta volt. Érezni kezdtem azt az igazságot, hogy minden rosszban van valami jó s hogy egy nagy fájdalom, bármit mondjanak az emberek, nagy nyugalmat is jelent. Amikor Isten küldöttei vállunkra csapnak, akármilyen hírt hoznak is, azt a jót mindig megcselekszik velünk, hogy fölébresztenek bennünket az élet álmából — s ahol ők megszólalnak, ott elhallgat minden. A múltó fájdalmak káromolják és vádolják az eget; a nagy fájdalmak nem vádolják és nem káromolják, csak hallgatják.

Délelőtt hosszú órákat töltöttem el a természet szemlélésével. Ablakaim mély völgyre nyíltak, a völgy közepén a falusi templom tornya emelkedett; szegé-

nyes és nyugodt volt minden. A tavasznak, a virágoknak, a rügyező leveleknek látása nem volt rám azzal a sötét hatással, amelyről a költők beszélnek, akik az élet ellentéteiben a halál csúfokodását látják. Azt hiszem, hogy ez a léha gondolat — ha ugyan nem önkényesen gyártott közönséges antitézis — igazában csupán azokban a szívekben él még, amelyek csak félig tudnak érezni. A játékos, aki pirkadatkor égő szemmel és üres kézzel lép ki a házból, hadiállapotban érezheti magát a természettel, akár a gyertya, amely egy borzalmas virrasztást világított meg; de mit mondhatnak a rügyező levelek az apját sirató gyermeknek? A szeméből hulló könnyek testvérei a harmatnak; a fűzfa levelei maguk is könnyek. Az eget, az erdőt, a mezőt szemlélve, értettem csak meg: micsoda az ember, aki azt képzeli, hogy vig*isztalódik.

Larive-nak époly kevéssé volt kedve engem vigasztalni, mint megvigasztalódni. Apám halálakor attól tartott, hogy eladom a házat s őt Párizsba viszem magammal. Nem tudom, hallott-e eddigi életemről; de eleinte nyugtalanságot árult el s amikor látta, hogy megtelepszem a házban, első tekintete a szívemig hatolt. Akkor volt ez, amikor elhozattam Párizsból apámnak egy nagy arcképét; az ebédlőbe tettem. Amikor Larive belépett, hogy felszolgáljon, megpillantotta; habozva állt meg, hol az arcképre pillantott, hol énrám; oly szomorú öröm csillant meg a szemében, hogy ennek nem tudtam ellenállni. Mintha így szólt volna hozzám: — Micsoda boldogság! Hát nyugodtan fogunk szenvedni? — Kezemet nyújtottam neki s zokogva borította csókjaival.

Mondhatnám, úgy gondozta bánatomat, mint a maga bánatának gazdáját. Amikor reggel kimentem apám sírjához, ott találtam a virágokat öntözgetve; mihelyt megpillantott, távozott és hazament. Sétáim közben nyomon követett; minthogy én lovon jártam

ő meg gyalog, sohasem akartam, hogy elkísérjen; de alig tettem száz lépést a völgyben, észrevettem a hátam mögött, botra támaszkodva s homlokát törölgetve. Vettem neki egy kis lovat valamelyik környékbeli paraszttól s így kezdtük jární az erdőket.

Volt a faluban néhány ismerős, aki azelőtt gyakran megfordult a háznál. Sajnáltam őket, de a kapu zárva maradt előttük; senki társaságát nem bírtam. Magányomba zárkózva, egy idő múlva arra gondoltam, hogy megvizsgálom apám írásait. Larive kegyeletes tisztelettel hozta elő; reszkető kézzel bontogatta fel a köteget s rakta ki előttem.

Az első lapok olvasása közben azt a friss szellőt éreztem szívemben, amely egy csendes tó körül megélénkíti a levegőt; apám lelkének szelíd derűje illatként áradt a poros lapok közül, amint egymásután kibontogattam őket. Élete, úgy ahogy folyt napról napra, megjelent előttem; napról napra megszámlolhattam ennek a nemes szívnek dobbanásait. Szelíd, mély álomba kezdtem burkolózni s bármennyi komolyság és szilárdság volt ezekben az írásokban, valami kimondhatatlan báj fedeztem fel bennük, apám jóságának békességes virágát. Olvasás közben halálának emléke szüntelenül összevegyült élete történetével; el nem mondhatom, minő szomorúsággal követtem ezt a kristálytisza patakot, amelyet láttam volt az óceánba ömleni.

— Te igaz ember! — kiáltottam fel — te félelem és gáncs nélkül való ember, mennyi tisztaság van tapasztaltságodban! Önfeláldozás a barátaid iránt, isteni gyöngédság anyám iránt, csodálat a természet iránt, fenséges szeretet Isten iránt: ez volt az életed, szívedben nem volt helye másnak. Az érintetlen hó a hegyek csúcsán nem tisztább a te szent öregségednél; fehér hajad ehhez a hóhoz hasonlít. Óh apám, apám, add ezt nekem: fiatalabb az én szőke fejemnél. Engedd, hogy úgy éljek és haljak meg, mint te; a földbe, ahol szuny-

nyadsz, belé akarom ültetni új életem zöld ágát; könnyeimmel öntözgetem s az árvák istene táplálni fogja ezt a szent növényt egy gyermek fájdalomával s egy aggastyán emlékével.

Amikor elolvastam ezeket a drága írásokat, rendbeszedtem őket. Ekkor határoztam el, hogy én is megírom a naplómát; éppen olyan kötetet csináltattam, mint az apámé volt s naplójából gondosan kikutatva életének legapróbb foglalatosságait is, igyekeztem ezekhez alkalmazkodni, így aztán a napnak minden percében könnybeborította szememet az óraütés: — Apám ezt, meg ezt tette ebben az órában — gondoltam — s akár olvasás volt, akár séta, akár étkezés, sohasem mulasztottam el ugyanazt cselekedni. Így hozzászóktam a nyugodt, szabályos élethez; a szívem végtelen varázst lelt ebben a kiszabott pontosságban. Olyan jó érzéssel feküdtem le amelyet szomorúságom még kellemesebbé tett. Apám sokat foglalkozott kertészkedéssel; a nap többi része tanulmányokkal és sétával telt, helyesen megosztva testmozgás és szellemi munka közt. Átvettem jótékonykodó szokásait is s megtettem mindazt a szerencsétlenekért, amit ő tett volt. Útjaim közben kezdtem fölkeresni a rámszoruló embereket; a völgyben bőven akadt ilyen. Hamarosan ismertek már a szegények; kimondjam-e? Igen, bátran kimondom: ahol a szív jó, ott egészséges a fájdalom. Életemben először voltam boldog; Isten megáldotta könnyeimet s a fájdalom megtanított az erényre.

III. FEJEZET

Egy este a faluvégi hársfasorban sétálgattam s valamelyik félreeső házból egy fiatal asszonyt láttam kilépni, öltözete igen egyszerű volt, s fátyolt viselt, úgyhogy arcát nem láthattam, de termetét, járását oly bájosnak

találtam, hogy szememmel kísértem egy darabig. Amint egy közeli réten keresztül ment, odafutott hozzá egy szabadon legelésző fehér kecskegida; a nő megcirógatta s körülnézett, mintha valami kedves eledelével szeretné megkínálni. Megpillantottam a közelben egy vad eperfát; letörtem egy ágát s azzal feléje indultam. A kecskegida félénken lépegetve közeledett hozzám; azután megállt s nem mert kivenni kezemből az ágat. Úrnője bátorítóan intett neki, de a gida nyugtalanul nézett vissza rá; erre a fiatal asszony odalépett hozzám, rátette kezét az ágra, s a gida tüstént elvette. Köszöntem s az asszony folytatta útját.

Odahaza megkérdeztem Larive-tól, nem tudja-e, ki lakik a faluban azon a tájékon; szerény külsejű, kertes kis ház volt. Ismerte; mindössze két lakója volt, egy istenes hírben álló idősebb asszony, meg egy fiatal. Madame Pierson. őt láttam hát. Megkérdeztem, kicsoda s szokott-e apámhoz járni. Azt felelte, hogy özvegyasszony, visszavonultan él, s látta néha, de apámnál ritkán. Többet nem beszélünk róla, aztán újra elmentem hazulról, visszatértem hársfáimhoz s leültem egy padra.

Egyszerre valami meghatározhatatlan szomorúság fogott el, amint a kecskegida visszajött hozzám. Fölálltam, elnéztem azt az ösvényt, amelyen Madame Pierson távozott s szórakozottan elmélázva indultam el rajta, úgyhogy jó messzire bejutottam a hegyek közé.

Majdnem esti tizenegy óra volt már, amikor eszembe jutott, hogy vissza kellene fordulni; sokat gyalogoltam, hát megindultam egy közeli tanya felé, hogy egy csésze tejet s egy darab kenyeret kérjek. Ugyanakkor nagy cseppekben esni kezdett az eső, vihar készült, s meg akartam várni, míg az elhúzódik. A házban világosság volt s hallottam is valami jövés-menést, de nem választak a kopogtatásomra, hát odamentem az egyik ablakhoz hogy megnézzem, nincs-e ott valaki.

Az alacsony szobában jól megrakott tüzet láttam; a tanya gazdája, akit ismertem, ágya mellett ült; bekopogtattam az ablakon s nevéen szólítottam. Abban a pillanatban kinyílt az ajtó, s meglepetve pillantottam meg Madame Piersont, akire tüstént ráismertem. Megkérdezte, ki van odakünt.

Oly váratlan volt ez a találkozás, hogy észrevette csudálkozásomat. Beléptem a szobába s engedelmet kértem tőle, hogy idemeneküljek az eső elől. El nem tudtam képzelni, mit csinálhat ilyenkor ezen a félreeső tanyán, — de ekkor valami panaszos hang hallatszott az ágyból — odanéztem s láttam, hogy a gazda felesége halálos betegen fekszik.

Madame Pierson utánam jött s visszaült helyére a szegény emberrel szemközt, akit mintha egészen összetört volna a fájdalom; intett, hogy maradjak csendben: a beteg alszik. Fogtam egy széket s leültem egy sarokba, hogy megvárjam a vihar elmúlását.

Várakozás közben láttam, hogy egyszer-egyszer fölkel helyéről, odamegy az ágyhoz, aztán suttogva beszél a gazdával. Ölembe vettem az egyik gyereket s megtudtam tőle, hogy Madame Pierson minden este eljő, amióta az anyjuk beteg s néha az egész éjszakát itt tölti. Egy irgalmas nővér munkáját végzi; rajta kívül nincs más ápoló a környéken, orvos is csak egy s az is tudatlan. — Ez Rózsa-Brigitta, — mondta halkan a gyerek — nem ismeri?

— Nem, — feleltem ugyanolyan halkan — mért hívják így? — A gyerek azt felelte, hogy nem tudja; talán azért, mert rózsalány volt s rajta maradt ez a név.

Madame Pierson most nem viselte a fátylát, szabadon láthattam a vonásait; amikor a gyerek otthagytott, fölnéztem rá. Ott állt az ágy mellett, kezében csészét tartott s odanyújtotta az asszonynak, aki közben felébredt. Sápadtak és kissé soványak találtam;

haja hamvasszőke volt. Nem szabályos szépség, mit mondjak róla? Nagy fekete szeme mozdulatlanul nézett a beteg szemébe s ez a szegény, halálát érző teremtés visszanézett rá. A könyörületnek és hálának ebben az egyszerű kicserélésében volt valami kifejezhetetlen szépség.

Az eső egyre hevesebben zuhogott; mélységes sötétség nehezedett az elhagyatott mezőkre, amiket időnként élesen világított meg a villám. A vihar zúgása, a szél nyögése, az elemek zabolátlan dühöngése a szalmatető fölött — éppen, mert oly erős ellentétben volt a kunyhó áhítatos csöndjével — még szentebbé tette azt a jelenetet, amelynek tanuja voltam s valami különös nagyságot kölcsönzött neki. Elnéztem a nyomorult betegágyat, az esőverte ablakokat, a sűrű füstöt, amit a vihar visszavert, a gazda bamba magábaroskadását, gyermekeinek babonás rettegését, a külső világ dühöngését, amely egy haldoklót ostromolt; s amikor mindennek közepette láttam ezt a szelíd, halvány asszonyt, aki lábujjhegyen jár-ke, pillanatra sem hagyja abba türelmes jócselekedetét s látszólag nem vesz észre semmit, sem a vihart, sem a mi jelenlétünket, sem saját bátorságát, csak egyedül azt, hogy szükség van rá: úgy éreztem, van valami ebben a nyugodt munkában, ami derűsebb a legfelhőtlenebb égnél s hogy emberfölötti teremtés az, aki ennyi szörnyűségtől körülveve pillanatra sem kételkedik a maga istenében.

— Kicsoda hát ez az asszony, — tűnődtem magamban — honnan jön? mióta van itt? Régen, hiszen emlékeznek rá, hogy rózsaleány volt. Mért, hogy nem hallottam beszélni róla? Egyedül jön ebbe a kunyhóba ilyenkor? S ha ide nem szólítja többé a veszély, más helyet keres majd? Igen — viharokon, erdőkön, hegyeken-völgyeken át jő, megy, egyszerűen, lefátyolozva, életet visz oda, ahol nincs, tartja ezt a törékeny kis csészét s útközben megcirógatja a kecskáját. Ezzel a

csöndes, nyugodt járásával halad maga is a halál felé. íme, ezt tette ő, ebben a völgyben, amíg én a kocsmákat jártam; bizonyosan itt született s itt is fogják eltemetni a temető valamelyik sarkában, drága édesapám mellett. így hal meg ez az ismeretlen asszony, akiről nem beszél senki s akiről a gyerekek azt kérdezik tőlem: — Hát nem ismeri?

Nem tudom elmondani, mit éreztem; mozdulatlanul ültem egy zugban, csak reszketve mertem léleketten venni s úgy rémlett nekem, hogy ha segíteni próbálnék neki s kinyújtanám a kezemet, hogy egy lépéstől megkíméljem, szentségtörést követnék el, a szent edényeket érinteném meg.

A vihar majdnem két óra hosszat tartott. Amikor elcsöndesült, fölült a beteg s mondogatni kezdte, hogy jobban érzi magát, az ital jót tett neki. A gyerekek tüstént odaszaladtak az ágyához, nagy szemekkel, félig nyugtalanul, félig örvendezve nézték anyjukat és belekapaszkodtak Madame Pierson szoknyájába.

— Meghiszem azt, — mondta a férj, el sem mozdulva a helyéről — misét mondattam érte, sok pénzembe került!

Erre a durva és ostoba szóra odapillantottam Madame Pierson felé; beesett szeme, sápadtsága, testtartása világosan mutatta fáradtságát s hogy mennyire kimerítette a sok virrasztás. — Oh, szegény uram, — mondta a beteg — fizesse meg neked az Isten!

Nem bírtam tovább; fölugrottam, mintha belém vágott volna ezeknek az állatoknak az ostobasága, akik egy angyal könyörületességéért a papjuk kapzsiságának adtak hálát; már-már szemükre vettem alacsony hálátlanságukat s úgy bántam velük, ahogy megérdemelték. Madame Pierson karjára emelte az asszony egyik gyermekét s mosolyogva azt mondta neki: — Csókold meg anyádat, meg van mentve. — E szavak hallatára megálltam; soha nem láttam még ilyen édes arcon ily

őszintén megnyilatkozni egy boldog és jóindulatú lélek tiszta elégedettségét. A fáradtság, a halványság egyszerre eltűnt róla; örömeinek egész tisztaságában sugárzott; ő is hálát adott Istennek. A beteg megszólalt — mindegy, hogy mit mondott!

De néhány perc múlva Madame Pierson azt mondta a gyerekeknek: költsek fel a bérest, hogy hazakísérje. Odaléptem, hogy kíséretemet fölajánljam; azt mondtam, fölösleges fölkelteni a bérest, hiszen ugyanazon az úton megyek haza, s megtisztel, ha a kíséretemet elfogadja. Megkérdezte, hogy nem Octave de T*** vagyok-e; azt feleltem, hogy igen s hogy talán emlékszik az apámra. Különösnek találtam, hogy erre a kérdésre elmosolyodott; vidáman elfogadta a karomat s megindultunk.

IV. FEJEZET

Hallgatva lépdeltünk; a szél elcsöndesedett; a fák szelíd borzongással rázták le ágaikról az esőcseppeket. A messzeségben itt-ott villámlott még; nedves lombok illata szállt a langyos levegőben. Az ég hamarosan kitisztult, s a hold megvilágította a hegységet.

Akaratlanul is a véletlen szeszélyére kellett gondolnom, amelynek akaratából rövid néhány óra alatt magam vagyok éjszaka, elhagyott tájékon, útitársa egy olyan asszonynak, akinek reggel még a létezéséről sem tudtam. Nevem hallatára elfogadta kíséretemet s biztosan lépdelt, szórakozottan támaszkodva karomra. Úgy éreztem, hogy ez a bizalom vagy vakmerőség vagy ártatlanság; valójában mind a kettő lehetett, mert lépésről-lépésre erősebben éreztem, hogy ennek az asszonynak oldalán büszkévé és ártatlanná válik a szívem.

Beszélgetni kezdtünk a betegről, akinek ágya mel-

lől távozott, meg arról, amit útközben láttunk; eszünkbe se jutott, hogy új ismerősök szokása szerint kérdezzük egymást. Beszélt apámról, még mindig azon a hangon, ahogy akkor szólt, amikor emlékéit földézttem előtte — vagyis szinte vidáman. Ahogy hallgattam, azt hittem, megértem, miért: nemcsak a halálról beszélt így, de az életről is, a szenvedésről és mindenről a világon. Mert az emberi fájdalom semmi olyanra nem tanította, ami vád volna Isten ellen, s mosolygásából kiéreztem a hívő lelket.

Elmondtam neki magános életemet. Nagynénje — azt mondta —, gyakrabban találkozott apámmal, mint ő; kártyázni szoktak vacsora után. Meghívott magához: szívesen látott vendég leszek.

Az út közepe táján elfáradt s néhány percre leült egy padra, amelyet sűrű lombok védtek meg az esőtől. Megálltam előtte s elnéztem homlokán a hold sápadt sugarait. Pillanatnyi hallgatás után fölkel s szórakozottságom láttára megkérdezte: — Min gondolkozik? Ideje, hogy útnak induljunk.

— Azon gondolkoztam — feleltem —, hogy miért teremtette magát az Isten, s rájöttem: azért, hogy a szenvedőket meggyógyítsa.

— Ez a szó a maga szájában nem lehet bóknál egyéb — mondotta,

— Miért?

— Mert nagyon fiatalnak látszik.

— Megesik néha, hogy az ember öregebb, mint amilyenek az arca mutatja.

— Az ám — válaszolta nevetve — s megesik az is, hogy fiatalabb, mint amilyenek a szavai mutatják.

— Nem hisz a tapasztalásban?

— Tudom, hogy legtöbb ember ezt a nevet adja bolondságainak és bánatainak; mit lehet tudni a maga korában?

— Egy húszesztendős férfi többet élhetett, mint egy harmincesztendős asszony. A férfiakat a szabadságuk hamarabb juttatja el a dolgok mélyéig; béklyó nélkül futnak minden felé, ami vonzza őket; megpróbálkoznak mindennel. Mihelyt reménykednek, útnak indulnak, mennek, sietnek. Célhoz érve, visszafordulnak, a remény elmaradt útközben s a boldogság megszegte szavát.

Amikor ezeket mondtam, egy kis domb tetején álltunk, ahonnét a völgybe vezetett az út; Madame Pierson, mintha a meredek lejtő csábította volna, könnyedén ugrálni kezdett. Öntudatlanul utánozni kezdtem; futásnak eredtünk, még mindig fogva egymás karját; a síkos fű még gyorsabb futásra ösztökélt. Végül mint két szeleburdi madár, ugrálva, kacagva a hegy alján találtuk magunkat.

— Lássá — mondta Madame Pierson —, az imént még fáradt voltam, most már nem vagyok az. Higgyen nekem — tette hozzá elbűvölő hangon —, gyógyítsa olyanformán a tapasztalását, mint én a fáradtságomat. Jót szaladtunk s annál jobb étvággyal vacsorázunk majd.

V. FEJEZET

Másnap meglátogattam. Zongorája mellett találtam; az öreg nagynéni az ablak mellett hímezett, kis szobája tele volt virággal, gyönyörű napsütés szűrődött be a zsalugáterek között s nagy madárkalitka állt az oldala mellett.

Jóformán arra voltam elkészülve, hogy egy apácát találjak itt, vagy legalább is afféle vidéki asszonyt, aki nem is sejti, mi történik két mérföldnyi körzeten túl s egy bizonyos körben él, amelyből nem lép ki soha. Megvallom, mindig féltem az ilyen félrehúzódozó élettől

aminő itt is, ott is úgyszólván el van ásva a városokban, ezernyi ismeretlen házfödél alatt — félttem, mint megannyi poshadó ciszternától; nem hiszem, hogy a levegője beszívható lenne: itt e földön minden feledésben van egy kevés a halálból.

Madame Pierson asztalán ott voltak a legújabb lapok és könyvek; igaz, hogy nem igen nyúlt hozzájuk. Bármily egyszerű volt minden, ami körülvette, bútorzata és ruhája, megismerszett rajta a divat, vagyis az újdonság, az élet; nem ragaszkodott hozzá és nem avatkozott belé, de azért mindez magától értetődött. Az ízlésében meglepett, hogy egyáltalán nem volt bizarr, csak fiatal és kellemes. Társalgása tökéletes nevelésre vallott; mindenről jól és könnyen tudott beszélni. Naivnak látta az ember, de ugyanakkor mély és gazdag léleknek érezte; nagy és szabad elméje szelíden lebegett szívének ártatlansága és visszavonult életének szokásai fölött. A halászka madár, amely az ég azúrájában kering, lebeg így a felhők magasságában a fűszál fölött, amelyhez fészket tapasztja.

Irodalomról, zenéről beszéltünk s majdnem politikáról is. A tél folyamán járt Párizsban; időnként átsuhant a társaságon; amit látott belőle, az jó volt beszédtárgynak, a többit kitalálta.

De mindennél jellemzőbb tulajdonsága az a vidámság, amely nem jutott el az örömig, de változhatatlan volt; virágnak mondta volna az ember, amelynek illata a vidámság.

Sápadtsága és nagy, fekete szeme mellett kimondhatatlanul meglepő volt ez — nem is beszélve arról, hogy időnként egy-egy szó, egy-egy tekintet világosan elárulta, hogy szenvedett és megtaposta már az élet. Volt benne valami, ami arról beszélt, hogy homlokának szelíd derűje nem e világból való — Istentől kapta s híven vissza is fogja vinni neki, el nem veszítve belőle semmit, akármit tesznek is az emberek; s voltak

pillanatok, amikor a háziasszonyt juttatta eszembe, aki a szélben kezével oltalmazza a gyertya lángját.

Még csak fél órát töltöttem szobájában s már el kellett neki mondanom mindent, ami a szívemet nyomta. Elmúlt életemre gondoltam, bánataimra és bajaimra; fel s alá jártam, a virágok fölé hajoltam, beszívtam a levegőt, néztem a napot. Kértem, hogy énekeljen, szívesen megtette. Közben kikönyökölttem az ablakon s elnéztem az ugráló madarakat. Eszembe jutott Montaigne egyik mondása: »Nem szeretem és nem becsülöm a szomorúságot, ámbár a világ különös kegyében kezdi részesíteni. Felöltözteti vele a bölcsességet, az erényt, a lelkiismeretet. Ostoba és silány ékesség.*

— Micsoda boldogság! — kiáltottam fel akaratlanul —, micsoda nyugalom! Micsoda öröm! Micsoda feledés!

A derék nagynéni felkapta fejét, csodálkozva nézett rám; Madame Pierson elhallgatott. Fülig pirultam, éreztem, hogy bolond vagyok s szó nélkül leültem.

Lementünk a kertbe. A fehér kecskegida, amelyet előző nap láttam, a fűben heverészett; mihelyt úrnőjét meglátta, odajött hozzá s szelíden lépegetett utánunk.

A faszor fordulójánál hirtelen megjelent a kertkapuban egy sápadtarcú, magas fiatalember, valami fekete reverendafélébe burkolva. Csöngetés nélkül lépett be s köszönt Madame Piersonnak. Úgy rémlett, hogy látomra kissé elsötétült az arca, amelyet amúgy is baljóslatúnak találtam. Pap volt, akit láttam már a faluban s Mercansonnak hívták; most végezte a Saint-Sulpice szemináriumot s rokona volt a falubeli plébánosnak.

Kövér és sápadt volt egyszerre, ami sohasem tetszett nekem s csakugyan csúnya is; a beteges egészség értelmetlen dolog. Azonkívül lassú és szaggatott beszédmódja vaskalaposságra vallott. Bosszantott még a járása is, amely sem fiatalos, sem őszinte nem volt;

nézése meg mintha nem is lett volna. Nem tudom, mit gondoljak olyan emberről, akinek a szeme semmit sem mond nekem. Hát ezekből a jelekből ítélt meg Mercansont — sajnos, nem csaltak meg.

Leült egy padra s beszélni kezdett Párizsról — modern Babilonnak nevezte. Onnan jött, ismert mindenkit; bejáratos volt Madame de B***-hez, aki valószínűs angyal; prédikálni szokott a szalonjában s térdén állva hallgatták. (A legszomorúbb az egészben, hogy igaz.) Egyik barátját, akit ő vezetett be oda, nemrég kicsapták a kollégiumból egy leány elcsábítása miatt, ami rettenetesen szomorú dolog. Ezer bókot mondott Madame Piersonnak, a környéken gyakorolt jótékony-ságáról; megtudta jócselekedeteit s hogy betegeket ápol, sőt személyesen virraszt felettük. Ez nagyon tiszta lélekre vall, okvetlenül beszél róla a SaintSulpiceben. Mintha azt mondta volna, hogy okvetlenül megemlíti a jó Isten előtt.

Kifárasztott ez a szónoklat s hogy a vállamat ne vonogassam, leheveredtem a föbe és játszadozni kezdtem a kecskegidával. Mercanson lenézett rám fakó, élettelen szemével s így szólt:

— A híres Vergniaud-nak volt az a mániája, hogy leült a földre s állatokkal játszott.

— Ha ez mánia — feleltem —, hát igen ártatlan mánia, abbé úr. Ha csak ilyen mániák volnának a világon, a világ magától is boldogulna s nem kéne annyi embernek beleavatkozni a dologba.

A válaszom nem tetszett neki, összeráncolta szemöldökét s másra terelte a szót. Üzenetet hozott: rokona, a plébános, beszélt neki egy szegény ördögről, aki nem tudja megkeresni a kenyerét. Itt meg itt lakik; ő maga is járt ott s érdeklődött iránta; reméli, hogy Madame Pierson ...

Elnéztem eközben Madame Piersont s vártam, hogy válaszoljon, mintha hangjának csengése orvosság

lett volna a pap hangja ellen. De csak meghajolt s a pap eltávozott.

Mihelyt elment, visszatért a jókedvünk. Arról volt szó, hogy megnézzük az üvegházat a kert végében.

Madame Pierson úgy bánt virágaival is, mint mada-raival és parasztjaival: mindennek egészségesnek kellett lenni körülötte, mindenkinek meg kellett kapni a maga csöpp vizét és napsugarát, hogy ő maga is vidám és boldog lehessen, mint egy jó angyal; nem is láttam soha jobb karban tartott bajosabb helyet ennél a kis üvegháznál. Amikor végigjártuk, így szólt hozzám:

— Hát ez az én kis világom, Monsieur de T***, mindenemet látta, itt vége az uradalmamnak.

— Asszonyom — mondtam —, ha apám neve, aminek a bejutásomat köszönhetem, engedélyt szerez nekem arra is, hogy újra eljöjjek: hinni fogom, hogy a boldogság nem feledkezett meg egészen rólam.

Kezét nyújtotta; tisztelettel érintettem meg, nem mertem ajkamhoz emelni.

Estére hazamentem, bezártam az ajtómat és lefeküdtem. Egy kis fehér ház lebegett a szemem előtt; láttam magamat, amint estebéd után elmegyek hazulról, keresztül a falun, végig a fason s bekopogtatok a kert kapuján.

— Oh, szegény szívem! — kiáltottam fel — hála legyen az Istennek! Fiatal vagy még, tudsz élni, tudsz szeretni!

VI. FEJEZET

Egy este Madame Piersonnál voltam. Több mint három hónap telt el úgy, hogy majd mindennap láttam — s mi egyebet mondhatnék erről az időről mint azt, hogy: láttam. »Ha szeretünk valakit — mondja La Bruyére —, a pusztá együttlét kielégít; ha álmodozunk,

ha beszélünk, ha nem beszélünk, ha rágondolunk, ha közömbös dolgokra gondolunk — ez mind egyre megy, csak együtt legyünk.«

Szerelmes voltam. Három hónap óta hosszú sétákat tettünk együtt; be voltam avatva szerény jótékonykodásának titkaiba; jártuk a sötét fasorokat, 6 kis lován, én gyalog, kezemben pálcával; így kopogtattunk be a kunyhókba, félig elégedetten, félig álmodozva. Volt egy kis pad az erdő szélén, ott szoktam megvárni estebéd után; így mintegy véletlenül találkoztunk s mégis rendszeresen. Délelőtt zene, olvasás, este a nagynénivel kártya a kandalló mellett, ahogy annakidején apám szokta; ő pedig mindig, mindenütt ott volt a közelben, mosolygott s szívem tele volt a jelenlétével. Oh, Gondviselés, micsoda úton vezettél vesztembe? Micsoda elháríthatatlan végzetet kellett betöltenem? Ilyen szabad élet, ilyen bűbajos meghittség, ennyi nyugalom és szülemlő remény ... Istenem, mit panaszkodnak az emberek? Mi édesebb a szerelemnél?

Élni — igenis, erősen és mélyen érezni, hogy élünk, hogy emberek vagyunk, Isten teremtményei —, ez a legelső, legnagyobb jótéteménye a szerelemnek. Kétségtelen, hogy megmagyarázhatatlan rejtély a szerelem. Akármilyen láncokkal, nyomorúságokkal, sőt utálatos dolgokkal vette körül a világ, akárhogy beburkolják is az elkorcsosító és elaljasító előítéletek, akár mennyi szeméten hurcolják keresztül: a szerelem, az eleven és végzetes szerelem mégis époly hatalmas és érthetetlen mennyei törvény, mint az, amelyik a napot tartja fenn az égen. Mi ez a kötelék, kérdem, amely keményebb, tartósabb a vasnál s amelyet sem látni, sem megérinteni nem lehet? Mit jelent az, hogy összetalálkozunk egy asszonnyal, ránézünk, egy szót szólunk hozzá s többé nem felejtjük el soha? Miért éppen ez az asszony az s miért nem egy másik? Hivatkozzál az észre, a megszokásra, az érzékekre, a fejre,

a szívre s magyarázd meg, ha tudod. Csak két testet találsz — egyik ott, másik itt s mi van köztük? Levegő, tér, végtelenség. Esztelenek, akik embernek hiszitek magatokat s okoskodni mertek a szerelemről! Láttátok talán, hogy beszélni mertek róla? Nem, csak érzétek. Váltottatok egy pillantást egy mellettetek elhaladó ismeretlennel s egyszerre csak kiröppent belőletek valami névtelen, nemtudommicsoda. Gyökeret vertetek a földbe, mint a növényben elrejtett mag, amely érzi, hogy az élet megdagasztja s hogy gabona lesz belőle.

Egyedül voltunk, nyitott ablak mellett; a kert végében volt egy kis szökőkút, amelynek csobogása odáig hallatszott. Istenem, bár cseppenként megszámlálhatnám, mennyi víz hullott le, míg ott üldögtünk, ő beszélt s én feleltem neki. Ott mámorosodtam belé annyira, hogy eszemet is elvesztettem.

Azt mondják, semmi sem oly gyors, mint az ellenszenv érzése; de azt hiszem, az ember még hamarabb megsejti, hogy érti a másikat s hogy szeretni fogják egymást. Mily drága ilyenkor a legkisebb szó is! Mind-egy, miről beszél a száj, amikor a szívek párbeszédét hallgatjuk. Mily végtelenül édesek az első pillantások egy vonzó asszony közelében! Eleinte úgy rémlik, hogy mindaz, amit egymás jelenlétében mondunk, csupa félénk kísérlet, könnyed próbálkozás; egyszerre valami különös öröm születik meg: az ember érzi, hogy visszhangot ébresztett; kettős élet eleveníti meg. Micsoda érintés, micsoda közeledés! S amikor már bizonyosak abban, hogy szeretik egymást, s az ember felismeri a drága teremtésben a testvériséget, amit keresett benne: micsoda derű támad a lelkében! A szó önmagától elhal; előre tudják, mit mondanak egymásnak; a lelkek megértik egymást, az ajkak hallgatnak. Oh, micsoda hallgatás! Micsoda megfedkezés mindenről!

Bár szerelmem megkezdődött mingyárt az első napon s túlnőtt minden határon: az a tisztelet, amelyet Madame Pierson iránt éreztem, mégis pecsétet tett az ajkamra. Ha nem enged oly könnyen a közelébe, talán vakmerőbb lettem volna, mert oly heves hatást tett rám, hogy mindig szerelmi őrzöngésben távoztam el tőle. De éppen őszinteségében és bizalmában volt valami, ami megállított; s különben is apám nevének köszönhettem, hogy barátként bánt velem. Ez a gondolat még tisztelettudóbbá tett; méltónak akartam mutatkozni ehhez a névhez.

Szerelemről beszélni — azt mondják — annyi, mint szeretkezni. Mi ritkán beszélünk szerelmemről Valahányszor megesett, hogy futtában megérintettem ezt a tárgyat, Madame Pierson alig felelt s másra terelte a szót. Nem tudtam, miért, hiszen nem volt szenteskedő; de néha úgy rémlett nekem, hogy arcán ilyenkor egy kis szigorúság, sőt szenvedés jelenik meg. Minthogy elmúlt életéről sohasem kérdezgettem s nem is akartam kérdezgetni, ennek sem kérdeztem magyarázatát.

Vasárnaponként tánc volt a faluban; ide majdnem mindig eljárt. Ilyenkor elegánsabban öltözködött, bár még mindig egyszerűen; virágot tett a hajába, derűsebb színű szalagot tűzött fel vagy más ilyen semmiséget — de egész lénye fiatalabb, fesztelenebb volt. önmagáért szerette a táncot, őszintén, mint holmi szórazótató testmozgást s a tánc bolondos jókedvre hangolta; megvolt a szokott helye a kis zenekari emelvény tövében; ugrálva, kacagva érkezett oda a falusi lányokkal, akik szinte valamennyien ismerték. Ha egyszer neki-eredt, meg sem állt többé. Ilyenkor úgy rémlett nekem, hogy szabadabban beszél velem, mint rendszeren; valami szokatlan meghittség volt a szavában. Én a gyászom miatt nem táncoltam, de ott maradtam a háta mögött s jó hangulata láttán nem egyszer fogott el a kísértés, hogy szerelmemet megvalljam.

De nem tudom miért, mindig legyőzhetetlen félelmet éreztem; a vallomás pusztá gondolatára is hirtelen elkomolyodtam a legvidámabb beszélgetés közepe. Néha gondoltam arra, hogy írok neki, de elégettem a leveleimet, mire félig megírtam.

Ezen az estén nála vacsoráztam s elnéztem nyugalmas otthonát; a magam nyugodt életére gondoltam, boldogságomra, amely ismeretségünkkel kezdődött s eltűnődtem: — Mi kell ennél több? Hát nem elég ez neked? Ki tudja? Isten talán nem szánt többet neked. Ha megmondanám neki, hogy szeretem, mi lenne a vége? Talán megtiltaná, hogy eljárjak hozzá. Boldogabbá teszem, ha megmondom neki? S vájjon magam boldogabb leszek-e?

A zongorához támaszkodtam s e gondolatok közben erőt vett rajtam a szomorúság. Alkonyodott, Madame Pierson gyertyát gyújtott; amint visszaült helyére, észrevette, hogy könny csordult ki a szememből. — Mi baja? — kérdezte. Elfordítottam a fejemet.

Mentséget kerestem, de nem találtam; féltem, hogy a tekintetünk összetalálkozik. Főlegyenesedtem s odamentem az ablakhoz. A levegő enyhe volt, a hold feljött a hársfásor mögött ott, ahol először találkoztam vele. Mélységes álmodozásba merültem, még a jelenlétéről is megfeledkeztem, az ég felé tártam karomat s szívemből zokogás tört ki.

Felállt s odajött a hátam mögé. — Mi baja hát? — kérdezte ismét. Azt feleltem, hogy a magános völgy láttára eszembe jutott apám halála; elbúcsúztam tőle és távoztam.

Nem tudtam számot adni magamnak arról, hogy miért akarom szerelmemet elhallgatni. Közben ahelyett, hogy hazamentem volna, bolond módjára kóborolni kezdtem a faluban s az erdőben. Leültem, ahol padot találtam, aztán felugrottam megint. Éjfél tájban Madame Pierson házához közeledtem; ott állt az ablak-

ban. Reszketés fogott el a láttára; vissza akartam fordulni, de mintha elvarázsoltak volna: lassan, szomorúan odamentem s leültem az ablak alatt.

Nem tudom, rám ismert-e; néhány perc óta ott ülhettem már, amikor meghallottam, hogy édes, üde hangján egy románc refrénjét énekli s majdnem ugyanabban a pillanatban egy virág hullt a vállamra. Az a rózsza volt, amelyet aznap este a keblém láttam; fölvettem és ajkamhoz emeltem.

— Ki jár itt ilyenkor? — kérdezte. — Maga az? — s a nevemen szólított.

A kert kapuja félig nyitva volt; szó nélkül fölálltam és beléptem. Megálltam a gyepek közepén; olyan voltam, mint az alvajáró, nem tudtam, mit cselekszem.

Egyszerre csak látom, hogy megjelenik a lépcső ajtajában; bizonytalannak látszott s figyelmesen nézte a holdat. Néhány lépést tett felém s én is közeledtem hozzá. Nem tudtam szólni; térdreborultam előtte s megragadtam a kezét.

— Idehallgasson — mondotta —, *tudom*: de ha már idáig jutott, Octave, el kell utaznia. Mindennap eljön ide, szívesen látom; nem elég ez? Mit tehetek magáért? A barátságom a magáé; szerettem volna, ha van annyi ereje, hogy tovább őrizze irántam való barátságát.

VII. FEJEZET

Madame Pierson elhallgatott e szavak után, mintha választ várna. Engem lesújtott a szomorúság; szelíden kivonta kezét a kezemből, hátrált egy-két lépést, újra megállt, aztán lassan visszament a házába.

Én ottmaradtam a fűvön. El voltam készülve arra, amit mondott; tüstént meg is született az elhatározásom — utazom. Vértől, de elszánt szívvel álltam fel s

körüljártam a kertben. Megnéztem a házat, szobájának ablakát; távozóban behúztam a kertkaput s amikor becsuktam, megcsókoltam a zárját.

Otthon szóltam Larive-nak, hogy készítsen elő mindent, hajnalban utazom. Elcsodálkozott szegény, de intettem, hogy engedelmeskedjék és ne kérdezzen. Behozott egy nagy útitáskát s készülődni kezdtünk.

Reggeli öt óra volt, a nap falkelőben, amikor azon kezdtem gondolkozni: hová megyek. Erre az egyszerű gondolatra, amely eddig nem ötlött eszembe, legyőzhetetlen csüggedés vett erőt rajtam. Kinéztem a mezőre, szemléltem a látóhatárt erre is, arra is. Nagy gyöngeség fogott el; össze voltam törve a fáradságtól. Leültem egy karosszékbe, gondolataid lassanként összezavarodtak; homlokomhoz nyúltam, előntötte a verejték. Heves láztói remegett minden tagom; csak annyi erőm maradt, hogy Larive segítségével ágyamig vánszorogjak. Minden gondolatom oly zűrzavaros volt, hogy alig tudtam visszaemlékezni arra, ami történt. Így telt el a nap; estefelé zeneszót hallottam. A vasárnapi bál volt; elküldtem Larive-ot, nézze meg, ott van-e Madame Pierson. Nem találta ott; a lakására küldtem. Az ablakok zárva voltak; a cseléd azt mondta neki, hogy asszonya elutazott a nagynénjével s néhány napot töltenek egy rokonuknál, aki N***-ben, egy meglehetősen távoli kisvárosban lakik. Egy levelet is hozott, amit átadtak neki. A levél így szólt:

»Három hónapja ismerem s egy hónapja vettem észre, hogy olyasmit kezd érezni irántam, amit a maga korában szerelemnek neveznek. Észrevettem azt az elhatározását, hogy titkolja előttem és erőt vesz magán. Amúgy is tiszteltem s ezért még jobban. Nem tehetek szemrehányást azért, ami történt s azért sem, hogy akaraterije cserben hagyta.

Amit maga szerelemnek hisz, az csak vágy. Tudom, hogy sok asszony igyekszik vágyakat ébreszteni;

különb tárgyat is kereshetnének a büszkeségüknek s úgy intézhetnék, hogy ne legyen vágykeltésre szükségük, ha tetszeni akarnak azoknak, akik közelednek hozzájuk; de a hiúságnak még ez a fajtája is veszedelmes, mert én elkövettem azt a hibát, hogy ilyen hiúságot tápláltam magával szemben.

Néhány esztendővel idősebb vagyok magánál s arra kérem, ne keressen fel többé. Hiába próbálná elfelejteni pillanatnyi gyöngeségét; ami köztünk történt, azt sem megismételni, sem egészen elfelejteni nem lehet.

Szomorúan válok meg magától; néhány napig távol leszek; ha visszatértemkor nem találom többé a vidéken, hálával fogadom barátságának és tiszteletének ezt az utolsó bizonyosságát.

Brigitte Pierson

VIII. FEJEZET

A láz egy hétig ágyhoz szögezett. Mihelyt írni tudtam, azt feleltem Madame Piersonnak, hogy engedelmeskedem és elutazom. Jóhiszeműen írtam, minden ámító szándék nélkül; de sehogy sem tartottam meg ígéreteimet. Alig tettem meg két mérföldet, kikiáltottam, hogy álljunk meg s kiszálltam a kocsiból. Járkálni kezdtem az úton. Nem tudtam levenni szememet a faluról, amelyet még láttam a messzeségben. Végre irtóztató habozás után éreztem, hogy lehetetlen folytatnom az utat s inkább ott helyben halnék meg, semhogy visszajöjek a kocsiba. Azt mondtam a kocsisnak, hogy forduljon meg, s ahelyett hogy Párizsba mentem volna ahogy bejelentettem, egyenesen N***-be tartottam, ahol Madame Pierson volt.

Este tíz órakor érkeztem oda. Mihelyt a fogadóban megszálltam, egy fiúval megmutattattam magamnak

Madame Pierson rokonának házáat s meg sem gondolva, hogy mit teszek, azonnal odamentem. Egy szolgáló nyitott ajtót; megkérdeztem, otthon van-e Madame Pierson s beüzentem, hogy valaki keresi Monsieur Desprez megbízásából. így hívták a falunkbeli plébánost.

Amíg a szolgáló bennjárt az üzenetemmel, én künnmaradtam egy homályos kis udvarban; esett az eső, behúzódtam a lépcső alatt elfutó oszlopos folyosóra, amely nem volt kivilágítva. Madame Pierson hamarosan kijött, nyomában a szolgálóval; lesietett a lépcsőn s nem látott meg a sötétben; egy lépést tettem feléje s megérintettem a karját. Rémülten hőkölt vissza s felkiáltott: — Mit akar tőlem?

Hangja annyira remegett s mikor a szolgáló odaért a lámpával, oly sápadtnak láttam, hogy nem tudtam mit gondolni. Lehetséges, hogy váratlan megjelenésem ennyire megzavarta? Ez a gondolat átvillant az eszemen, de azt hittem, hogy ez az ijedt mozdulat természetes egy asszonynál, akihez váratlanul hozzányúlnak.

Közben valamivel nyugodtabb hangon ismételte meg kérdését.

— Meg kell engednie — mondtam —, hogy még egyszer lássam. Elutazom a vidékünkéről; engedelmeskedem magának, esküszöm, még többet is teszek, mint amennyit kíván, mert eladom apám házáat, birtokát s külföldre költözöm. De csak azzal a föltétellel, hogy még egyszer találkozzunk; különben maradok; nem kell félnie tőlem, de ezt elhatároztam.

Összeráncolta szemöldökét s különös pillantást vetett jobbra-balra; aztán szinte barátságosan felelte: — Jöjjön holnap, a nap folyamán, fogadni fogom. — Azzal távozott.

Másnap délben odamentem. Egy régi kárpitokkal borított, antik bútorokkal berendezett szobába vezettek. Egyedül találtam, díványon ülve. Leültem vele szemközt.

— Nem azért jöttem — szólaltam meg —, hogy a szenvedésemről beszéljek s azért sem, hogy a szerelmemet megtagadjam. Azt írta nekem, hogy ami köztünk történt, felejthetetlen — s ez igaz is. De azt mondja, hogy ezért nem találkozhatunk többé úgy mint azelőtt, s ebben téved. Szeretem magát, de nem bántottam meg; magát illetően nem változott semmi, hiszen maga nem szeret engem. Ha újra találkozunk, csak értem kell felelősséget vállalni, értem pedig éppen a szerelmem felel.

Félbe akart szakítani.

— Könyörgök, engedje, hogy befejezzem. Én tudom legjobban, hogy bármennyire tisztelem magát s akármilyen fogadkozásokkal kössem meg magamat, a szerelem mindennél erősebb. Ismétlem: nem akarom megtagadni azt, ami a szívemben van. De hiszen maga is mondja: nem most tudta meg, hogy szeretem. Mi akadályozott meg eddig abban, hogy a szerelmemet megvalljam? Az a félelem, hogy elveszítem; félttem, hogy nem fogad többé — s így is van. Szabja föltételül, hogy az első szóra, amit erről mondok, az első alkalomra, amikor egy önkénytelen mozdulattal vagy gondolattal eltávolodom a legmélyebb tisztelettől, bezárul előttem az ajtaja — ahogy eddig hallgattam, hallgatni fogok ezután is. Azt hiszi, hogy egy hónap óta szeretem, pedig az első nap óta. Amikor észrevette, tovább is találkozott velem. Ha akkor eléggé becsült, hogy minden sértésre képtelennek higgyen, miért vesztettem volna el a becsülését? Ezt akarom visszakérni. Mit vétettem? Térdreborultam, de még csak egy szót sem szóltam. Mit árultam el, amit nem tudott úgyis? Gyöngé voltam, mert szenvedtem. Istenem, húszéves vagyok s amit eddig láttam az életből, azt annyira megutáltam, (mondhatnék erősebb szót is), hogy nincs ma a földön sem az emberek társaságában, sem a magányban olyan kicsi és jelentéktelen hely, amelyet még el akarnék foglalni. A maga kertjének négy fala közt

bezárt terület az egyetlen hely a földön, ahol élek; maga az egyetlen emberi lény, aki ébren tartja bennem Isten szeretetét. Mindenről lemondtam, mielőtt még megismertem volna; miért foszt meg az egyetlen napsugártól, amit a Gondviselés meghagyott nekem? Ha félelemből — mivel ijeszthettem meg? Ha ellenszenvből — mi a bűnöm? Ha könyörületből a szenvedésem miatt — csalódik, ha azt hiszi, hogy meggyógyulhatok valaha; két hónappal ezelőtt talán meggyógyulhattam volna; jobb szerettem magát látni és szenvedni s ezt nem is bánom meg, akármi történik is. Az egyetlen szerencsétlenség, ami érhet: ha magát elveszítem. Tegyen próbára. Ha egyszer úgy érzem, hogy ez az alku túlságosan nagy szenvedést okoz nekem, elutazom; efelől bizonyos lehet, hiszen ma elküld magától s én kész vagyok elutazni. Mit kockáztat, ha egy-két hónappal megtoldja még életem egyetlen boldogságát?

Vártam a választ. Hirtelen fölállt, aztán újra leült. Egy pillanatig hallgatott.

— Higgye el — mondta —, nincs ez így.

Úgy éreztem, olyan szót keres, amely nem látszik túlságosan szigorúnak s szelíden akar válaszolni.

— Egy szót — mondtam fölállva —, egyetlen egy szót. Tudom, hogy ki maga, s ha van a szívében valami szájalom irántam, hálás vagyok érte; mondjon egy szót! Ez a pillanat eldönti egész életemet.

Fejét rázta; láttam, hogy habozik.

— Azt hiszi, kigyógyulok? — kiáltottam fel. — Isten tartsa meg ebben a hitében, ha elkerget innét...

E szavak közben a látóhatárra néztem s lelkem mélyén oly szörnyű magánosságot éreztem a távozás gondolatára, hogy a vérem jéggé fagyott. Láttam, hogy állok, szememet rászégezve s várom, hogy megszólaljon; minden életerőm az ajkához tapadt.

— Nos hát — mondotta —, hallgasson ide. Meggondolatlanság volt, hogy ideutazott; a világnak nem

szabad tudni, hogy a kedvemért van itt; vállaljon el egy megbízást, amivel elküldöm a családom egyik barátjához. Ha úgy találja, hogy kissé messze van, ez alkalmat ad magának arra, hogy távol maradjon ameddig akar, de ne túlságosan rövid ideig. Akármit beszél is — tette hozzá mosolyogva —, egy kis utazás meg fogja nyugtatni. Megállapodik a Vogézekben s elmegy Strasbourgig. Jöjjön vissza egy hónap, vagy inkább két hónap múlva s adja át az üzenetet, amit magára bízna; akkor újra találkozunk s én majd jobban tudok felelni.

IX. FEJEZET

Még aznap este kaptam Madame Piersontól egy R. D. úrnak Strasbourgba címzett levelet. Három héttel utóbb elvégeztem megbízásomat s már vissza is tértem.

Egész úton másra sem gondoltam, csak reá s minden reményemet elvesztettem, hogy elfeledhetem valaha. De azért elhatároztam, hogy hallgatok előtte; sokkal kegyetlenebbül megszenvedtem azért, hogy majdnem elvesztettem oktalanságom miatt, semhogy mégegyszer megkockáztattam volna ezt a veszedelmet. A tisztelet nem engedte, hogy jóhiszeműségében kételkedjem és semmi szenteskedést nem láttam abban, hogy egyidőre eltávozott a falujából. Egyszóval szentül meg voltam győződve arról, hogy első szerelmes szavamra bezárulna előttem az ajtaja.

Lesoványodva, megváltozottan láttam viszont. Megszokott mosolygása szenvedőnek látszott halvány ajkán. Azt mondta, hogy beteg volt.

A történekről nem esett szó. Látszott, hogy semmire sem akar visszaemlékezni, én pedig nem akartam beszélni. Hamarosan fölelevenítettük régi, szomszédoló szokásainkat; de azért volt köztünk valami feszélye-

zetség, valami mesterkélt bizalmasság. Mémelykor mintha azt gondoltuk volna magunkban: — Ez így volt azelőtt, legyen hát így ezután is. — Megajándékozott bizalmával s becsületemnek ez a helyreállítása jól esett. De a beszélgetéseink hidegbbek voltak éppen azért, mert beszéd közben a tekintetünk néma társalgást folytatott. Akármit mondtunk, abban nem volt többé semmi kitalálni való. Nem igyekeztünk mint azelőtt, behatolni egymás lelkébe; nem volt meg minden szónak, minden érzésnek az az egykori érdekessége, kíváncsi latolgatása; jóságosan bánt velem, de én bizalmatlan voltam még e jóságával szemben is; sétálgattam vele a kertben, de nem kísértem el többé házon kívül; nem jártuk többé együtt az erdőket, a völgyeket; kinyitotta a zongorát, ha egyedül voltunk; hangjának csengése nem ébresztette fel többé szívemben a fiatalság nekilendüléseit, az öröm elragadtatásait, amik reménységgel teli zokogáshoz hasonlítanak. Amikor távoztam, mindig kezét nyújtotta, de ezt a kezet életelennek éreztem; sok erőltetés volt a könnyedségünkben, sok meggondolás minden legkisebb szavunkban és sok szomorúság mindennek a mélyén.

Éreztük, hogy egy harmadik van közöttünk: az én szerelmem. Viselkedésemben nem árulta el semmi, de hamarosan meglátszott az arcomon: elvesztettem vidámságomat, erőmet, s a látszat-egészség pirosságát. Egy hónap sem telt belé, s már nem hasonlítottam régi magamhoz.

Beszélgetéseink közben mindegyre hangoztattam, hogy mennyire megutáltam a társaságot s mennyire iszonyodom attól, hogy valaha is visszatérjek belé. Mindenáron éreztetni akartam Madame Piersonnal, hogy nincs oka szemrehányást tenni magának, amért újra fogad a házánál. Egyszer a legsötétebb színekkel festettem eddigi életemet s értésére adtam, hogy a halálnál is rosszabb magánosság várna rám, ha el kellene

válnom tőle; azt mondtam, hogy iszonyodom a társaságtól s életem hű története bizonyította, hogy őszintén beszélek. Máskor meg nagyon is szívem ellenére vidámságot színleltem annak kifejezéséül, hogy a legszörnyűbb boldogtalanságtól mentett meg, amikor megengedte, hogy el-ellátogassak hozzá; jóformán minden alkalommal megköszöntem ezt neki, azért, hogy este, vagy másnap újra elmehessek.

— Minden álmom, amit a boldogságról szőttem, — mondogattam — minden reménységem, minden becsvágyam elférne ebben a kis zugban, ahol maga lakik; azon a levegőn kívül, amelyet maga szív be, nincs számomra élet.

Látta, mit szenvedek, s akaratlanul is szánakozott rajtam. Lelkierőm sajnálkozást ébresztett benne s ha ott voltam nála, minden szaván, minden mozdulatán, egész magatartásán valami elérzékenyülés ömlött el. Érezte, milyen küzdelem játszódik le bennem. Engedelmisségem hízelgett büszkeségének, de halványságom fölébresztette benne az ápolónővér ösztönét. Néha ingerültnek, szinte kacérnak láttam; némelykor majdnem dacosan mondta: — Holnap nem leszek itthon; ekkor meg ekkor ne jöjjön. — Amikor aztán szomorúan s parancsába beletörődve, menni készültem, egyszerre csak megenyhült s azt mondta: — Nem tudom, talán jöjjön mégis; — vagy pedig meghittebben búcsúzkodott s szomorúbb, szelídebb pillantással kísért a kert kapujáig.

— Higgye el, — mondtam neki, — engem a Gondviselés vezetett magához. Ha magát meg nem ismerem, talán visszaestem volna már régi kicsapongásaimba. Isten küldte magát jóságos angyalként, hogy kimentessen az örvényből. Szent küldetést bízott magára; ki tudja, ha elveszíteném, hová sodorhatna a marcangoló bánat, a fiatalon szerzett gyászos tapasztalás, s ifjúságomnak rettentő harca az unalommal?

Ez a gondolat, amely egyébként egészen őszinte volt, a legnagyobb erővel hatott erre az exaltáltan valóságos, kegyes és lángoló lelkű asszonyra. Talán ez volt az egyetlen ok, amiért megengedte, hogy látogassam.

Egy napon éppen hozzá készültem, amikor kopogtattak az ajtómon s Mercanson lépett be, ugyanaz a pap, akit első látogatásom alkalmával láttam a kertjében. Mentegőzésekkel kezdte, (amik éppoly unalmasak voltak, mint ő,) amért ismeretlenül jelentkezik nálam; azt feleltem, hogy igen jól ismerem, mint plébánosunk unokaöccsét s megkérdeztem, hogy miről van szó.

Mesterkéltséggel viselkedéssel forgolódott erre-arra, kereste a szavakat s megbökdösött ujjával mindent, ami az asztalomon hevert, mint aki nem tudja, mit mondjon. Végül közölte velem, hogy Madame Pierson beteg s általa üzeni, hogy ma nem fogadhat.

— Beteg? De hiszen tegnap meglehetősen későn jöttem el tőle s akkor nem volt semmi baja!

Meghajolt.

— Dehát, abbé úr, ha beteg, mért üzeni ezt meg nekem egy harmadikkal? Nem lakik olyan messze, s nem lett volna nagy baj, ha hiába megyek el hozzá.

Mercanson ismét csak meghajlással felelt. Fel nem foghattam, miért keresett föl, s még kevésbé, hogy miért bízták rá ezt az üzenetet.

— Jól van, — mondtam — majd fölkeresem holnap s megmagyarázza az egészet.

Újra dadogni kezdett; Madame Pierson azonkívül azt mondta neki... mondja meg nekem ... elvállalta, hogy...

— Eh, mit vállalt hát el? — kiáltottam fel türelmetlenül.

— Ön túlságosan heves. Azt hiszem, Madame Pierson elég komolyan beteg; egész héten nem fogadhatja önt.

Újra meghajolt és távozott.

Nyilvánvaló volt, hogy valami titok van a látogatása mögött: vagy nem akar többé fogadni Madame Pierson s nem tudtam, hogy ezt minek tulajdonítsam; vagy pedig Mercanson saját szakállára avatkozott a dologba.

Megvártam ennek a napnak a végét; másnap már kora reggel ott voltam Madame Pierson kapujánál s a szolgálója fogadott; de azt mondta, hogy úrnő'je valóban súlyosan beteg — s bármit tettem is, sem a kínált pénzt nem akarta elfogadni, sem a kérdéseimet meghallgatni.

Amint a faluba visszatértem, éppen Mercansont pillantottam meg a sétaúton; iskolásgyerekek vették körül, nagybátyja növendékei. Odaléptem hozzá, félbeszakítottam beszédét s megmondtam, hogy egy-két szavam volna hozzá.

Velem jött egészen a térig, de most én kezdtem dadogni, mert nem tudtam, hogyan húzzam ki belőle a titkát.

— Könyörgök, uram, — szólaltam meg — mondja meg nekem, igaz-e az, amit tegnap közölt velem, vagy valami más indítók rejlik mögötte. Nem beszélve arról, hogy a környéken nincs is orvos, akit el lehetne hívatni igen fontos okaim vannak, hogy megkérdézzem öntől: hányadán áll a dolog?

Mindenféleképpen védekezett; azt állította, hogy Madame Pierson csakugyan beteg s ő nem tud egyebet, csak azt, hogy értéküldött s rábízta a nekem szóló üzenetet, amit ő át is adott. Hanem beszéd közben eljutottunk a főucca végében egy elhagyatott helyre. Látván, hogy sem ravaszsággal, sem könyörgéssel nem megyek semmire, hirtelen megfordultam s mindkét karját megragadtam.

— Mi ez? Erőszakoskodni akar?

— Nem, de azt akarom, hogy beszéljen.

— Én nem félek senkitől, s megmondtam annyit, amennyit mondanom kellett.

— Megmondott annyit, amennyit kellett, de nem annyit, amennyit tud. Madame Pierson nem beteg, ezt tudom, efelől bizonyos vagyok.

— Mit tudhat Ön?

— A szolgálója megmondta. Miért tilt el a házától, s miért éppen önt bízta meg ezzel?

Mercanson megpillantott egy arramenő parasztot.

— Pierre! — kiáltott oda neki, várjon meg, beszédem van magával.

A paraszt odajött hozzánk; Mercanson csak ezt akarta, tudván, hogy harmadik személy előtt nem merem bántani. Csakugyan el is engedtem, de oly keményen taszítottam el, hogy hátratántorodott s háta neki-ütődött egy fának, ökölbeszorítottá kezét és szó nélkül elment.

Végtelen izgalomban töltöttem az egész hetet — napjában háromszor is elmentem Madame Piersonhoz, de sohasem engedtek be hozzá Levet kaptam tőle; azt írta, hogy udvarlásomról beszélnek a környéken s kért, hogy ezentúl ritkábban látogassam meg. Egye-, bekben egy szót sem szólt sem Mercansonról, sem a betegségéről.

Ez az óvatosság oly kevéssé illett a természetéhez s oly különös ellentétben volt azzal a közömbös büszkeséggel, amelyet minden efféle pletyka iránt tanúsított, hogy eleinte alig akartam elhinni. De mert sehogysem találtam más magyarázatot, azt feleltem, hogy legfőbb vágyam neki engedelmeskedni. De szavaimon akaratlanul is megérzett valami keserűség.

Még készakarva is késleltettem azt a napot, amikor szabad volt meglátogatnom, s egészsége iránt sem érdeklődtem — annak jeléül, hogy nem hiszek a betegségében. Nem tudtam, mi az oka, hogy így távortart magától; de igazában oly boldogtalan voltam, hogy néha

már komolyan véget akartam vetni ennek az elviselhetetlen életnek. Egész napokat elbarangoltam az erdőn, ott véletlenül összetalálkoztunk egyszer — szánalmas állapotban látott.

Alig mertem valami magyarázatot kérni tőle; nem válaszolt nyíltan, s nem tértem vissza többé erre a tárgyra. Kénytelen voltam számolgatni a tőle távol töltött napokat s hetekig élni egy-egy látogatás reményességéből. Minduntalan elfogott a vágy, hogy lába elé vesse magam s feltárjam előtte kétségbeesésemet. Azt gondoltam, hogy nem maradhat érzéketlen s kifizet legalább egy-két szánakozó szóval; de ekkor eszembe jutott hirtelen elutazása és szigorú viselkedése, féltem, hogy elveszítem s inkább meghaltam volna, semhogy szembeszálljak az akaratával.

Így aztán, hogy szenvedésemet még csak bevallanom sem volt szabad, végképpen tönkrement az egészségem. Lábam csak húzódozva vitt el hozzá: éreztem, hogy minden látogatás újabb könnyek forrása lesz; mindig olyan marcangoló érzéssel hagytam el, mintha sohasem látnám többé viszont.

Ami őt illeti: nem beszélt velem többé a régi hangon, a régi fesztelenséggel; emlegette, hogy utazni készül; úgy tett, mintha könnyedén megválna nekem, hogy időnként elfogja az utazás vágya, — s az ilyen szavak hallatára inkább halott voltam, mint eleven. Ha egy pillanatra átengedte magát természetes hajlandóságainak, utána tüstént visszaesett kétségbeejtő hidegségébe. Egy napon fájdalmamban sírvafakadtam előtte, amért így bánt velem. Láttam, hogy akaratlanul is elsápad. Amikor távoztam, a kapuban így szólt hozzám: .

— Holnap Saint Luce-be megyek (ez egy környékbeli falu neve volt) s gyalogszerrel kissé messze volna. Legyen itt lóháton kora reggel, ha nincs jobb dolga: elkísérhet.

Képzeltető, hogy pontos voltam a találkozáson. Szavainak hatása alatt este túlradó boldogsággal feküdtem le; de reggel, indulóban leküzdhetetlen szomorúságot éreztem. Amikor visszaadta azt az elvesztett kiváltságomat, hogy magános útjain elkísérhetem, nyilván valami szeszélynek engedett s ez a szeszély kegyetlen, ha nem szeret engem. Tudja, hogy szenvedek; miért él vissza a lelkierőmmel, ha a szándéka nem változott?

Ez az önkéntelenül támadt gondolat egészen más emberré tett. Amikor lóra szállt, dobogó szívvel fogtam meg a lábát; nem tudom, vágytól, vagy haragtól dobogott-e. — Ha megindították a szenvedéseim, — gondoltam magamban — minek ez a nagy tartózkodás? Ha csak kacérkodik, miért enged ennyi szabadságot?

Ilyen a férfiember. Első szavamból észrevette, hogy gyanakodva nézek rá, s hogy az arcom megváltozott. Nem beszéltem s az út másik oldalán haladtam'. Amíg a sík mezőn jártunk, nyugodtnak látszott s csak időnként fordította felém a fejét, hogy követem-e; de amint beértünk az erdőbe s a lovak dobogása föl kezdte verni a sötét fasorokat a magános sziklák között: láttam, hogy egyszerre csak reszketni kezd. Megállt, mintha meg akarna várni, mert kissé elmaradtam mögötte; mihelyt utólértem, vágatni kezdett. Hamarosan hegyoldalba értünk s lépésben kellett haladni. Ekkor mellette lovagoltam tovább, de mindketten lesütöttük a fejünket; elérkezett az idő s megfogtam a kezét.

— Brigitte, — szólaltam meg — mondja, bántottam-e a panaszaimmal? Amióta visszajöttem, amióta mindennap látom s hazatérőben minden este azon tűnődöm, hogy mikor kell meghalnom — zaklattam-e, mondja? Két hónapja, amióta elvesztettem nyugalمامat, erőmet és reménységemet, szóltam-e csak egy szót is arról a végzetes szerelemről, amely marcangol

és megöl — hiszen tudja? Emelje föl a fejét; ki kell-e mondanom a szót? Hát nem látja, hogy szenvedek, s az éjszakáim sírással telnek? Nem találkozott valahol ebben a sötét erdőben egy boldogtalannal, aki homlokát kezére támasztva üldögélt? Nem talált soha könny-cseppeket a harasztton? Nézzen rám, nézze ezeket a hegyeket; eszébe jut még, hogy szeretem? Ezek a tanúk tudják; ezek a sziklák, ezek az elhagyatott helyek tudják. Mért vezet ide közéjük? Nem vagyok még elég nyomorult? Elvesztettem a lelkiemet? Nem engedelmeskedtem eléggé? Milyen próbának, milyen kínzásnak akar alávetni s micsoda bűnért? Ha nem szeret, miért van itt?

— Menjünk, — mondotta — kísérjen haza, forduljunk vissza.

Megragadtam a lova kantárját.

— Nem, — feleltem — mert most megszólaltam. Ha visszatérünk, tudom, hogy elveszítem; előre tudom, hogy otthon mit fog mondani. Látni akarta, meddig tart a türelmem; próbára tette a fájdalommat, talán, hogy joga legyen elűzni engem; unta ezt a szomorú szerelmemet, aki panasz nélkül szenvedett s türelmesen szürcsölte megvetésének keserű kelyhét! Tudta, hogy ha kettesben leszek magával, ebben az erdőben, ebben a magányban, ahol a szerelmem kezdődött, nem tudok majd tovább hallgatni! Akarta, hogy joga legyen megbántódni: nos hát, hadd veszítsem el! Eleget sírtam, eleget szenvedtem, elég volt szívembe visszafojtani a rajtam rágódó esztelen szerelmet; elég volt a kegyetlenségéből!

Olyan mozdulatot tett, mintha le akarna ugrani a lóról; átkaroltam s ajkára tapasztottam ajkamat. Abban a pillanatban elsápadt, szeme lezárult, elengedte a kantárt és lesiklott a földre.

— Jóságos Isten, — kiáltottam fel — szeret! — Visszaadta a csókomat!

Leugrottam és odarohantam hozzá. Elnyúlva feküdt a fűvön. Fölemeltem, kinyitotta a szemét; valami hirtelen rémülettől egész teste összeborzongott; erősen ellökte magától a kezemet, könnyekbe tört ki és kiszabadult a karjaim közül.

Ottmaradtam az út szélén; elnéztem ragyogó szépségében, ahogy egy fához támaszkodva állt, hosszú haja vállára hullt, keze izgatottan remegett, arca piros volt, bíbortól és könnyektől csillogott.

— Ne közeledjék hozzám! — kiáltotta, — egy lépést se!

— Oh, szerelmem! — mondtam, — ne félj semmitől; ha az imént megbántottalak, megbüntethetsz érte; egy pillanatra erőt vett rajtam a düh és a fájdalom; bánj velem, ahogy akarsz, elmehetsz, elküldhetsz, ahová tetszik; tudom, hogy szeretsz, Brigitte s most már nagyobb biztonságban vagy itt, mint a világ minden királya a palotájában.

Madame Pierson e szavakra rámszegezte nedves szemét; tekintetéből villámként csapott felém életem boldogsága. Átmentem az úton s térdreborultam előtte. Mily kevésbé szeret az, aki el tudja mondani: milyen szavakkal vallotta meg kedvese, hogy szereti!

X. FEJEZET

Ha ékszerész volnék s kincsesládámból elővennék egy gyöngynyakéket, hogy valamelyik barátomat megajándékozzam vele: azt hiszem, nagy örömöm telnék abban, hogy magam akasszam a nyakába; de ha én volnék a barát, inkább meghalnék, semhogy kitépjem a nyakéket az ékszerész kezéből.

Láttam, hogy a legtöbb férfi siet magáévá tenni azt az asszonyt, aki szereti; én mindig ellenkezőképpen

cselekedtem, nem számításból, hanem természetes érzésből. Az az asszony, aki szeret egy kicsit és ellenáll, nem szeret eléggé, aki pedig eléggé szeret és mégis ellenáll, tudja, hogy nem szeretik eléggé.

Madame Pierson azóta, hogy szerelmét megvallootta, több bizalmat mutatott irántam, mint valaha. Tiszteletem olyan édes örömet szerzett neki, hogy szép arca kinyílt virághoz kezdett hasonlítani; némelykor bolond jókedve támadt, aztán hirtelen elcsöndesedett, gondolkodóba esett, némelykor úgy bánt velem, mintha gyerek volnék, aztán könnyeborult szemmel nézett rám; ezer tréfát eszelt ki, hogy ürügyet találhasson valami bizalmas szóra, vagy ártatlan símogatásra — aztán otthagyt, leült magában s álmodozásba merült. Van-e ennél édesebb látvány a világon? Amikor visszajött hozzám, ott talált útjában valami fasorban, ahonnét messziről figyeltem. — Oh, kedvesem, — mondtam neki — maga az Isten is gyönyörűséggel látja, hogy mennyire szeretlek.

De azért nem tudtam eltitkolni előtte, hogy mily hevesek a vágyaim s mennyi szenvedés közt harcolok ellenük. Egy este, amikor nála voltam, elmondtam neki, hogy reggel megtudtam egy fontos pöröm elvesztését, ami erős változásokat okoz a körülményeimben.

— Hogy lehet erről nevetve beszélni? — kérdezte.

— Egy perzsa költőnek vo't egy bölcs mondása, — feleltem — »Akit szép asszony szeret, azt nem bánt-hatják a sors csapásai.«

Madame Pierson nem felelt, egész este még vidámbabnak mutatkozott, mint rendesen. Kártyáztam a nagynénjével és vesztettem; ezer apró rosszmájúsággal próbált bosszantani — azt mondta, hogy nem értek a játékhoz s folyvást ellenem tett, úgy, hogy egész nálam lévő pénzemet elnyerte. Amikor az öreg hölgy visszavonult, ő kilépett az erkélyre s én némán utánamentem.

A világ legszebb éjszakája volt; a hold lenyugodott, a csillagok annál élénkebb fénnel sziporkáztak a sötétkék égen. Szellő sem ingatta a fák lombjait; langyos és balzsamos volt a levegő.

Könyökére támaszkodott s az égre nézett; odahajoltam melléje s elnéztem álmodozása közben. Csakhamar magam is fölemeltem a szememet; mélabús gyönyörűség részegített meg mindkettőnket. Együtt szívtuk be a gyertyánosból áradó langyos lehelletet; szemünkkel kísértük a messzeségben annak a halvány fehérségnek utolsó nyomát, amit a hold vitt magával, amikor lebukott a gesztenyefák sötét tömegei mögött. Eszembejutott egy nap, amikor kétségbeesve néztem ennek a szép égnek roppant ürességét; összerezzenem erre az emlékre; most oly teli volt minden! Éreztem, hogy hálaadó ének szólal meg szívemben s szerelmünk felszáll az Isten elé. Átkaroltam drága kedvesem derekát; fejét szelíden felémfordította: szemét elöntötte a könny. Teste meghajlott, mint a nádszál, félig nyitott ajka az enyémre hullt s az egész világegyetemről megfledkezünk.

XI. FEJEZET

Boldog éjszakák örökkévaló angyala, ki beszéli el a te hallgatásodat? Csók! Titokzatos ital, amelyet az ajkak szomjas serlegként öntenek egymásba I Érzékek mámore, gyönyör — igen, halhatatlan vagy te is, mint Isten! Felséges lendülete a teremtménynek, világraszóló egysége a lényeknek, százszor szent gyönyör, mit mondtak azok rólad, akik dicsértek? Múltkonynak neveztek, téged, aki teremtész s azt mondták, hogy rövid felvillanásod beragyogja gyorsan múló életüket. Rövid? Ez a szó maga rövid, rövidebb egy haldokló lehelleté-

nél! Érzéki állathoz illő szó, aki csodálkozik azon, hogy egy órahosszat él s az örök lámpa világosságát kavicsból kivert szikrának nézi. Oh szerelem, éltető elve a világnak! Drága láng, amelyet az egész természet, mint a nyugtalan vesztaszűz, szüntelenül őriz Isten templomában! Tűzhelye és eredete minden létezőnek! A pusztítás szellemei maguk is meghalnának, ha elfűjnének téged! Nem csodálom, hogy káromolják nevedet; mert nem tudják, ki vagy, akik azt hiszik, hogy szemtől-szembe láttak, mert szemüket kinyitották; s amikor megtalálod igazi apostolaidat, akik e földön egy csókban egyesültek, megparancsolod szemhéjuknak, hogy fátyolként záruljon össze: hogy a boldogságot ne lássa az ember.

Ámde ti, gyönyörűségek, epedő mosolyok, első cirógatások, félénk tegezés, a szerelmes asszony első dadogó szavai — titeket látni lehet, ti hatalmunkban vagytok: kevesebbek volnátok ti Istennek, mint a többi? Ti szépséges cherubok, akik a hálófülkében lebegtek s visszatérítetek e világra az isteni álomból felébredt embert? Drága gyermekei a gyönyörnek, mennyire szeret titeket édesanyátok! Kíváncsi beszélgetések, akik az első titkokat megoldjátok, remegő és még szűzies érintések, máris kielégíthetetlen pillantások, akik félénk vázlat gyanánt kezditek megrajzolni a szívben az imádott szépség eltörölhetetlen képét. Királyság! Hódítás! Ti teremtitek meg a szerelmeseket. És te, igazi korona, boldogság ragyogása! Első pillantás, amelyet ismét az életre vetünk, a boldogok első visszatérése megannyi közömbös tárgyhoz, amelyeket már csak örömükön keresztül tudnak látni, első lépések a természetben a szeretett lény oldalán! Ki tud benneteket lefesteni? Milyen emberi szó fejezheti ki valaha a leggyöngébb cirógatást is?

Az, aki hús reggelen ifjú erőben lassú léptekkel távozott egy házból, s egy imádott kéz csukta be mö-

götte a titkos ajtót; aki maga sem tudta, merre jár, elnézve az erdőt, a mezőt; aki átment egy téren s nem hallotta, hogy szólnak hozzá; aki leült egy magános helyen ok nélkül sírva, kacagva; aki arcára tette kezét, hogy egy illat maradékát beszívja; aki egyszerre elfelejtette, hogy idáig mit csinált a földön; aki beszélt az útszéli fákhöz s a szálló madarakhoz; aki végül az emberek közt esztelenül jókedvűnek mutatta magát, aztán térdreborult és hálát adott Istennek — az panasz nélkül halhat meg: övé volt az asszony, akit szeretett.

N E G Y E D I K R É S Z

I. FEJEZET

Most azt kell elmondanom, hogy mi lett szerelmemből s milyen változás történt bennem. Milyen okát adhatom? Semilyent, csak azt, hogy elmondom s hozzátehetem: ez az igazság.

Két napja volt, sem több, sem kevesebb, hogy kedvese voltam Madame Piersonnak. Este tizenegykor szálltam ki a fürdőből s gyönyörű éjszakán mentem végig a sétatúton, hogy fölkeressem. Olyan jó érzés volt a testemben s annyi elégedettség a lelkemben, hogy járás közben ugráltam örömben s karomat az ég felé tartam. Kedvesem fenn állt a lépcsőn, a korlátra könyökölve, a földre téve maga mellé a gyertyát. Várt rám s mihelyt meglátott, elémszaladt. Hamarosan a szobájában voltunk s beretesztük az ajtót.

Megmutatta, hogyan változtatta meg hajviseletét, amely nem tetszett nekem; az?al töltötte a napot, hogy haját olyan vonalba kényszerítse, aminőt én akartam; eltávolított hálószobájából egy nagy, csúf fekete rámat, amelyet én túlságosan zordonnak találtam; új virágokat tett a régiék helyébe — volt a s?oba minden sarkában — elbeszélte, hogy mit csinált, amióta ismerjük egymást, hogyan látott szenvedni, mit szenvedett ő maga; ezerszer is el akarta hagyni a vidéket, hogy

szerelme elől meneküljön; ezer óvintézkedést talált ki ellenem; tanácsot kért nagynénjétől, Mercansontól és a plébánostól; megesküdtött magának, hogy inkább meghal, de nem enged — s mindez elröppent, egy bizonyos szavamra, egy bizonyos tekintetre, bizonyos körülmények hatása alatt; s minden vallomást egy csók követett. Ami megtetszett nekem a szobájában, ami az asztalát borító apróságok közül magára vonta figyelmemet, azt mind nekem akarta adni, hogy vigyem el még aznap este s tegyem a kandallómra; elmondta, hogy mit fog tenni ezután reggel, este, a nap minden órájában, hogy tetszésem szerint rendelkezsem az idejéről s ő ne törődjék többé semmivel; elmondta, hogy nem bánja, akármit beszél is a világ; csak azért tett úgy, mintha gondolna vele, hogy engem eltávolítson de most boldog akar lenni s bedugja a fülét; nemrég múlt harmincesztendő s most már nem sokáig élvezheti az én szerelmemet.

— Hát te? Sokáig fogsz szeretni engem? Van valami igaz ezekben a szép szavakban, amikkel elkábítottál?

Erre aztán édes szemrehányások következtek, hogy későn jöttem és sok időt töltöttem az öltözködéssel; hogy túlságosan beillatosítottam magam a fürdőben, vagy nem eléggé, vagy nem az ő ízlése szerint; hogy ő papucsban maradt, hadd lássam meztelen lábát, amely éppoly fehér, mint a keze; hogy ő egyébiránt nem túlságosan szép; szeretne százszorta szebb lenni s szép is volt tizenötéstudós korában. Jött, ment, részegen a szerelemtől, pirosan az örömtől; nem tudta, mit találjon ki, mit tegyen, mit mondjon, hogy újra meg újra odaadja magát testestül, lelkestül, mindenestül.

A diványon hevertem; minden szavára úgy éreztem, hogy elmúlt életemnek egy rossz órája lehull, leválk rólam. Elnéztem, hogyan kel föl a szerelem napja s éltető nedvvel teli fának éreztem magam, amely le-

rázza a szélben száraz leveleit, hogy új lombruhába öltözködjék.

Kedvesem a zongorához ült s azt mondta, hogy egy Stradella-dallamot játszik el nekem. Mindennél jobban szeretem az egyházi zenét s ez a darab, amelyet hallottam már énekelni tőle, nagyon tetszett.

— Nos, — mondotta amikor befejezte — tudd meg, hogy tévedtél; megcsaltalak: ez a dallam tőlem való,

— Tőled?

— Az ám, s azért mondtam Stradella szerzeményének, hogy meglássam, mit szólsz hozzá. Ha meg-esik, hogy zenét szerzek, sohasem játszom el senkinek; de most kísérletet akartam tenni s láthatod, hogy sikerült, mert téged bolonddá tettelek.

Szörnyűséges gépezet az ember! Ugyan mi lehetett volna ennél ártatlanabb? Akármelyik kissé szemfüles gyerek ki tudta volna eszelni ezt a csselfogást, hogy házitanítóját meglepje. Jóízűen nevetett, amikor elmondta nekem, de én egyszerre úgy éreztem, mintha felhő venne körül s *elváltozott az arcom*.

— Mi történt? — kérdezte, — mi bajod?

— Semmi; játszd el még egyszer ezt a dallamot.

Amíg játszott, föl s alá jártam a szobában; végig-simítottam a homlokomat, mintha a ködöt akarnám eloszlatni róla; lábammal toppantottam, vállamat vonogattam esztelenségem miatt; végül leültem a földre egy leesett párnára. Kedvesem odajött hozzám. Minél inkább akartam harcolni a sötétség szellemével, amely e pillanatban belémkapaszkodott, annál sűrűbb lett fejemben az éjszaka.

— Csakugyan, — mondtam — ilyen jól tudsz hazudni? Ez a dallam tőled való? Ilyen könnyedén hazudsz?

Csudálkozva nézett rám. — Mi bajod? — kérdezte. Vonásain kifejezhetetlen nyugtalanság látszott. Nyil-

ván nem tarthatott olyan bolondnak, hogy komoly szemrehányást tegyek neki ilyen együgyű kis tréfáért; nem látott mást komolynak, csak a szomorúságot, amely erőt vett rajtam; de minél jelentéktelenebb volt az oka, annál inkább meg lehetett döbbsenni rajta. Egy pillanatra azt akarta hinni, hogy magam is tréfálok; de amikor látta, hogy egyre jobban elsápadok s közel járok az ájuláshoz, nyitva maradt szájjal, előre-hajolva állt meg, mint egy szobor. — Úristen! — kiáltott fel, — hát lehetséges ez?

Te talán mosolyogsz, olvasóm, amikor ezeket a sorokat olvasod; én, aki írom, még most is reszketek. A szerencsétlenségnek is megvannak az előjelei, mint a betegségnek, s nincs félelmesebb dolog a tengeren, mint a látóhatáron megjelenő kis fekete pont.

Napkeltekor a drága Brigitte odahúzott a szoba közepére egy kis kerek puhafa-asztalt s rárakta a vacsorát, vagyis inkább reggelit, mert a madarak énekeltek már s a méhek zümmögtek a kert virágai felett. Maga készítette az egészszet, s valahányszor én ittam, ő is ajkához emelte a poharat. A nappal kékes fénye, a tarka vászonfüggönyökön keresztültörve, megvilágította bájos arcát s kissé fáradt, nagy szemét; álmos volt s amint megcsókolt, epedő szavakkal ejtette vállamra a fejét.

Hiába küzdöttem volna ez ellen a bűbájos odaadás ellen s szívem újra megnyílt az öröm befogadására; azt hittem, egészen megszabadultam az imént elszenvedett rossz álomtól s bocsánatot kértem tőle pillanatnyi örülségemert, amelyet sehogysen tudtam megérteni.

— Drágám, — mondtam neki őszinte szívvel — boldogtalan vagyok, hogy igazságtalan szemrehányást tettem neked egy ártatlan tréfáért, de ha szeretsz, ne hazudj nekem soha, a legapróbb dolgokban sem: a hazugság irtózatoss dolog a szememben, nem tudom elviselni.

Lefeküdt; hajnali három óra volt s azt mondtam neki, hogy mellette akarok maradni, amíg el nem alszik. Láttam, amint behunyta szép szemét s hallottam, hogy első álmában mosolyogva suttog valamit, miközben ágya fölé hajolva csókkal búcsúztam tőle. Aztán nyugodt szívvel távoztam, s megfogadtam magamban, hogy élvezni fogom boldogságomat, nem zavarhatja meg többé semmi.

De már másnap Brigitte mintegy véletlenül így szólt hozzám:

— Van egy vastag könyvem, abba beleírom minden gondolatomat, mindazt, ami átvillan a fejemben — odaadom, olvasd el, mit írtam rólad az első napokban, amikor megláttalak.

Együtt olvastuk el a rólam szóló részeket s száz bolondsággal toldottuk meg; aztán közömbösen kezdtem lapozgatni a könyvben. Gyorsan forgattam a lapokat, de szemembe ötlött egy nagybetűkkel írott sor; világosan elolvastam néhány meglehetősen jelentéktelen szót s már folytatni akartam, amikor Brigitte rámszólt: — Ezt ne olvasd el.

Ledobtam a könyvet az asztalra.

— Igaz, — mondtam — nem tudom, mit teszek.

— Hát ezt is komolyan veszed? — mondta nevetve, mert nyilván észrevette, hogy betegségem újra kitör rajtam, — fogd csak azt a könyvet, akarom, hogy olvasd.

— Ne beszéljünk többet róla. Ugyan mi érdekeset találhatnék benne? A titkaiddal te rendelkezel, drágám.

A könyv az asztalon maradt s hiába igyekeztem, nem tudtam levenni róla a szememet. Egyezzerre mintha valami hang suttogott volna a fülemben, s úgy rémlett: Desgenais száraz képét látom magam előtt fintorogni, fagyos mosolyával. — Mit keres itt Desgenais? — tünődtem magamban, mintha valósággal láttam volna. Úgy jelent meg előttem, amilyennek egy este láttam: le-

hajtott fejjel ülve a lámpám alatt, amikor éles hangján előadta nekem a kicsapongás katekizmusát.

Szemem még mindig rajta volt a könyvön s homályosan éreztem emlékezetemben valami régen hallott, elfelejtett szavakat, amik összeszorították a szívemet. A kétség szelleme fejem fölött lebegett s egy csepp mérget oltott be az ereimbe; a mérég gőze fejembe szállt s kissé megtántorodtam, gonosz részegség kezdett erőt venni rajtam. Micsoda titkot rejteget előttem Brigitte? Tudtam, hogy csak le kell hajolnom s kinyitnom a könyvet; de hol? Miről ismerem meg azt a lapot, amelyikre véletlenül bukkantam?

Egyébiránt a büszkeségem tiltakozott az ellen, hogy fölvegyem a könyvet — de vajjon igazán a büszkeségem? — Istenem, — gondoltam magamban végtelen szomorúsággal, — hát kísértet a múlt? Feljár a sírjából? Én nyomorult, nem tudom hát szeretni ezt az asszonyt?

Minden asszony-megvető gondolatom, mindaz a gúnyos, hiú mondás, amelyet lecke vagy szerep módjára ismétелgettem kicsapongásaim idején, hirtelen átcikázott az elmémen — s különös: míg azelőtt hit nélkül hangoztattam ezeket, most igaznak láttam, vagy legalább is azt hittem, hogy igazak voltak valamikor.

Négy hónapja ismertem Madame Piersont, de elmúlt életéről nem tudtam s tőle sem kérdeztem semmit. Határtalan bizalommal és lelkesedéssel engedtem át magamat iránta érzett szerelmemnek. Valami gyönyörűséget találtam abban, hogy ne kérdezzek róla semmit, se mástól, se tőle magától: különben is a gyanakvás és féltékenység oly kevéssé illik a természetemhez, hogy amikor feltámadt bennem, jobban csodálkoztam rajta, mint Brigitte. Sem első szerelmeimben, sem az emberekkel való szokásos érintkezésben nem voltam bizalmatlan soha, inkább vakmerő, s úgyszólván nem kétel-

kedtem semmiben. Tulajdon szememmel kellett látnom kedvesem csalfaságát — különben nem hittem volna el, hogy hűtlen lehet hozzám. Maga Desgenais is, miközben szokásos prédikációit tartotta, örökösen gúnyolódott azon, hogy mily könnyen becsapatom magam. Egész életem története azt bizonyította, hogy inkább hiszékeny voltam, mint gyanakvó s amikor ennek a könyvnek megpillantása egyszerre ilyen hatást tett rám, úgy éreztem, hogy valami új, ismeretlen ember támadt föl bennem; eszem tiltakozott az érzésem ellen s gondolni sem mertem arra, hogy hová vezet mindez.

De a szenvedések, amiket elviseltem, a csalfaságok emléke, amiknek tanuja voltam, a magamra kényszerített félelmetes kúra, barátaim szavai, a romlott társaság, amelyben megfordultam, a szomorú igazságok, amiket ott láttam, s azok, amelyeket szerencsétlen értelmemmel felfogtam, vagy kitaláltam anélkül, hogy ismertem volna; aztán a kicsapongás, a szerelem megvetése, az általános csömör: ez lakott a szívemben anélkül, hogy sejtettem volna; s abban a pillanatban, amikor azt hittem, hogy újjászülettem, s előttem áll a reménység, meg az élet: ezek az elszunnyadt fűriák mind torkonragadtak s fülembé kiáltották, hogy itt vannak!

Lehajoltam és kinyitottam a könyvet, aztán tüstént becsuktam és visszadobtam az asztalra. Brigitte rámnézett; szép szemében nem volt sem sértett büszkeség, sem harag; csak valami gyöngéd nyugtalanság, mintha beteg volnék.

— Azt hiszed, hogy titkaim vannak? — kérdezte és megcsókolt.

— Nem, — feleltem — nem hiszek semmit, csak azt, hogy szép vagy s halálomig szeretni akarlak.

Otthon vacsora közben megkérdeztem Larive-tól:

— Ugyan, kicsoda ez a Madame Pierson?

Elcsudálkozva fordult felém.

— Hosszú évek óta élsz ezen a vidéken — folytattam — jobban ismerheted, mint én. Mit beszélnek itt róla? Mit gondolnak róla a faluban? Milyen életet élt, mielőtt megismertem? Milyen emberekkel érintkezett?

— Igazán mondom, nagyságos úr, én nem láttam egyebet, mint amit mindennap csinál, vagyis hogy sétálgat a völgyben, pikét játszik a nagynénjével s jó-tékonykodik a szegényekkel. A parasztok Rózsa-Brigitának hívják; soha senkitől egy rossz szót sem hallottam róla, hacsak azt nem, hogy egyedül szaladgál künn nappal is, éjszaka is, akármikor, dehát ezt is jóságból teszi! ő a gondviselése ennek a vidéknek. Érintkezni meg nem igen érintkezik mással, mint a plébános úrral, meg nyaranta M. de Dalens-al.

— Ki az a M. de Dalens?

— Egy kastély gazdája túl a hegyen; csak vadászni jár ide.

— Fiatal?

— Az.

— Rokona Madame Piersonnak?

— Nem; az urának volt barátja.

— Régen halt meg az ura?

— Öt esztendeje lesz Mindszente napján; derék ember volt.

— S nem beszélnek arról, hogy ez a M. de Dalens udvarol neki?

— Az özvegynek, nagyságos úr? Hát, az igazat megvallva . . . (itt zavartan hallgatott el).

— Beszélj már, no!

— Mondták is, nem is ... én nem tudok semmit, nem láttam semmit.

— Az imént azt mondtad, hogy nem beszélnek róla a környéken.

— Nem is beszéltek semmit, és azt hittem, hogy erről tud a nagyságos úr.

— Hát Végre is mondják, vagy nem mondják?

— Mondják. Legalább is azt hiszem.

Fölkeltem az asztal mellől s lementem a sétaútra, ott találtam Mercansont. Azt hittem, el fog kerülni, de ellenkezőleg, odalépett hozzám.

— Uram, — mondotta — a múltkoriban olyan jeleit adta haragjának, amelyeket az én állásomban köteles elfelejteni az ember. Sajnálatomat fejezem ki, amért olyan alkalmoszerűtlen (nagyon szerette a hosszú szavakat) — igen, alkalmoszerűtlen megbízatást vállaltam s kissé kellemetlenül avatkoztam az ügyeibe.

Viszonoztam az udvariasságát s azt hittem, hogy ezekután magamra hagy, de mellettem kezdett lépkedni.

— Dalens! Dalens! Dalens! — mormogtam magamban, — kitől tudhatnék meg valamit Dalens-ról, — Mert Larive csak annyit mondott, amennyit egy szolgálta mondhat. Kitől tudta? Valami szolgától vagy paraszttól. Nekem olyan tanú kellett, aki láthatta Dalens-t Madame Piersonnal s tudta, hányadán áll a dolog. Ez a Dalens sehogyse akart kimenni a fejemből s mert egyébről nem tudtam beszélni, tüstént megemlítettem a nevét Mercanson előtt.

Sohasem tudtam világosan megállapítani, hogy rossz ember-e Mercanson, együgyű-e vagy ravasz? Annyi bizonyos, hogy gyűlölhett s lehetőleg gonoszul viselkedett velem szemben. Madame Pierson, aki őszinte barátságot érzett a plébános iránt, (még pedig joggal)

— végül szinte akarata ellenére átruházta ezt az unokaöccsére is. Mercanson büszke volt erre s ennél fogva féltékeny is. Nemcsak a szerelem tud féltékennyé tenni, valami kegy, egy jóakarató szó, egy szép ajak mosolygása örjítő féltékenységet ébreszthet bizonyos emberekben.

Mercanson, éppen mint Larive, eleinte csodálkozott a kérdéseimen. Én még jobban csodálkoztam. De hát ki ismeri önmagát ezen a földön?

A pap első válaszaiból láttam, hogy megértette, mit akarok tudni s elhatározta, hogy nem mondja meg nekem.

— Hogy lehet az, hogy ön, aki régóta ismeri Madame Piersont s elég bizalmasan érintkezik vele (legalább azt hiszem) — sohasem találkozott nála M. de Dalens-al? De nyilván van valami énrám nem tartozó oka, hogy ma kérdezősködjék róla. A magam részéről csak annyit mondhatok, hogy tisztességes úriember, csupa jóság és könyörületesség; bizalmasan érintkezett Madame Piersonnal, éppen mint ön; tekintélyes falkája van s odahaza remek házigazda. Igen szépen muzsikált Madame Piersonnal, éppen mint ön. Jótékony kötelességeit pontosan teljesítette, amikor a környéken tartózkodott s elkísérte sétáira öngyűlöletét, éppen mint ön. A családja kitűnő hírnek örvend Párizsban; valahányszor öngyűlöletéhez elmentem, majdnem mindig ott találtam nála; az erkölcsét kifogástalannak mondták. Egyébiránt gondolhatja, hogy csak tisztességes bizalmasságról beszélek, aminő az ilyen kvalitású emberekhez illik. Azt hiszem, csak a vadászat kedvéért jár ide; barátja volt a férjnek; igen gazdagnak és bőkezűnek mondják; de egyébként alig ismerem, inkább csak hallásból...

Hány ilyen facsaros szólammal sújtott le rám ez a nehézkezü hóhér! Csak néztem rá, szégyenkezve, hogy hallgatom, nem mertem tovább kérdezni, de félbeszakítani sem mertem a fecsegését. Addig szórta alattomos rágalmait, ameddig neki tetszett; görbe tőrét kénye-kedve szerint forgatta a szívemben; amikor megelégte, otthagytott, nem is tudtam visszatartani, — s ha jól meggondolom, végeredményben nem mondott semmit.

Egyedül maradtam a sétaúton; esteledni kezdett. Nem tudom, mi volt bennem erősebb, a düh vagy a szomorúság. Az a bizalom, amellyel vakon odadobtam

magam Brigitte iránt érzett szerelmemnek, oly édes és oly természetes volt, — nem tudtam elhinni, hogy ez a nagy boldogság csalóka lehetett. Az a naiv és hiszékeny érzés, amely odavezetett hozzá s amelyet sem leküzdeni nem akartam, sem kételkedni benne: magában is mintha bizonyítéka lett volna annak, hogy Brigitte méltó rá. Hát lehetséges az, hogy ez a négy boldog hónap máris álommá foszlott?

— De végre is, — gondoltam magamban egyszerre — ez az asszony túlságos gyorsan adta nekem magát. Nem lehetett hazugság abban a menekülő szándékban, amit eleinte mutatott s ami egy szavamra elmúlt? Nincs-e véletlenül olyan asszonnyal dolgom, amelyet annyit lehet találni? Igen, így kezdik mind: menekülést színlelnek, hogy üldözőbe vegyék őket. így tesz az őztehén is: a nőstény ösztöne ez. Nem a maga akaratából vallotta-e meg a szerelmét, abban a pillanatban, amikor azt hittem, hogy sohasem lesz az enyém? Hiszen már az első napon ismeretlenül is elfogadta a karomat s ez a könnyelműség is kétséget támaszthatott volna bennem! Ha ez a Dalens a kedvese volt, valószínűleg ma is az: az ilyen társaságbeli viszonyok sehol sem kezdődnek és sehol sem végződnek: amikor találkoznak, újrakezdik, amikor elválnak, elfelejtik egymást. Ha ez az ember visszajő a nyáron, bizonyosan találkozni fog vele újra s valószínűleg anélkül, hogy velem szakítana. Micsoda ez a nagynéni, mit jelent ez a titokzatos élet, amelynek cégére a jótékonyság, ez a bátor szabadság, amely nem törődik semmi szóbeszéddel? Hátha közönséges kalandornő ez a két asszony a kis házával, nyárszolgárságával és jámbor viselkedésével, amely oly könnyen port hint az emberek szemébe s még könnyebben meghazudtolódik? Annyi bizonyos, akárhogy áll is a dolog, behunyta szemmel estem bele egy kalandba, amelyet regénynek néztem; de mitévő legyek most? Nem látok itt senkit, csak ezt a papot, aki nem akar

világosan beszélni, vagy a nagybátyját, aki még kevesebbet mond majd. Istenem, ki ment meg engem? Hogy tudjam meg az igazat?

így beszélt a féltékenység; így történt, hogy könnyeimet s minden szenvedésemet elfelejtve, két nap elmúltával nyugtalankodni kezdtem, amárt Brigitte engedett nekem. Mint mindazok, akik kételkednek, én is elvettem már az érzéseket és gondolatokat s a tényekkel vitatkoztam, belekapaszzkodtam a holt betűbe, s boncolgattam azt, akit szerettem.

Gondolataimba elmélyedve lassan lépkedtem Brigitte háza felé. A kertkaput nyitva találtam s az udvaron áthaladva világosságot láttam a konyhában. Arra gondoltam, hogy kivallatom a szolgálót. A konyha felé indultam hát s zsebemben pénzt csörgetve a küszöbre léptem.

Valami irtózó érzés megállított. Ez a szolgáló sovány, ráncos vénasszony volt, a háta görnyedt, mint a röghöz kötött embereknek. Amikor rányitottam, piszkos kiöntőmedence fölött rakosgatta az asztali edényt. Undok gyertya remegett a kezében; körülötte serpenyők, tálak, az estebéd maradékai, amiket egy kóbor kutya szaglászott — szégyenkezve sompolygott be az is, mint én; a nedves falakból meleg, émelyítő szag áradt. Amikor az öreg észrevett, bizalmaskodó mosolygással nézett rám; látott reggel kisurranni az úrnője szobájából. Végigborzongott rajtam az undor — utáltam magamat s azt is, amiért idejöttem, erre az aljas tervemhez méltó helyre. Ugy menekültem ettől a vénasszonytól, mint megszemélyesített féltékenységtől s mintha a piszkos edény szaga tulajdon szívemből áradt volna ki.

Brigitte az ablakban állt, kedves virágait öntözgetve; egyik szomszédasszony gyereke a nagy karosszékekben ült, párnák közé temetkezve s Brigitte egyik ruháját húzogatta; szája tele volt cukorral s a maga

vidám és érthetetlen nyelvén nagy szónoklatot tartott, beszélni még nem tudó csöppségek módjára. Leültem Brigitte mellé s megcsókoltam a gyerek pufók arcát, mintha vissza akarnék szerezni valamit a szívem ártatlanságából. Brigitte félénken fogadott; látta, hogy szememben megzavarta már valami a képét. Én kerültem a tekintetét; minél jobban bámultam szépségét, annál inkább kínozott az a gondolat, hogy az ilyen asszony ha nem angyal, valóságos ördöge az álnokságnak. Igyekeztem visszaemlékezni Mercanson minden szavára s úgyszólván szembesítettem ennek az embernek gyanúsításait kedvesem vonásaival s arcának bájos körvonaljaival. — Nagyon szép — gondoltam magamban — s nagyon veszedelmes, ha tud csalni; de majd megkínozom én s megfelelek neki; látni fogja, hogy kivel van dolga.

— Drágám, — mondtam hosszú hallgatás után — az imént tanácsot adtam egy barátomnak, aki hozzám fordult. Meglehetősen együgyű fiatalember; azt írja: rájött, hogy annak az asszonynak, aki nemrég az övé lett, másik kedvese is van. Azt kérdi, mit tegyen?

— S mit feleltél neki?

— Két kérdést: csinos-e az asszony és szereted-e? Ha szereted, felejtsd el; ha csinos és nem szereted, tartsd meg a gyönyörűség kedvéért; ha csak a szépségével van dolgod, akármikor ráérsz otthagyni s ez is éppen annyit ér, mint más.

Szavaim hallatára Brigitte elengedte a gyermeket s leült a szoba háttérében. A szobában nem égett világosság; a hold megvilágította azt a helyet, ahonnan Brigitte elment s mély árnyékot vetett a díványra, ahová leült. Szavaim értelme oly kemény, oly kegyetlen volt, hogy magamnak is összefacsarodott a szívem s megtelt keserűséggel. A gyerek nyugtalankodva hívta Brigitte-et, s elszomorodva nézett rám. Vidám kiáltása, csacsogása lassanként elhallgatott; elaludt a

karosszékekben. Így hallgattunk mind a hárman s a hold előtt felhő vonult el.

Bejött egy szolgáló, akit a gyerekért küldtek; világosságot hoztak. Fölálltam s ugyanakkor Brigitte is; de két kezét szívére nyomta s összeroskadott az ágya lábánál.

Rémülten rohantam oda; nem vesztette el az eszméletét s kért, hogy ne hívjak senkit. Azt mondta, hogy heves szívdobogások kínozzák fiatalokora óta, s ily váratlanul szokták elfogni, de egyébként ezek a rohamok nem veszedelmesek s nincs is ellenük semmi orvosság. Ott térdeltem mellette; gyöngéden kitérta karját; megragadtam a fejét és vállára borultam.

— Sajnálalak, édes barátom — mondotta.

— Hallgass ide, — súgtam a fülébe, — szerencsétlen bolond vagyok, de semmit sem tudok magambafojtani. Ki az a M. Dalens, aki a hegyen lakik s meglátogat néha?

Csodálkozott, hogy ezt a nevet hallja tőlem.

— Dalens? — mondotta — az uram egyik barátja.

Úgy nézett rám, mintha azt kérdezné: mire való ez a kérdés? Arca mintha elborult volna. Én harapdáltam az ajkamat. — Ha meg akar csalni, — gondoltam magamban — kár volt beszélnem.

Brigitte nagy nehezen fölkelt, fogta a legyezőjét s nagy léptekkel járt-kelt a szobában. Hevesen lélekzett; megsértettem. Egy darabig elgondolkozott s kétszer-háromszor szinte hidegen, ellenségesen néztünk egymásra. Odament írószekrényéhez, kinyitotta, kivett egy selyemmel átkötött levélcsomót s szóltanul elémdobta.

De én nem néztem rá s a levelekre sem; az imént követ hajítottam a mélységbe s most figyeltem a visszhangját. Brigitte arcán először jelent meg a sértett büszkeség kifejezése. Szemében nem volt már sem nyugtalan-ság, sem szánalom, s mint ahogy magamat is egészen

más embernek éreztem, mint azelőtt voltam, benne is tökéletesen ismeretlen asszonyt kezdtem látni.

— Olvasd el ezt, — mondta végül. Odaléptem hozzá s kezemet nyújtottam neki. — Olvasd! Olvasd! — ismételte fagyos hangon.

Kezemben tartottam a leveleket. E pillanatban annyira meg voltam győződve az ártatlanságáról s oly igaztalannak tartottam magamat, hogy mélységes megbánás fogott el.

— Eszembe juttatod, — mondotta — hogy adós vagyok neked az életem történetével; ülj le és hallgasd meg. Aztán nyisd ki ezeket a fiókokat s olvass el mindent, a kezem írását is s azt is, amit idegen kéz írt.

Leült s helyet mutatott nekem egy karosszékből. Láttam, hogy erőfeszítésébe kerül a beszéd. Sápadt volt, mint a halál; elváltozott hangja nehezen tört ki összeszorult torkából.

— Brigitte! Brigitte! — kiáltottam fel, — az Istenre kérek, ne beszélj! Isten a tanúm, hogy nem születtem olyannak, aminőnek hiszel; soha életemben nem voltam sem gyanakvó, sem bizalmatlan. Megrontottak, megváltoztatták a szívemet. Egy siralmas tapasztalás valóságos mélységbe taszított le, s egy esztendő óta egyebet sem láttam, csak rosszat. Isten a tanúm, hogy mind a mai napig nem hittem képesnek magamat erre az aljas, mindennél alávalóbb szerepre, a féltékeny ember szerepére. Isten a tanúm, hogy szeretlek s egyedül te vagy ezen a világon, aki kigyógyíthat szívedet a multam betegségéből. Eddig csak olyan asszonyokkal volt dolgom, akik megcsaltak vagy méltatlanok voltak a szerelemre. Kicsapongó életet éltem; eltörölhetetlen emlékeket hordozok a szívemben. Tehetek-e arról, ha a rágalom, a leghatározatlanabb, a legtarthatatlanabb vád még mindig talál a szívemben beteg idegszálakat, amelyek mindent befogadnak, ami a fájdalomhoz hasonlít? Ma este hallottam egy emberről, akit nem ismerek,

akinek a létezéséről sem tudtam; értésemre adták, hogy rólad meg róla holmi szóbeszédnek szállongtak, amik nem bizonyítanak semmit; semmit sem kérdezek tőled; szenvedtem emiatt, megvallottam neked s ez helyrehozhatatlan hiba. De semhogy elfogadjam, amit felajánlasz, inkább tűzbehajítok mindent. Ne aljasíts le, édes barátnőm, ne kezd igazolni magad, ne büntess azzal, hogy szenvedsz. Hogy is gyanúsíthatnálak hűtlenséggel a szívem mélyén? Nem — szép vagy és őszinte; egyetlen pillantásod, Brigitte, többet mond nekem, mint amennyi kell ahhoz, hogy szeresselek. Ha tudnád, mennyi szörnyűséget, mennyi ördögi álnokságot látott az a gyermek, aki itt áll előtted! Ha tudnád, hogy bántak veled, hogy megcsúfolták mindazt, ami jó benne, mily gondosan megtanították mindarra, aminek vége a kétség, a féltékenység, a kétségbeesés! Jaj, drága kedvesem, ha tudnád, hogy kit szeretsz! Ne tégy nekem szemrehányást; legyen annyi lelkierőd, hogy sajnálj; el kell felejtenem, hogy más is van a világon rajtad kívül. Ki tudja, micsoda megpróbáltatásokon, micsoda szörnyű fájdalmakon kell még kereszttilmennem! Nem is sejtettem, hogy ez így lehet, nem hittem, hogy harcolnom kell. Amióta enyém vagy, kezdem észre venni, hogy mit tettem; csókokod közben éreztem, mennyire bemocskolódt az ajkam. Isten nevére kérlek, segíts nekem élni! Isten jobbnak teremtett, mint amilyen vagyok. Brigitte kitérte karját s gyöngédebben dédelgett, mint valaha. Kért, hogy mondjak el neki mindent, ami okot adott erre a szomorú jelenetre. Csak Larive szavairól beszéltem, nem mertem megvallani, hogy kivallattam Mercansont is. Okvetlenül ragaszkodott ahhoz, hogy magyarázatait meghallgassam. M. de Dalens szerelmes volt belé, de könnyelmű, csélcsap, állhatatlan ember volt; ő értésére adta, hogy nem akar újra férjhez menni s kérte, hogy hagyjon fel az udvarlással. Dalens belenyugodott ebbe, de ezidőtől fogva

egyre ritkábban látogatott el hozzá s mostanában egyáltalán nem jön már. Kihúzott a csomóból egy levelet; megmutatta, a keltezése friss volt; pirulnom kellett, amikor megerősítve láttam a levélben mindazt, amit Brigitte elmondott; biztosított afelől, hogy megbocsátott nekem s büntetésül csak azt ígértette meg, hogy ezentúl nyomban közlök vele mindent, ami gyanút támaszthatna bennem. Egyességünket csókkal pecsételtük meg s amikor kivirradt és eltávoztam, már mind a ketten elfelejtettük, hogy M. Dalens a világon van.

II. FEJEZET

A kicsapongó emberek közös tulajdonsága valami keserű örömmel tarkított poshadó mozdulatlanság. Következménye ez annak a szeszélyes életnek, amelyben semmi sem igazodik a test szükségleteihez, csak a lélek szeszélyeihez s az egyik mindig kénytelen a másiknak engedelmeskedni. A fiatalság és az akarat ellenállhat a kicsapongásnak; de a természet titkon bosszút áll s amikor elhatározza, hogy kipótolja elvesztett erejét, meghal az akarat, amely megvárná ezt s újra visszaélhetne vele.

Az ember ilyenkor újra ott találja maga körül mindazt, ami tegnap még csábította; s mert nincs ereje többé, hogy magáévá tegye, csak utálkozó mosollyal tudja nézni azt, ami körülveszi. Tegyük még hozzá, hogy ezekhez a dolgokhoz, amelyek tegnap fölébresztették a vágját, sohasem nyúl hidegvérrel az ember; a kicsapongó erőszakkal ragadja meg mindazt, amit szeret; állandó láz az élete; szervei, míg az élvezetet keresik, kénytelenek erjesztett italokkal, kurtizánokkal és álmatlan éjszakákkal tartani az iramot, az unalom és restség napjaiban tehát tehetetlensége és a kísér-

tések között sokkal nagyobb távolságot érez, mint más s csak úgy állhat ellent ezeknek, ha segítségére jön a büszkeség s elhitesi vele, hogy lenézi valamennyit. Így történik aztán, hogy leköpi életének tobzódásait s az égő szomjúság s a túlságos kielégültség közt a nyugodt hiúság vezeti a halál felé.

Bár nem voltam többé kicsapongó, egyszerre megtörtént velem, hogy testem visszaemlékezett egykori kicsapongásaimra. Egyszerű a magyarázata annak, hogy ezt eddig nem vettem észre. Eleinte mindent elhallgattatott az apám halálán érzett fájdalom. Aztán jött egy heves szerelem; amíg magányban éltem, az unalomnak nem volt mi ellen küzdenie. Hogy szomorú idő jár, vagy vidám, mindegy annak, aki egyedül van.

Mint ahogy a cink, ez a felemás fém, ha kivonják abból a kékes érből, ahol a kalamiban alszik, nyers réz közelében, napsugarat bocsát ki magából: úgy ébresztették föl Brigitte csókjai lassankint a szívemben, amit eltemetve hordoztam benne. Mihelyt vele álltam szemközt, észrevettem, hogy mi vagyok. Voltak napok, amikor már reggeltől fogva meghatározhatatlanul furcsa lelkiállapotban voltam. Ok nélkül ébredtem föl, mint aki előző este túlságos evés-ivással fárasztotta ki magát. Minden kívülről jövő érzéklés elviselhetetlen fáradságot okozott, minden ismert és megszokott tárgy ingerelt és untatott; csak azért beszéltem, hogy nevetségessé tegyem azt, amit mások mondtak vagy magam gondoltam. Ilyenkor díványon heverészve, mintha mozdulni sem tudnék, készakarva elmulasztottam minden sétát, amit az előző nap megbeszéltünk; előkotortam emlékezetemből mindazt a mélyen érzett és őszintén gyöngéd szót, amit jó pillanataimban mondtam a kedvesemnek s nem nyugodtam, amíg gúnyos tréfáim meg nem rontották, meg nem mérgezték a boldog napok emlékeit. — Nem hagyhatnád meg ezt nekem? — kérdezte szomorúan Brigitte. — Ha két ennyire különböző

ember van benned, nem elégedhetnél még azzal, hogy megfélelkezel a jóról, amikor a rossz feltámad?

Dehát az a türelem, amellyel Brigitte félrebeszéléseimet elviselte, csak annál jobban feltüzeltte félelmes jókedvemet. Különös dolog, hogy a szenvedő ember szenvedést akar okozni annak, akit szeret! Nem az-e a legszörnyűbb betegség, ha valaki ily kevéssé tud uralkodni magán? Mi lehet keservesebb egy asszonynak, mint az, ha a karjaiból kibontakozó férfi megbocsáthatatlan különködésből nevetségessé teszi a boldog éjszakák legszentebb titkait? És mégse menekült előlem; ottmaradt mellettem, hímzése fölé hajolva, miközben én kegyetlen hangulatomban így sértegettem a szerelmet s csókjaitól még nedves ajkam eszelős szavakat mormogott.

Ezekben a napokban, szokásom ellenére nagy kedvem támadt, hogy Párizsról beszéljek s úgy tüntettem föl kicsapongó életemet, mint a legjobb dolgot a világon.

— Te jámbor asszony létedre nem tudod, mi az, — mondtam nevetve Brigitte-nek. — Nincs párja a gondtalan embernek, aki szeretkezik a nélkül, hogy hinne a szerelemben. — Nem annyit jelentett ez, hogy magam sem hiszek benne?

— Nos hát, — felelte Brigitte — taníts meg, hogyan őrizhetem meg örökre a tetszésedet. Talán vagyok olyan csinos, mint azok a kedveseid, akiket visszasírsz; ha nem vagyok olyan szellemes, hogy úgy szórakoztassalak, mint ők, legfőbb kívánságom, hogy ezt is megtanuljam. Tégy úgy, mintha nem szeretnél s engedd, hogy szótlánul szeresselek. Ha jámbor vagyok a templomban, az vagyok a szerelemben is. Mit kell tennem, hogy elhidd ezt nekem?

Most ott áll a tükör előtt s úgy öltözködik napközben, mintha bálba vagy ünnepélyre készülne, olyan hiúságot színlel, amely igazában túrhetetlen neki, igyekszik olyan hangon beszélni, mint én, kacag és ugrál.

— Tetszem így neked? — kérdezi. — Melyik kedvesedhez hasonlítok? El tudja-e feledtetni a szépségem, hogy lehet még hinni a szerelemben? Elég könnyelműnek látszom-e?

Aztán e színlelt vidámság közben egyszerre csak hátatfordított nekem s akaratlan borzongás remeg-tette meg hajában a beletűzött szomorú virágokat. Odarohantam és lábához borultam.

— Hagyd abba, — mondtam, — túlságosan is hasonlítasz ahhoz, amit utánozni akarsz s amit elég aljas voltam előtted emlegetni. Tedd le ezt a virágot, vedd le ezt a ruhát. Mossuk le ezt a vidámságot egy őszinte könnyel; ne juttasd eszembe, hogy tékozló fiú vagyok csupán; nagyon is jól emlékszem a múltra.

De még ez a megbánás is kegyetlen volt; bebizonyította előttem, hogy a szívemben hordozott kísértetek teli vannak valósággal. Amikor iszonyodó ösztönnömnek engedtem, annál világosabban mondtam meg neki, hogy beletörődése és tetszenivágyása csak egy tisztátalan képet támaszt föl bennem.

S ez igaz is volt. Amikor Brigitte-hez érkeztem, oda voltam örömömben s esküdöztem, hogy karjai közt megfélelkezem szenvedéseimről és elmúlt életemről; amíg ágyáig nem értünk, térdreborulva bizonykodtam, hogy mennyire tisztetem; úgy léptem ágyába, mint egy szentélybe; könnyek között tártam feléje karomat; akkor aztán — tett egy mozdulatot, egy bizonyos módon vetette le ruháját, kiejtett egy bizonyos szót, miközben hozzám közeledett: s egyszerre eszembejutott ez vagy az a kurtizán, aki egy este ruháját levetve, ágyamhoz közeledve ezt a mozdulatot tette, ezt a szót mondta ki.

Szegény, odaadó lélek! Mennyit szenvedtél ilyenkor, elsápadásomat látva; amikor ölelésre kész karom élettelenül hullott puha, friss válladra! Amikor csókra készülő ajkam összezárult s a szerelmes tekintet, Istennek tiszta fénysugara visszahátrált szemembe, mint

a nyíl, amelyet irányától elver a szél! Oh, Brigitte, minő gyémántok hulltak a szemedből! A fenséges könyörületnek minő kincsesládából merítetted türelmes kézzel szánakozással teli, szomorú szerelmedet!

Sokáig szinte szabályosan váltogatták egymást a jó és rossz napok; felváltva voltam kemény és gúnyolódó, gyöngé és odaadó, száraz és gögös, bűnbánó és megalázkodó. Desgenais alakja, mely legelőször jelent meg előttem, hogy figyelmeztessen arra, amit tenni fogok, most pillanatra sem tűnt el emlékezetemből. A kétkedés és hidegség napjaiban úgyszólván vele társalogtam; amikor valami kegyetlen gúnyolódással megbántottam Brigitte-t, sokszor azt gondoltam magamban: — Desgenais még különbeket is tenne a helyemben.

Megesett néha az is, hogy amikor kalapomat vettem s Brigitte-hez akartam indulni, tükörbe néztem s így gondolkoztam: — Nincs semmi baj, végre is van egy szép kedvesem; odaadta magát egy kicsapongó embernek, fogadjon el olyannak, amilyen vagyok. — Mosolyogva érkeztem hozzá, közömbösen, fesztelenül vettem magam egy karosszékbe; akkor aztán odalépett Brigitte nagy, szelid, nyugtalan szemével; kezembefogtam kis fehér kezét s véget nem érő álmodozásba merültem.

Hogy adjon az ember nevet annak, ami megnevezhetetlen? Jó voltam-e, vagy gonosz? Gyanakvó, vagy örült? Nem szabad ezen gondolkozni, gyerünk tovább, így volt.

Volt egy fiatal szomszédasszonyom, Madame Dániel; szép volt és tetszenivágyó; szegény asszony létere gazdagnak akart látszani; vacsora után járt el hozzánk s mindig nagyba játszott velünk, bár veszteségeit nehezen viselte; énekelt, bár hangja nem volt. Ebben az ismeretlen faluban, ahová rossz sorsa eltemette, hallatlanul emésztette az élvezet vágya. Legfőbb beszéd-tárgya Párizs volt, ahová évente kétszer-háromszor

tette be a lábát; haladni akart a divattal; az én drága Brigitte-em tőle telhetően segítette ebben, ámbár szána-kozva mosolygott rajta. Az ura kataszteri hivatalnok volt, ünnepnapokon elvitte a megye székhelyére s az asszonyka minden cifra holmiját magárarakva, kedvére kitáncolta magát a helyőrség tisztjeivel, a prefektura termeiben. Ragyogó szemmel, összetört testtel szokott innét visszatérni; ilyenkor bejött hozzánk, hogy elmondhassa hőstetteit s beszámolhasson: hány szívet zúzott össze. Többi idejét regényolvasással töltötte, ügyet sem vetve háztartására, amely persze nem is volt a legrendesebb.

Mindig mulattam rajta, valahányszor láttam, mert nem ismertem neveltesebb dolgot a világon, mint azt, amit ő életnek nevezett; félbeszakítottam, ha a mulatóságokról beszélt s uráról meg apósáról kérdezgettem, akiket kimondhatatlanul utált — az egyiket, mert az ura volt, a másikat, mert közönséges paraszt volt; egy szóval ritkán voltunk úgy együtt, hogy valamiről ne vitatkoztunk volna.

Rossz napjaimban az az ötletem támadt, hogy udvarolni fogok ennek az asszonynak — csak azért, hogy Brigitte-nek fájdalmat okozzak.

— Nézd, — mondtam — hogy érti az életet ez a Madame Dániel! Milyen vidám a természeté! Kívánhat-e az ember ennél bajosabb szeretőt?

Azzal zengeni kezdtem a dicséretét: jelentéktelen fecsegése finom könnyedséggé változott, túlzott igényei természetes tetszésvággyá; arról, hogy szegény, igazán nem tehet; legalább csak az élvezetre gondol s ezt őszintén meg is vallja; nem prédikál, s nem hallgatja meg a mások prédikációit. Odáig mentem, hogy azt mondtam Brigitte-nek: vegyen példát róla, mert nekem az ilyen-fajta asszony tetszik.

Szegény Madame Dániel észrevette Brigitte szemében a bánkódás jeleit. Furcsa teremtés volt: ha a ruha-

kérdések közül kiemelték, éppoly jó és őszinte tudott lenni, mint amilyen ostobának látszott, amikor ezekkel volt tele a feje. Ez alkalommal olyasvalamit cselekedett, ami egészen rávallott, vagyis jóság és ostobaság volt benne egyszerre. Egy szép napon, amikor kettesben sétáltak Brigitte-el, karjaiba vetette magát s azt mondta: úgy veszi észre, hogy udvarolni kezdek neki, s félreérthetetlen célzatú szavakat intézek hozzá; de ő tudja, hogy másnak a kedvese vagyok s bármi történjék is, inkább meghalna, semhogy egy barátnője boldogságát tönkretegye. Brigitte köszönetet mondott neki, Madame Dániel pedig ilymódon megnyugtatóan lelkiismeretét, sűrű kacsintgatásokkal igyekezett engem tőle telhetően kétségbeejteni.

Este, amikor eltávozott, Brigitte szigorú hangon mondta el nekem, hogy mi történt az erdőben; kért, hogy ezentúl kíméljem meg efféle sértésektől.

— Nem mintha fontosnak találnám, — mondotta — vagy elhinném ezeket a tréfákat; de ha szeretsz egy kicsit, azt hiszem, fölösleges másoknak tudtára adni, hogy nem szeretsz állandóan.

— Hogy lehet az, — válaszoltam nevetve — hogy egyáltalán törődöl ezzel? Láthatod, hogy kutyába sem veszem az egészset s csak időtöltésnek tekintem.

— Oh, édes barátom, — mondta Brigitte — az már nagy baj, ha valakinek időtöltésen kell törni a fejét.

Néhány nappal később azt indítványoztam, hogy menjünk el magunk is a prefektúrára s nézzük meg, hogyan táncol Madame Dániel; Brigitte nem szívesen egyezett bele. Amíg öltözködött, én a kandalló mellett álltam s szemére vettem, hogy elvesztette régi jókedvét.

— Mi bajod van hát? — kérdeztem (bár éppoly jól tudtam, mint ő) — mért vagy mindig ilyen kedvetlen mostanában? Igazán kissé szomorú lesz így ez a mi kettő-

sünk. Valamikor vidámabbnak, szabadabbnak, nyíltabbnak ismertelek; nem nagyon hízelgő rámnézve, hogy megváltoztál miattam. De benned valami apácálélek lakik; arra születél, hogy kolostorban élj.

Ez egy vasárnap történt; a sétaúton Brigitte megállította a kocsit, hogy szóbaálljon néhány barátnőjével, friss, kedves falusi lányokkal, akik táncolni mentek a hársak alá. Amikor elvált tőlük, sokáig nézett ki a kocsi ablakán; szerette ezt a kis mulatságot; szeméhez emelte zsebkendőjét.

Madame Dánielt örömtől sugározva találtuk a prefektúrán. Elég sűrűn táncoltattam, hogy a társaság észrevegye a dolgot; ezer bókot mondtam neki s ő tőle telhetően felelgetett.

Brigitte szemközt volt velünk. Le nem vette rólunk a szemét. Nehéz megmondanom, hogy mit éreztem: volt abban élvezet is, fájdalom is. Világosan láttam, hogy féltékeny; de nemhogy megindulást éreztem volna, minden lehető megtettem, hogy még jobban nyugtalanítsam.

Hazatérőben el voltam készülve a szemrehányásaira; de nemhogy szemrehányást nem tett, hanem komoran hallgatott másnap és a következő napon is. Érkezésemkor odalépett hozzám és megcsókolt; aztán leültünk egymással szemközt, elfogódottan s alig váltva egy-két jelentéktelen szót. Harmadnap megszólalt, keserű szemrehányásokban tört ki, azt mondta, hogy a viselkedésem megmagyarázhatatlan, nem gondolhat egyebet, mint hogy nem szeretem többé, de ezt az életet nem tudja tovább elviselni s inkább akármire elszánja magát, semhogy különködéseimet és hidegségemet tovább tűrje. Szeme könnyel volt tele s én már bocsánatot akartam kérni tőle, amikor egyszerre olyan keserű szavak szaladtak ki a száján, hogy a büszkeségem fellázadt. Hasonló hangon válaszoltam neki s a veszekedésünk hevessé kezdett fajulni. Azt mondtam: nevetséges, hogy annyi

bizalmat sem tudok kelteni a kedvesemben, hogy a legközönségesebb dolgokban rábízza magát; hogy Madame Dániel csak ürügy; igen jól tudja, hogy nem gondolok komolyan erre az asszonyra; az ő állítólagos féltékenysége nem egyéb nagyon is valóságos zsarnokságnál és különben is, ha unja ezt az életet, csak rajta áll, hogy szakítson.

— Jól van, — felelte. — Úgysem ismerek rád, amióta a tied vagyok; nyilván komédiát játszottál, amikor el akartad hitetni velem, hogy szeretsz; most már untat a komédia s csak fájdalmat tudsz okozni nekem. Első szóra azzal gyanúsítasz, hogy megcsallak, nekem meg nincs jogom, hogy szenvedjek a sértéseid miatt. Nem vagy már az az ember, akit szerettem.

— Tudom, — mondtam — hányadán áll a dolog a te szenvedéseiddel. Mi biztosít arról, hogy minden lépésemre ki nem újulnak? Legközelebb már szólnom sem lesz szabad más asszonyhoz. Úgy teszel, mintha megbántottak volna, hogy magad sértegethess; zsarnoksággal vádolsz, hogy rabszolgává tégy. Ha zavarom a nyugalmaidat, hát élj békességben; engem nem látsz többet.

Haragban váltunk el s egy álló napig nem láttam. Másnap éjfél tájban ellenállhatatlan szomorúság vett erőt rajtam. Patakozott a könnyem, jól megérdemelt sértésekkel halmoztam el magamat. Azt mondtam magamban, hogy örült vagyok, mégpedig gonosz örült, amiért szenvedést okozok a legnemesebb, legjobb teremtsnek ezen a földön. Elfutottam hozzá, hogy lába elé boruljak.

Amint a kertbe léptem, láttam, hogy világos a szobája s valami kétség villant át az agyamon. — Engem nem vár ilyenkor, — gondoltam magamban — ki tudja, mit csinál? Tegnap könnyek közt hagytam el, ma talán énekelve látom viszont, s úgy elfelejtett, mintha a világon se volnék. Talán öltözőasztalánál ül, mint a *másik*. Nesztelenül lépek be: tudni akarom, mi az igazság.

Lábujjhegyen mentem odáig s mert az ajtó véletlenül félig nyitva volt, látatlanul figyelhettem meg Brigitte-et.

Asztalánál ült s ugyanabba a könyvbe írt, amelyik első kétségeimet fölébresztette. Balkezában kis puhafa ladikot tartott s időnkint ideges remegéssel nézegette. Valami baljóslatú, látszólagos nyugalom uralkodott a szobában. Az írószekrény nyitva volt s néhány iratcsomó látszott benne, sorbarakva, mintha most rendezték volna el.

Egy kis zörejjel nyitottam ki az ajtót. Fölállt, odament az írószekrényhez, bezárta, aztán mosolyogva lépett hozzám:

— Octave, édes barátom, — mondotta — igazi gyerekek vagyunk. A veszekedésünknek semmi értelme nincs s ha ma este vissza nem jössz, éjszaka én mentem volna el hozzád. Bocsáss meg, én vagyok a hibás. Madame Dániel eljön holnap vacsorára; ha úgy tetszik, büntess meg az úgynevezett zsarnokságomért. Ha szeretsz, boldog vagyok; felejtjük el, ami történt s ne rontsuk el a boldogságunkat.

III. FEJEZET

A veszekedésünk úgyszólván kevésbé volt szomorú, mint a kibékülésünk; Brigitte részéről valami titokzatosság kísérte, amely eleinte megijesztett, aztán állandó nyugtalanságban tartotta a lelkemet.

Hiába volt minden erőfeszitésem, egyre jobban kibontakozott bennem a boldogtalanságnak az a két eleme, amely a múltból maradt rám: egyszer a dühös féltékenység, szemrehányásokkal és sértésekkel tele; másszor a kegyetlen jókedv, a színlelt könnyelműség, amely tréfálkozva sértegette azt, ami legdrágább volt nekem. Így üldöztek szakadatlanul a könyörtelen em-

lékek, így történt, hogy Brigitte, akivel hol mint hűtlen szeretővel, hol mint kitartott teremtéssel bántam, lassankint olyan szomorúságba süllyedt, amely egész életünket tönkretette, — s ami a legrosszabb: terhemre volt ez a szomorúság, noha tudtam az okát s éreztem, hogy magam vagyok bűnös benne. Fiatal voltam s szerettem a gyönyörűséget; ez a mindennapos együttlét egy nálam idősebb asszonnyal, aki szenvedett és epedezett; ez az egyre komolyabb arc, amely folyvást előttem állt: mindez föllázította fiatalságomat s keserűen visszakívántatta velem a*z egykori szabadságot.

Amikor szép holdvilágnál lassan átmentünk az erdőn, mindkettőnket mélységes mélabú fogott el. Brigitte szánakozva nézett rám. Leültünk egy sziklára, amely egy elhagyatott hegyszakadék fölött emelkedett; órákat töltöttünk ott; félig elfátyolozott szeme szívembehatolt szememen keresztül, — aztán ismét a természet az ég és a völgy felé fordította. — Oh, drága gyermek, — mondotta — mennyire sajnállak! Nem szeretsz te engem!

A szikláig két mérföldet kellett megtenni az erdőben; két mérföld visszafelé: összesen négy. Brigitte nem félt sem a fáradságtól, sem az éjszakától. Este tizenegykor indultunk els néha csak reggelre értünk vissza. Ezekre a nagy kirándulásokra kék zubbonyt és férfiruhát vett föl. Jókedvűen mondogatta, hogy rendes ruhája nem bozótba való. Elöttem járt a homokban, határozott léptekkel s oly. bűbájosán keveredett benne az asszonyi törékenység a gyermeki vakmerőséggel, hogy minduntalan megálltam és elnézegettem. Ha egyszer nekiindult, úgy látszott, mintha valami nehéz, de szent feladatot kellene végrehajtania; ment, mint egy katona, karját lóbálva, torkaszakadtából énekelve; egyszerre sarkonfordult, odalépett hozzám és megcsókolt. Így volt ez odamenet; visszajövet karomra támaszkodott: ilyenkor nem volt nótázás, a vallomások, gyöngéd szavak ideje követ-

kezett el, amiket mindig suttogva mondott, ámbár jó kétmérföldes körzetben egyedül voltunk. Egyetlen visszatérőben váltott szóra sem emlékszem, amely nem a szerelem vagy a barátság szava lett volna.

Egy este magunk kitalálta úton indultunk a szikla felé, vagyis úttalan utakon vágtunk át az erdőn. Brigitte olyan jókedvvel gyalogolt s dús szőke hajára fölcsapott kis sapkája oly hasonlónak tette egy elszánt kamaszhoz, hogy amikor nehezebb helyre értünk, megfeledkeztem asszonyváltárol. Nem egyszer kénytelen volt visszahívni engem, hogy segítsem a sziklákra fölmászni, mert én nem is gondoltam rá s már magasabban jártam. El nem mondhatom, hogyan hatott ebben a világos, nagyszerű éjszakában erdő mélyén ez a félig vidám, félig panaszos női hang, ennek a kis diáknak a hangja, aki a rekettyékbe, a fatörzsekbe kapaszkodott s nem tudott előbbrejutni. Karombakaptam.

— No, asszonyság, — mondtam kacagva — maga nagyon csinos, derék és fürge kis hegylakó; de lenyúzza fehér kezecskéjét s hiába a nagy szöges cipője, botja és harcias külseje, látom, hogy vinni kell magát.

Kifulladásra értünk föl; a derekamon bőrvöv volt, s innivalót hoztam magammal egy fonott palackban. Brigitte a sziklán elkérte a palackot; szerencsésen elvesztettem a tűzszerszámmal együtt, amely viszont arra szolgált, hogy elolvassuk az útjelző táblákat, ha eltévedtünk, ami minduntalan megesett. Ilyenkor fölmásztam a karóra s úgy kellett tüzet csiholni, hogy futtában elolvashassa az ember a félig eltörlődött betűket; mindent bolondos jókedvvel cselekedtük, ahogy két magunkfajta gyerekhez illt. Érdemes volt látni bennünket egy keresztúton, ahol nem egy, hanem öt vagy hat táblát kellett kibetűzni, amíg a jót megtaláltuk. De aznap este egész poggyásunk a fűben maradt.

— Hát akkor, — mondta Brigitte — itt töltjük az éjszakát, úgyis fáradt vagyok. Ez a szikla egy kicsit

kemény ágy; majd száraz levelekkel ágyazunk meg. Ülünk le s ne beszéljünk többet a dologról.

Gyönyörű volt az este: a hold éppen fölkel a hátunk mögött; még most is magam előtt látom, ahogy balfelé egyre följebb emelkedett. Brigitte hosszasan elnézte, ahogy lassan kiszabadult a fekete rovátkák közül, amiket az erdős dombok rajzoltak ki a látóhatáron. Amint a hold világa egyre jobban kibontakozott a sűrű bozótból s szétterült az égen, Brigitte éneke mind lassabbra, mélabúsabbra vált. Egyszer csak felém hajolt s átkarolta a nyakamat:

— Ne hidd, — mondotta — hogy nem értem meg a szívedet s szemrehányást teszek neked, amért fájdalmat okozol nekem. Nem tehetsz róla barátom, ha nincs erőd, hogy a régi életedet elfelejtsd; őszintén szeretlél engem, s még ha belé kell is hálnom ebbe a szerelembe, akkor sem bánom meg azt a napot, amikor neked adtam magam. Azt hitted, újjá tudsz születni s a karjaimban elfelejted azokat az asszonyokat, akik tönkretettek. Jaj, Octave, valamikor mosolyogtam a te állítólagos korai tapasztalásaidon, amikkel tudatlan gyerek módjára dicsekedtél. Azt hittem, csak akarnom kell s első csókomra ajkadig szalad minden jó, ami a szívedben van. Magad is azt hitted, s csalódtunk mind a ketten. Gyermekekem, te olyan sebet hordozol a szívedben, amely sehogysem akar begyógyulni; nagyon szerethetted azt az asszonyt, aki megcsalt! Jobban, mint engem, sajnós, sokkal jobban, mert egész szegény szerelmemmel nem tudom eltörölni a képét; és kegyetlenül megcsalhatott, mert én hiába vagyok hú hozzád! És mit tehetett a többi, az a sok nyomorult, hogy így megmérgezhette az ifjúságodat. Nagy és félelmes gyönyörűségeket vásárolhattál tőlük, ha azt kívánod, hogy hozzájuk hasonlítsak! Ha mellettem vagy, ők jutnak eszedbe! Ez a legkeservesebb, drága gyermekekem. Jobb szeretem, amikor igaztalanul és dühösen vádolsz elképzelt bűnökkel s rajtam állsz

bosszút az első kedvesed bűnéért, mint hogyha azt a szörnyű vígságot látom az arcodon, a gúnyolódó szoknyavadász ábrázatát, amely egyszerre gipszálarcként ereszkedik az ajkaink közé. Mondd, Octave, mire való ez? Miért beszélsz néha megvetéssel a szerelemről, mért gúnyolod ki oly szomorúan a legédesebb bizalmaskodásainkat is? Milyen hatalmas lehetett a te ingerlékeny idegeiden annak a szörnyű életnek, hogy akaratod ellenére még most is ilyen sértések lebegnek az ajkadon? Igenis, akaratod ellenére, mert a szíved nemes; sokkal jobban szeretsz, semhogy ne szenvednél miattuk, hiszen látod, hogy én is szenvedek. Amikor először láttalak ilyennek, elképzelhetetlen rémület fogott el. Azt hittem, közönséges, romlott ember vagy, készakarva csaltál meg színlelt szerelemmel s olyannak látlak, amilyen igazában vagy. Oh, édes barátom, a halálra gondoltam; micsoda éjszaka volt az! Te nem ismered az életemet; nem tudod, hogy én sem szereztem szebb tapasztalást az életről, mint te. Bizony, szép az élet, de csak azoknak, akik nem ismerik.

— Édes Octave, nem te vagy az első férfi, akit szerettem. A szívem mélyén rejtőzik egy sötét történet: akarom, hogy megismerd. Apám még fiatalon egy régi barátja egyetlen fiának szánt. Falusi szomszédok voltak s körülbelül egyforma értékű kis birtokuk volt. A két család mindennap találkozott s úgyszólván együtt élt. Apám meghalt; anyámat már régen elvesztettük. Reám a nagynéném vigyázott, akit ismersz. Kevéssel utóbb el kellett utaznia s kénytelen volt rábízni engem jövődöbeli apósomra. Az mindig leányának nevezett s a környék oly jól tudta, hogy fiának jövődöbelije vagyok, hogy szabadon engedtek együttjárni bennünket,

— Ez a fiatalember, akinek nevét fölösleges megmondanom, mindig úgy mutatta, hogy szeret. Az évek óta tartó gyermekkori barátság idővel szerelemmé vált. Amikor magunkban voltunk, beszélni kezdett a ránk

váró boldogságról; elmondta türelmetlenségét. Csak egy esztendővel voltam fiatalabb nála; hanem ő megismerkedett a szomszédságban egy gonoszéletű emberrel, valami szélhámossal s annak a tanácsára hallgatott. Én gyermeki bizalommal engedtem át magam a gyöngédségeinek, ő pedig közben elhatározta, hogy megcsalja apját, megszegi mindnyájunknak adott szavát s elhagy engem, amikor már megrontott.

— Az apja reggel behívatott bennünket a szobájába s ott az egész család előtt bejelentette, hogy ki van tűzve az esküvőnk napja. A fiú még aznap este találkozott velem a kertben, hevesebben beszélt a szerelméről, mint valaha, azt mondta, hogy most, amikor a házasságkötés napját meghatározták már, férjemnek tekinti magát s Isten előtt férjem is születése óta. Nekem nem volt más mentségem, mint fiatalságom, tudatlanságom s belevetett bizalmam. Nekiadtam magamat, mielőtt felesége lettem volna, ő pedig egy hét múlva otthagya az apai házat; megszökött egy asszonnyal, akivel új barátja ismertette össze; azt írta nekünk, hogy Németországba utazik és soha többé nem láttuk.

— Ez az életem rövid története; tudta az uram is, mint ahogy te tudod most. Bennem sok büszkeség van, gyermekem s magánosságomban megesküdtem, hogy soha többé férfi nem szenvedtetni el velem azt, amit akkor szenvedtem. Megláttalak és megfélemeztem az eskümről, de a fájdalomról nem. Gyöngéden kell velem bánni; ha te beteg vagy, én is az vagyok; ápolnunk kell egymást. Amint látod, Octave: én is tudom, mit jelent a múlt emléke. Bennem is kegyetlen félelme-
ket ébreszt, még melletted is; bátrabb leszek nálad, mert talán én többet szenvedtem. Rajtam a sor, hogy elkezdjem; a szívem nem nagyon bízik még magában, igen gyöngé vagyok még; oly nyugodt volt az életem ebben a faluban, amíg te ide nem jöttél! Hányszor megfogadtam, hogy többé nem változtatok rajta! Mindez

követelőzővé tesz. Dehát mindegy, a tiéd vagyok. Jó perceidben azt mondtad nekem: a Gondviselés rám-parancsolt, hogy vigyázzak rád, mintha anyád volnék. Ez az igazság, édes barátom; nem vagyok mindennap a kedvesed; sokszor anyád vagyok, anyád akarok lenni. Igen, valahányszor szenvedést okozol nekem, nem a kedvesemet látom benned; akkor csak beteg, gyanakvó vagy dacos gyermek vagy, akit ápolni akarok, vagy meggyógyítani, hogy újra föllelhessem azt, akit szeretek és mindig is szeretni akarok. Adjon Isten erőt ehhez, — tette hozzá az égre pillantva. — Isten, aki lát bennünket és hall engem, az anyák és szeretők istene engedje, hogy végrehajtsam ezt a feladatot! Még ha belepusztulok is, még ha lázadozó büszkeségem, akaratom ellenére összetörő szegény szívem, egész életem ...

Nem tudta befejezni, a könnyek elfojtották szavát. Istenem, láttam ott térdenállva, összekulcsolt kézzel a kő fölé hajolva; a szél úgy ingatta előttem, mint a bennünket körülvevő rezgőfüvet. Törékeny, fenséges teremtés! Szerelméért imádkozott. Karomba emeltem.

— Oh, egyetlen barátnőm, — kiáltottam föl — oh, kedvesem, anyám, testvérem! Imádkozzál értem is, hogy tudjalak úgy szeretni, ahogy megérdemled. Imádkozzál, hogy tudjak élni, hogy szívem megtisztuljon a könnyeidben; hogy mocsoktalan ostyává váljon s Isten színe előtt osztozzunk rajta!

Ledőltünk a köre. Minden hallgatott körülöttünk; fejünk fölött kiterült a ragyogó csillagos ég.

— Rámismersz? — kérdeztem — emlékszel az első napra?

Hála Istennek, ez este óta sohasem tértünk vissza ehhez a sziklához. Ez az oltár tiszta maradt; életem egyetlen kísértete, amely még mindig fehérruhásan vonul el szemem előtt.

IV. FEJEZET

Egy este a falu főterén két beszélgető embert pillantottam meg; az egyik meglehetősen hangosan mondotta: — Az a híre, hogy durván bánik veled. — Az ő hibája, — felelte a másik — minek választ ilyen embert magának? Az mindig csak uccalányok körül forgolódott; most ő sínyli meg a tobzódásait.

A sötétségben közelebb mentem hozzájuk, hogy lássam, kik beszélnek így s többet is halljak, ha lehet; de megláttak és odébb álltak.

Brigitte-et nyugtalanankodva találtam; a nagynénje komoly beteg volt; alig ért rá, hogy egy-két szót szóljon hozzám. Aztán egész héten át nem láthattam; megtudtam, hogy Párizsból hívatott orvost; végre egy nap értem küldött.

A nagynéném meghalt, — mondotta — elvesztettem az egyetlen embert, akim még volt ezen a földön. Most egyedül vagyok a világon s itthagynom ezt a vidéket.

Hát én senki sem vagyok neked?

— De igen, barátom; tudod, hogy szeretlek s gyakran én is azt hiszem, hogy szeretsz. De hogyan számíthatnék rád? A kedvesed vagyok, de te, sajnos, nem vagy a szerelmesem. Rólad szól Shakespeare-nek ez a szomorú mondása: »Csináltass változó színű ruhát, mert szíved az ezerszínű opálhoz hasonlít.« Én pedig, Octave — mondta gyászruhájára mutatva — hosszú időre ehhez az egy színhez vagyok kötve s nem változtatok már rajta.

— Hagyd itt a vidéket, ha akarsz; vagy megölöm magam, vagy utánad megyek. Oh, Brigitte, — folytattam s térdreborultam előtte — azt hitted, hogy egyedül maradtál a nagynénéd halála után! Ennél kegyetlenebb büntetést nem is mérhetél volna reám; sohasem éreztem fájdalmasabban az irántad érzett szerelmem nyomorúságát. Vissza kell vonnod ezt a rettentő gondolatot; megérdemlem, de belehalok. Istenem, hát

igaz, hogy semmi sem vagyok az életedben, vagy csak azért vagyok valami, mert fájdalmat okozok neked?

— Nem tudom, — mondotta Brigitte — ki törődik velünk; furcsa szóbeszédnek keringenek egy idő óta a faluban meg a környéken. Egyik ember azt mondja, hogy tönkreteszem magam; meggondolatlansággal, örültséggel vádolgat; a másik rólad beszél úgy, mint kegyetlen és veszedelmes emberről. Nem tudom, hogyan, de turkálnak legtítkosabb gondolatainkban is; híre megy annak, amiről azt hittem, hogy csak magam tudom, a viselkedésed hullámvásárlásának s a szomorú jeleneteknek, amiket ez okozott; szegény nagynéném beszélt ezekről s régóta tudott mindent, csak nem szólt. Ki tudja, hátha mindez siettetten és keservesebbé tette a halálát? Amikor a sétaúton régi barátnőimmal találkozom, hidegen szólnak hozzám, vagy elhúzódnak, ha közeledni látnak; még a parasztlányok is, ezek a kedves teremtesek, akik annyira szeretnek, vállukat vonogatják vasárnap, ha üres helyemet látják kis báljukon a zenekar tövében. Miért, hogyan történik ez? Nem tudom s bizonyára te sem; de el kell utaznom, nem tudom ezt elviselni. És mindenekfölött ez a halál, ez a hirtelen, rettentő betegség, ez a magány, ez az üres szoba! Elhagy a lelkierőm; barátom, édes barátom, ne hagyj el te is!

Sírt; a szomszéd szobában szétdobált holmikat láttam, a földön egy táskát s mindenféle egyéb jelét az utikészülődésnek. Nyilvánvaló volt, hogy nagynénje halálának pillanatában Brigitte nélkül akart elutazni, de ehhez nem volt ereje. Annyira össze volt törve, hogy beszélni is alig tudott; a helyzete irtózatossá volt s ezt én okoztam. Nem elég a boldogtalanság: nyilvános sértéseket kellett eltűrnie, s az a férfi, akiben támaszt és vigasztalót kellett volna találnia, csak még bőségesebb forrása volt számára a nyugtalanságnak és gyötrelmeknek.

Annyira éreztem hibámat, hogy szégyenkeztem önmagam előtt. Ennyi ígéret, ennyi hiábavaló lelkesedés,

ennyi terv és reménység után végeredményben *ezt* tettem hát, rövid három hónap alatt! Azt hittem, kincs van a szívemben s csak keserű epe folyt ki belőle, egy álom árnyéka s az imádott asszony boldogtalansága. Most először láttam igazában szemtől-szembe önmagam; Brigitte semmi szemrehányást nem tett nekem; el akart utazni és nem tudott; kész volt tovább szenvedni. Egyszerre az jutott eszembe: nem kellene-e elhagynom, nem az én kötelességem volna-e, hogy meneküljek előle s megszabadítsam egy csapástól.

Fölálltam, átmentem a másik szobába s leültem Brigitte útításkájára. Fejemet kezemre támasztottam s összezúzottan ültem egy helyben. Elnéztem magam körül a félig elkészített csomagokat, a bútorokra teregetett holmit; jaj, valamennyit ismertem! Szívemből egy szemernyi rajtamaradt mindenben, ami Brigitte testét megérintette. Kezdtém kiszámítani, hogy mennyi bajt okoztam; újra láttam drága kedvesemet, amint végighalad a hársfasoron, nyomában a fehér kecskegidával.

— Ember! — kiáltottam föl — mi jogod volt ehhez? Micsoda vakmerőség idejönni s birtokodbavenni ezt az asszonyt? Ki engedte meg, hogy valaki szenvedjen érted? Megfésülködöl a tükör előtt s elégtelt arccal indulsz kalandra kétségbeesett kedvesedhez; ledölsz ezekre a párnákra, ahol az imént imádkozott érted és önmagáért, s fesztelenül, kedveskedve lapogatsz még mindig reszkető, gyöngye kezét. Meglehetősen érted a módját, hogyan kell egy együgyű asszonyt lázbahozni, s elég hevesen tudsz szónokolni, szerelmes őrvöngésedben, — olyanformán, mint az ügyvéd, aki kisírt szemmel távozik egy elvesztett, hitvány pör tárgyalásáról. Játsszod a kis tékozló fiút, enyelegsz a szenvedéssel, túsúrásokkal kedélyesen hajtasz végre egy budoár-gyilkosságot. Mit mondasz majd az élő Istennek, ha művedet befejezted? Hova megy az asszony, aki szeret téged? Hovasiklasz, hova zuhansz, miközben reádtámaszkodik?

Milyen arccal temeted el majd halvány és szerencsétlen szerelmesedet, mint ahogy ő eltemette utolsó oltalmazóját? Igen, semmi kétség, el fogod temetni, mert a szerelmed megöli, elsorvasztja; áldozatul vetted lelked fúriáinak, ő az, aki ezeket lecsendesíti. Ha utánamégy, meghal érted. Vigyázz! Jó angyala habozik még; azért sújtott le erre a házra, hogy elúzzön innét egy végzetes és szégyenletes szenvedélyt; ő sugallta Brigitte-nek az elutazás gondolatát; e pillanatban talán utolsó figyelemztetését súgja a fülébe. Gyilkos, hóhér, vigyázz! Életről-halálról van szó!

Így beszéltem magamban; aztán a dívány egyik sarkában megpillantottam egy egyszerű csikos gingham ruhát, amely már össze volt hajtva, hogy betegyék a táskába. Ez a ruha tanúja volt egyik ritka boldog napunknak. Megsimogattam és fölemeltem.

— Hogy én elhagyjalak téged! — szoltam hozzá — hogy elveszítselek? Kis ruha, nélkülem akarsz elmenni?

— Nem, nem hagyhatom el Brigitte-et; hitványság volna ebben a pillanatban. Most vesztette el a nagynénjét, egyedül maradt, céltáblája Isten tudja miféle ellenség szavainak. Nem lehet az más, mint Mercanson, nyilván továbbadta Dalens-ról folytatott beszélgetésünket s mert egyszer féltékenynek látott, ebből következett és kitalálta a többit. Nyilván ez a vipera mocskolta be nyálával az én drága virágomat. Először is megbüntetem, aztán helyrehozom azt a bajt, amit Brigitte-nek okoztam. Milyen esztelen is vagyok! Azon gondolkodom, hogy elhagyjam, amikor neki kell szentelnem az életemet, jóvá kell tennem a hibáimat s boldogsággal, gondoskodással, szerelemmel kárpótolni őt a miattam hullatott könnyekért! Amikor én vagyok egyetlen támasza a világon, egyetlen barátja, egyetlen fegyvere. Amikor a világ végére is utána kell mennem, testemmel takargatnom s megvigasztalnom, amiért szeretett és nekem adta magát!

— Brigitte! — kiáltottam s visszamentem hozzá a szobájába — várj rám egy óráig, visszajövök.

— Hová mégy? — kérdezte.

— Várj, — mondtam — ne indulj el nélkülem. Emlékezzél Ruth szavaira: »Mert ahová te mégy, odamegyek, néped az én népem és Istened az én Istenem; ahol te meghalsz, ott halok meg; ott temessenek el engem is.«

Hirtelen otthagytam és elfutottam Mercansonhoz. Azt mondták, hogy nincs otthon s bementem, hogy megvárjam.

Leültem egy sarokba, a pap bőrhuzatos székére, fekete, piszkos asztala előtt. Kezdtem már unni a váraozást, amikor eszembejutott első kedvesem miatt vívott párbajom.

— Kaptam egy pisztolylövést — gondoltam magamban — s nevetséges bolond hírébe keveredtem. Mit akarok itt? Ez a pap nem fog verekedni; ha belé akarok kötni, azt feleli, hogy reverendája fölmenti szavaim meghallgatása alól, s távozásom után még többet fog locsogni. Különben is: mit beszélnek az emberek? Mi az, ami Brigitte-et nyugtalanítja? Azt mondják, hogy tönkreteszi a jóhírét, hogy rosszul bánok vele s bolond, hogy túri ezt. Micsoda ostobaság! Ehhez senkinek semmi köze; legokosabb engedni, hadd beszéljenek; az ilyen semmiségeknek azzal ad fontosságot az ember, ha törődik velük. Vidéki embereket nem lehet megakadályozni abban, hogy a szomszédjukkal foglalkozzanak. A szenteskedő nénikék mindig rágni fogják azt az asszonyt, akinek kedvese van. Hogy lehet a pletykát megállítani? Ha azt mondják, hogy rosszul bánok vele, az én dolgom, hogy az ellenkezőjét bebizonyítsam, de nem erőszakkal, hanem azzal, ahogy vele szemben viselkedem. Époly nevetséges volna Mercansonba belekötni, mint itt hagyni a vidéket, csak azért, mert az emberek fecsegnek. Nem, nem kell itthagyni a vidéket, ez ügyetlenség

volna; mindenki azt mondaná, hogy igaza volt s a fecsegőknek nyert ügye volna. Nem szabad elmenni s nem szabad törődni a szóbeszéddel.

Visszatértem Brigitte-hez. Félóra is alig telt el s háromszor változott meg a véleményem. Lebeszéltem a tervéről; elmondtam, mit csináltam az imént s miért mondtam le a szándékomról. Türelmesen meghallgatott; de azért menni akart, irtózott ettől a háztól, ahol a nénje meghalt; sok erőfeszítésembe került, hogy maradásra bírjam, de végre sikerült mégis. Újra meg újra elmondtuk egymásnak, hogy nem törődünk a világ nyelvével, hogy semmiben nem engedünk az embereknek és semmit nem változtatunk megszokott életünkön. Megesküdtem neki, hogy szerelmem minden bánataért meg fogja vigasztalni, s ő úgy tett, mintha hinné ezt. Azt mondtam, hogy ez a mostani alkalom fölvilágosított hibáimról, a viselkedésem be fogja bizonyítani megbánásomat, kísértetként űzöm el magamtól a gonoszságnak szívemben megmaradt kovászát, s ezentúl nem kell szenvednie sem büszkeségemtől, sem szeszélyeimtől, így történt, hogy Brigitte búsan és türelmesen, ölelésemből egy pillanatra sem bontakozva ki, engedelmeskedett egy közönséges szeszélynek, amelyet én józan eszem föl-villanásának tartottam.

V. FEJEZET

Egy napon, amikor odaérkeztem hozzá, nyitva találtam egy kis szobát, amelyet ő oratóriumának nevezett; a szobácska berendezése csakugyan nem volt más, mint egy térdeplő meg egy kis oltár, rajta a kereszt és néhány virágváza. Fala, függönye fehér volt, mint a hó. Brigitte bezárkózott ide néha, de amióta együtt éltem vele, ritkán tette ezt.

Bedugtam fejemet az ajtón s megpillantottam Brigitte-et a földön ülve, virágok között, amiket az imént kidobott a vázából. Egy kis koszorút tartott a kezében — úgy tetszett, hogy száraz fűből volt fonva — s azt morzsolgatta szét az ujjai között.

— Mit csinálsz? — kérdeztem, összerezzen és fölállt.

— Semmit, — mondotta — ez itt holmi gyerekjáték; egy régi rózsakoszorú, amely elhervadt itt az oratóriumban; nagyon régen tettem ide; most azért jöttem be, hogy kicseréljem a virágokat

Remegő hangon beszélt s mintha közeljárt volna az ájuláshoz. Eszembe jutott az a név, amelyen emlegetni hallottam: Rózsa-Brigitta. Megkérdeztem, nem rózsalány-koszorúja volt-e az, amit most összemorzsolott.

— Nem, — felelte elsápadva.

— De igen! — kiáltottam fel — életemre mondom hogy az! Add ide a törmelékeit!

Összeszedtem s az oltárra tettem, aztán némán álltam ott, szememet a koszorú foszlányaira szegezve.

— Hát ha a rózsalány-koszorúm volt is, — mondotta — nem volt-e igazam, hogy levettem erről a falról, ahol olyan régóta lógott? Mirevalók ezek a foszlányok? Rózsa-Brigitta nincs már a világon s a rózsák sem, amikről elkeresztelték.

Kiment; zokogást hallottam s az ajtó bezárult előttem; térdreborultam a kövön s keservesen sírtam.

Amikor fölmentem hozzá, asztalnál ülve találtam; a vacsora készen volt s Brigitte várt rám. Némán ültem le a helyemre s nem esett szó arról, amit a szívünkben hordoztunk.

VI. FEJEZET

Valóban Mercanson volt az, aki a faluban s a környékbeli kastélyokban elmondta Dalens-ról folytatott beszélgetésünket, s gyanúmat, amit akaratom ellenére világosan elárultam előtte. Tudjuk, hogy terjed vidéken a pletyka, hogy növekszik, amint szájról-szájra jár; ez történt most is.

Brigitte meg én új helyzetben voltunk egymással szemben. Akármilyen gyöngé kísérletet tett is a távozásra, mégiscsak megtette. Az én kérésemre maradt itt; ez kötelezettséget jelentett számomra. Köteleztem magam, hogy sem féltékenységgel, sem könnyelműséggel nem zavarom meg nyugalma; minden durva vagy gúnyos szó, amely kiszaladt a szájamon: hiba volt, s Brigitte-nek minden szomorú pillantása átértett és megérdemelt szemrehányás.

Jóságos és egyszerű természetével eleinte élvezte a magányt; akármikor találkozhatott velem, semmi óvatosságra nem volt szükség. Talán azért intezte ily könnyedén a dolgot, hogy bizonyítsa nekem, mennyivel fontosabbnak tartja szerelmét a jóhírénél, mintha megbánta volna, hogy valamikor törődött a pletykával. De akárhogy volt is: ahelyett, hogy ügyeltünk volna magunkra s védekeztünk volna a kíváncsiság ellen, oly szabad és nemtörődöm módon éltünk, mint eddig soha.

Ebéd idején szoktam átmenni hozzá; egész nap semmi dolgom nem lévén, csak vele együtt jártam ki a házból. Ottfogott vacsorára, természetesen ott töltöttem az estét is, s amikor a hazamenés órája elérkezett, ezer ürügyet eszeltünk ki, ezerféle látzólagos óvatossággal éltünk, aminek alapjában semmi értelme nem volt. Egyszóval jóformán nála laktam s úgy tettünk, mintha azt hinnék, hogy ezt senki sem veszi észre.

Egyideig szavamnak álltam, s kettősünket egyetlen felhő sem zavarta meg. Boldog napok voltak — de ne m ezeket kell elmondanom.

A környéken mindenütt azt beszéltek, hogy Brigitte nyilvánosan együtt él egy párizsi szoknyavadással, hogy a kedvese rosszul bánik vele, örökösen összevesznek és kibékülnek, s mindennek rossz vége lesz. Amennyire dicsérték Brigitte egykori életmódját, annyi gáncs hangzott most ellene. Még egykori, minden magasztalást megérdemlő viselkedését is igyekeztek utólag rosszra magyarázni. Magányos hegyi útjai, amiknek célja a jótékonyosság volt, s amikre sohasem gyanakodott senki, egyszerre élcek és gúnyolódások tárgyává lettek. Azt mondták: minden tisztességérzet kiveszett belőle s maga zúdít magára elkerülhetetlen, szörnyű szerencsétlenségeket.

Kijelentettem volt Brigitte-nek, hogy engedni fogom, hadd fecsegenek az emberek s nem akartam elárulni, hogy törődöm a beszédjükkel; de az igazság az, hogy már nem tudtam elviselni. Néha látogatásokat tettem a környéken, csak azért, hogy meghalljak valami határozott szót, amit sértésnek foghatok föl s elégtételt kérhetek érte. Figyelmesen hallgattam meg mindent, amit a szalonokban suttoztak, de egy szót sem tudtam elfogni; megvárták a távozásomat, hogy kényelmesen szétszedhessenek. Ilyenkor hazamentem s azt mondtam Brigitte-nek, hogy ez a sok szóbeszéd mind semmiség, s bolond, aki törődik vele; beszéljenek rólunk, amennyit tetszik, én tudni sem akarok a dolgról.

Nem voltam-e kimondhatatlanul bűnös ebben? Ha Brigitte meggondolatlan volt, nem az én dolgom lett volna-e, hogy gondolkozzam és figyelmeztessem a veszélyre? Én pedig az ellenkezőjét tettem: úgyszólván a világ pártjára álltam vele szemben.

Azzal kezdtem, hogy nemtörődömséget színleltem, de nemsokára gonosznak kezdtem mutatkozni.

— Igazán, — szóltam Brigitte-hez — rosszakat beszélnek az éjszakai kirándulásaidról. Egészen bizonyos, hogy nincs igazuk? Nem történt semmi ennek a romantikus erdőnek fasoraiban és grottáiban? Sohasem fogadtad el hazatérőben alkonyatkor egy ismeretlen férfi karját, mint ahogy az enyémet elfogadtad? Igazán egyedül a könyörületesség volt az istened a lombok szépséges templomában, amelyen oly bátran mentél keresztül?

Sohasem felejttem el, milyen pillantást vetett rám Brigitte, amikor először szólaltam meg ezen a hangon; magam is összeborzongtam tőle. — Eh, — gondoltam magamban aztán — ha lándzsát törnék mellette, ő is úgy tenne, mint az első kedvesem; ujjával mutogatna rám, mint valami nevetséges hülyére, s a közönség szemében én fizetnék meg mindenkiért.

A kételkedéstől a tagadásig csak egy lépés. Minden filozófus félig ateista. Előbb azt mondtam Brigitte-nek, hogy kétségeim vannak egykori viselkedését illetően, aztán igazán kételkedni kezdtem s mihelyt kételkedtem, nem hittem többé semmit.

Már el is képzeltem, hogy megcsal — ő, akit napjában egy órára sem hagytam el; néha készakarva maradtam el meglehetősen hosszú időre s azzal áltattam magam, hogy próbára akarom tenni; de alapjában véve mintegy öntudatlanul alkalmat akartam adni magamnak a kételkedésre és gúnyolódásra. Meg voltam elégedve magammal, amikor észrevétem vele, hogy távolról sem vagyok féltékeny, sőt eszembe sem jutnak többé azok a bolond félelmek, amelyek valamikor átjárták a lelkemet; ezzel természetesen azt akartam mondani: nem becsülöm eléggé, hogy féltékeny legyek rá.

Eleinte megtartottam magamnak a megjegyzéseimet; nemsokára gyönyörűségemet leltem abban, hogy hangosan elmondjam Brigitte előtt. Ha sétálni mentünk, így szóltam: — Csinos ez a ruha; ez meg ez a kokott barátnőm, azt hiszem, éppen ilyet viselt. — Vagy

asztalnál: — No, drágám, a régi kedvesem a csemegénél szokta a nótáját elénekelni; úgy illik, hogy kövesd a példáját. — Ha zongorához ült: — Kérlek szépen, játsszad el nekem a tavaly divatos valcert, eszembejuttatja a régi jó időket.

Félévig folyt ez így, olvasóm, a megrágalmazott s a világ sértéseinek kitett Brigitte teljes félesztendően keresztül szenvedte el tőlem mindazt a megvetést, mindazt a sértést, amivel egy haragos és kegyetlen kéjenc elhalmozhatja fizetett szeretőjét.

Az efféle szörnyű jelenetek után, amikor elmém leleményesen kereste a kínzásokat s marcangolta tulajdon szívemet, hol vádolva, hol gúnyolódva, de mindig mohón vágyakozva, hogy szenvedhessen és visszatérhessen a múlthoz; az ilyen jelenetek után, mondom, valami különös szerelem, valami végletekig csigázott érzés arra kényszerített, hogy úgy bánjak kedvesemmel, mint valami bálvánnyal vagy istenséggel. Negyedórával azután, hogy sértegettem, térden álltam előtte; mihelyt nem vádoltam már, bocsánatot kértem tőle; mihelyt abba hagytam a gúnyolódást, sírtam. Ilyenkor valami hallatlan őrzöngés, lázas boldogság vett erőt rajtam; mintha összezúzott volna az öröm, mintha eszemet vette volna a heves elragadtatás; nem tudtam, mit mondjak, mit tegyek, mit találjak ki, hogy az elkövetett bűnt helyrehozzam. Átkaroltam Brigitte-et, s százszor, ezerszer elisméltettem vele, hogy szeret és megbocsát. Emlegettem, hogy megvezeklek bűnömért s főbelövöm magam, ha még egyszer bántanám. Ezek a szívbeli nekibuzdulások egész éjszakákon át tartottak s ilyenkor szakadatlanul beszéltem, sírtam, fetrengtem Brigitte lába előtt, megmámorosodtam a határtalan, idegbomlasztó, eszeveszett szerelemtől. Aztán jött a reggel, fölkelt a nap; erőtlenül roskadtam össze, elaludtam s mosolygó ajakkal ébredtem föl, kigúnyolva mindent s nem tudva hinni semmiben.

E félelmes gyönyörök éjszakáin Brigitte mintha nem is emlékezett volna arra, hogy más ember is lakozik bennem, mint aki ott áll a szeme előtt. Ha bocsánatot kértem tőle, vállat vont, mintha azt mondaná: — Hát nem tudod, hogy megbocsátok neked? — Érezte, hogy a lázam rá is átragad. Százszor is elmondta gyönyörűségtől és szerelemtől sápadtan, hogy ilyenek kíván, hogy ezek a viharok az életét jelentik; hogy ez a jutalom megédesíti a szenvedéseit; hogy sohasem fog panaszkodni, amíg szívében megmarad egy szikrája a szerelmünknek; tudja, hogy belehal, de reméli, hogy belehalok én is; szóval, hogy minden jó, minden édes neki, ami tőlem jó, sértegetés és könny s ezek a gyönyörűségek fogják megölni.

Közben teltek-múltak a napok s a bajom egyre rosszabbodott; a gonoszság és gúny rohamai sötét és gyógyíthatatlan jelleget kezdtek ölteni, örvongéseim közben valóságos lázrohamokat kaptam, amik villámcsapás módjára sújtottak le; minden tagomban reszketve, hideg verejtékkal borítva ébredtem fel. Akármilyen meglepetésre, váratlan benyomásra úgy össze-rezzentem, hogy megijedt, aki látott. Brigitte nem panaszkodott, de mélységes forrongás nyomait viselte az arcán. Amint bántani kezdtem, szó nélkül kiment és bezárkózott. Hála Istennek, sohasem emeltem rá a kezemet: leghevesebb rohamaimban is inkább meghaltam volna, semhogy hozzányúljak.

Egy este az eső csapkodta az ablaktáblákat, magunkban voltunk, összehúzott függönyök mögött.

— Jó hangulatban vagyok, — mondtam Brigitte-nek; — de ez a szörnyű idő akaratom ellenére is elszomorít. Ne engedjük, hogy elbánjon velünk: ha te is úgy akarsz, mulassunk, ne törődjünk a viharral.

Fölálltam és meggyújtogattam minden gyertyát a karosgyertyatartókban. A szoba elég kicsi volt s olyan fényesség támadt benne, mintha díszkivilágítást ren-

deztem volna. A kandalló fullasztó meleget árasztott (benne jártunk a télben).

— No, — mondtam — hát mit csinálunk vacsoráig?

Eszembejutott, hogy Párizsban ez a farsangi menek ideje. Mintha szemem előtt láttam volna az árarcosokat hordozó kocsikat, ahogy egymás útját keresztezik a boulevardokon. Hallottam a jókedvű tömeget, amint a színházak bejáratánál a megjegyzések nyílzáporát árasztja; láttam a buja táncokat, a tarka jelmezeket, a bort, a tobzódást; egész fiatalságom fölébredt s megdobogtatta a szívemet.

— öltözzünk jelmezbe — mondtam Brigitte-nek. — Csak a magunk kedvéért, nem baj. Ha nincs jelmezünk, van miből csináljunk s mulatságosabban telik el az idő.

Egy szekrényből ruhákat, kendőket, köpenyeket, szalagokat, művirágokat szedtünk elő, Brigitte, mint mindig, türelmes jókedvet mutatott. Átöltöztünk mindketten; engem maga akart megfésülni; kifestettük és kipuderezttük magunkat; minden hozzávalót megtaláltunk egy régi ládikóban, amely azt hiszem, a nagynénjétől származott. Egy szó, mint száz: egy óra múlva magunk sem ismertünk egymásra. Énekszó és ezer bolondság közt múlt el az este; éjfél után egy óra tájban ideje volt, hogy vacsorához üljünk.

Felkutattunk már minden szekrényt; az egyik félig kinyitva állt a közelemben. Amint asztalhoz ültem, egyik polcán észrevettem azt a könyvet, amelyről beszéltem már, amelyikbe Brigitte'gyakran szokott írni.

— Nem a gondolataid gyűjteménye ez? — kérdeztem s már utána is nyúltam a könyvnek és kivettem a szekrényből. — Ha nem tolakodás a kérésem, engedd, hogy belenézzek.

Kinyitottam a könyvet, bár Brigitte egy mozdulattal tiltakozni próbált — az első oldalon ezekre a szavakra esett a pillantásom: *Ez a végrendeletem!*

A kézírás elejétől végig nyugodt volt; hűséges, keserűség és harag nélkül való elbeszélését találtam benne mindannak, amit Brigitte elszenvedett tőlem, amióta kedvesem volt. Kifejezte azt a szilárd elhatározását, hogy mindent eltűr, amíg szeretem s meghal, amikor elhagyom. Intézkedéseit megtette; napról-napra számot adott élete fölláldozásáról. Amit elvesztett, amit remélt, a szörnyű magányosság, amely még karjaim közt sem hagyta el, a kettőnk közt mind magasabba emelkedő korlát, a kegyetlenségek, amikkel tűrő szerelméért megfizettem — mindez egyetlen panaszos szó nélkül sorakozott egymás után; ellenkezőleg, feladatának tartotta, hogy megvédjen engem. A végén eljutott személyes ügyeinek részletezéséig s intézkedett az örököséről. Azt írta, hogy méreggel fog végetvetni az életének. Saját akaratából hal meg s kifejezetten megtiltja, hogy emlékezete valaha is ürügyeül szolgáljon valami ellenem tett lépésnek. Utolsó szava ez volt: imádkozzatok érte!«

A szekrénynek ugyanazon a polcán találtam egy kis skatulyát, amelyet láttam már, finom, kékes, sóhoz hasonló porral tele.

— Mi ez? — kérdeztem — ajkamhoz emelve a skatulyát. Iszonyút kiáltott és rámvetette magát.

— Brigitte, — mondtam — búcsúzzunk. Elviszem ezt a skatulyát; felejts el és élj tovább, ha meg akarsz kímélni a gyilkosságtól. Én még ma éjszaka elutazom s nem kérek tőled bocsánatot; ha te megbocsátanál is, Isten nem bocsátana meg. Adj egy utolsó csókot.

Fölelhajoltam és homlokon csókoztam. — Ne még! — kiáltott fel rémulten. De visszalöktem a díványra s kirohantam a szobából.

Három óra múlva útrakészen álltam s a postakocsi megérkezett. Az eső még mindig esett s tapogatózva szálltam föl a kocsiba. E pillanatban a kocsis

elindította a lovakat s éreztem, hogy két kar átölel s valaki zokogva tapasztja ajkát az ajkamra.

Brigitte volt. Mindent megpróbáltam, hogy maradásra bírjam; kikiáltottam, hogy állítsák meg a kocsit, elmondtam mindent, ami eszembe jutott, hogy rávegyem a kiszállásra; még azt is megígértem, hogy valamikor visszatérek hozzá, ha már az idő s az utazások elmosták lelkében a fájdalmak emlékét. Igyekeztem bebizonyítani neki, hogy ami tegnap megtörtént, úgy fog történni holnap is; ismételtettem, hogy én csak boldogtalanná tehetem s gyilkossá tesz, ha ragaszkodik hozzám. Kéréshez, esküdözéshez, még fenyegetőzéshez is folyamodtam; egyre csak azt felelte: — Ha elmégy, vigyél magaddal; hagyjuk itt a vidéket, hagyjuk itt a mulat. Nem élhetünk itt tovább, menjünk máshova, ahova akarsz; haljunk meg a földnek valamelyik zugában. Kell, hogy boldogok legyünk, én veled, te énvelem.

Oly szenvedélyesen öleltem meg, hogy azt hittem, megreped a szívem. — Indulj hát! — kiáltottam ki a kocsisnak. Egymás karjába vetettük magunkat s a lovak vágtatva indultak el.

Ö T Ö D I K R É S Z

I. FEJEZET

Hosszú útra szántuk el magunkat s Párizsba mentünk; a szükséges előkészület s az ügyeink elintézése időt kívánt s egy hónapra bútorozott lakást kellett vennünk.

Az az elhatározás, hogy Franciaországot elhagyjuk, mindennek a képét megváltoztatta; egyszerre visszatért lelkünkbe az öröm, a remény, a bizakodás; a közeli elutazás gondolata véget vetett bánatnak és veszekeedésnek egyaránt. Folyton a boldogságról álmodoztunk, esküdöztünk, hogy örökre szeretni fogjuk egymást; most végre igazán feledtetni akartam drága kedvesemmel minden szenvedését. Hogy is állhattam volna ellent gyöngéd szeretete bizonyosságainak s bátor elszántságának? Nemcsak, hogy megbocsátott nekem, de a legnagyobb áldozatra készült a kedvemért: el akart hagyni mindent, hogy velem jöjjön. Méltatlannak éreztem magam erre az önfeláldozó szerelemre, de annál inkább akartam, hogy szerelmem megjutalmazza érte; jó angyalom végre diadalmaskodott s a csodálat és a szerelem kerekedett fölül a szívemben.

Brigitte oldalam mellett az asztal fölé hajolva kereste a térképen azt a helyet, ahol eltemetkezünk majd; még nem választottuk ki s olyan élénk és új-

szerű gyönyörűséget találtunk ebben a bizonytalanságban, hogy úgy tettünk, mintha sehogyse tudnánk megállapodni. Kutatás közben homlokunk összeért, karom átfogta Brigitte derekát. — Hová megyünk? Mit csinálunk? Hol kezdjük meg az új életet? — Hogy mondjam el, mit éreztem, amikor ennyi reménység közepette egyszer-egyszer fölemeltem a fejemet? Micsoda megbánás fogott el ennek a szép, nyugodt arcnak láttán, amely már a jövő felé mosolygott, pedig sápadt volt még a múlt szenvedéseitől! Amikor így átölelve tartottam s ujja a térképen keresgélt, — amikor halkán beszélt ügyei rendezéséről, kívánságairól, jövőbeli búvóhelyünkről — a véremet adtam volna érte. Boldog tervezetések, talán bennetek rejtőzik az egyetlen igazi boldogság a földön.

Körülbelül egy hete volt már, hogy szaladgálásokkal és bevásárlásokkal telt az idő, amikor egy fiatalember jelent meg nálunk: levelet hozott Brigitte-nek. Beszélgetésük után szomorúnak, levertnek láttam; de csak annyit tudhattam meg, hogy a levelek N***-ből jöttek, ugyanabból a városból, ahol először beszéltem szerelmemről s ahol Brigitte még élő rokonai laktak.

Közben gyorsan folytak az előkészületek s szívemben el sem fért más, csak az elutazás türelmetlen várása; az öröm érzése alig hagyott nyugton egy pillanatra. Reggel, amikor fölkeltem s a nap besütött az ablakainkon, mámoros voltam az elragadtatott boldogságtól; lábujjhegyen léptem abba a szobába, ahol Brigitte aludt. Nem egyszer ébredt arra, hogy ott térdelek az ágya előtt, nézem, amint alszik s nem tudom visszafojtani könnyeimet; nem tudtam, hogyan győzzem meg megbánásom őszinte voltáról. Ha első kedvesem iránt érzett szerelmemben valamikor örültségeket követtem el, ezeket megszászoroztam most; őrvjögve kutattam fel mindazt, ami furcsaságot és heveskedést a túlzásbavitt szenvedély sugallhat. Kultuszt szentel-

tem Brigitte-nek s bár több mint félesztendeje voltam már a kedvese, valahányszor közeledtem hozzá, úgy éreztem, mintha először látnám; ruhája szegélyét is alig mertem megcsókolni ennek az asszonynak, akit oly sokáig bántottam. Minden szavára összerezzenem, mintha ismeretlen volna a hangja; egyszer zokogva vettem magam a karjai közé, máskor meg ok nélkül kacagásban törtem ki; egykori viselkedésemről csak iszonyattal és undorral beszéltem s szerettem volna, ha van valahol egy temploma a szerelemnek, hogy ott a keresztségben tisztára mossam magam s felöltsem a megtértek ruháját, amelyet többé senki sem téphet le rólam.

Láttam Tiziano Szent Tamását, amint Krisztus sebére teszi az ujját s gyakran jutott az eszembe: ha össze merném hasonlítani a szerelmet az Istenbe vetett hittel, azt mondanám, hogy hozzá hasonlítottam. Mi a neve annak az érzésnek, amelyet ez a nyugtalan arc fejez ki majdnem kételkedve még, de már imádkozva? Megérinti a sebet; az istenkáromlás csudálkozva akad meg szétnyílt ajkán, amelyre csöndesen rászáll az imádság. Apostol ez? Vagy hitetlen? Bűnbánata van-e oly nagy, mint a vétke? Sem ő maga, sem a festő, sem te, aki nézed, nem tudtok erről semmit; a Megváltó mosolyog s az egésztest harmatcseppként szívja fel a végtelen jósnak egy sugara.

Így álltam némán, mintegy örökösen meglepetve Brigitte előtt; reszkettem attól, hogy megmaradt bennem valami félelem s hogy bizalmatlanná teszi az a sok változás, amit bennem látott. De két hét elmúltával világosan olvasott a szívemben; megértette, hogy az ő őszintesége azzá tett engem is, s mert a szerelmem az ő lelkierejének szülötte volt, nem kételkedett benne, mint ahogy magában sem kételkedett.

A szobánk tele volt szétdobált holmival, albumokkal, ceruzákkal, könyvekkel, csomagokkal s mindezek

fölött örökösen ki volt terítve a drága térkép, amelyet annyira szerettünk. Sűrögtünk, forogtunk; minden pillanatban megálltam, hogy Brigitte lába elé vessem magam, aki rámfogta, hogy lusta vagyok s nevetve mondta, hogy mindent magának kell elvégeznie, mert én nem vagyok jó semmire; s miközben a poggyászt csomagoltuk, elképzelhető, hogyan száguldoztak a terveink. Szicília nagyon messze van, de ott oly kellemes a tél. Ez a legszerencsésebb éghajlat. Génua gyönyörű festett házaival, lécrácsos zöld kertjeivel s háta mögött az Appenninekkal. De micsoda lárma! Micsoda tömegek! Három ember közül, aki végigmegy az uccán, egy szerzetes, egy meg katona. Flórenc szomorú, — a középkor, amely még itt él közöttünk. Hogy bírja ki az ember azokat a rácsos ablakokat s azt a szörnyű barna színt, amely a házakat bemocskolja? Mit csinálnánk Rómában? Nem azért utazunk, hogy a szemünk elkáprázzon s még kevésbé azért, hogy tanuljunk. Hátha a Rajna partjára mennénk? De akkorára elmúlik ott a szezon s bár nem keressük a társaságot, mindig szomorú odamenni, ahová járt szokott — amikor nincs ott többé. Hát Spanyolország? Ott sok volna az akadály: oda úgy megy az ember, mint a háborúba s mindenre el lehet készülvén, csak a nyugalomra nem. J erünk Svájcba? Ha annyi ember utazik oda, csak hadd nézzék le a bolondok, ott sugárzik teljes ragyogásában Istennek legkedvesebb három színe: az ég kékje, a rétek zöldje s a hó fehérsége a havasok csúcsán. — Menjünk, menjünk, — mondotta Brigitte, — repüljünk, mint a madár. Képzeld el, édes Octave, hogy csak tegnap óta ismerjük egymást, bálban találkoztál velem, megtetszettem neked, én pedig szeretlek; elmondod nekem, hogy néhány mérföldnyire innét, valami kis városban szeretél egy bizonyos Madame Piersont; én el sem akarom hinni, ami köztetek történt. Úgy-e, megvallanád nekem, hogyan szerelmeskedtél egy asszonnyal, akit elhagy-

tál érettem? Aztán megsúgom én is, hogy nem is olyan régen szerettem egy rossz gyereket, aki meglehetősen szerencsétlenné tett; te megsajnálsz, elhallgattatsz s megegyezünk, hogy egy szót sem beszélünk többé róla.

Amikor Brigitte így beszélt, valami fősvénységhez hasonló érzés fogott le; remegő karral szorítottam magamhoz. — Istenem, — kiáltottam fel — nem tudom örömben vagy félelmemben reszketek-e? Elviszlek magammal, drága kincsem. Ebben a végtelenségben enyém vagy, megyünk! Haljon meg az ifjúságom, haljanak meg az emlékek, haljon meg a gond, a megbánás! Jóságos, bátor kedvesem, te embert faragtál egy gyermekből! Ha most elveszíténélek, sohasem tudnék többé szeretni. Mielőtt megismertelek, talán meggyógyíthatott volna egy másik asszony; de most te vagy az egyetlen a világon, aki megölhet vagy megmenthet, mert szívemen hordom a sebeket, amiket rajtad ütöttem. Hálátlan voltam, vak és kegyetlen. Aldassék az Isten: szeretsz még. Ha valaha visszatérsz a faluba, ahol a hársak alatt láttalak, nézd meg azt az elhagyatott házat; bizonyosan kísértet lakik benne, mert az az ember, aki onnét eltávozott veled, más, mint aki belépett volt.

— Igaz ez? — kérdezte Brigitte, ég felé emelve szerelemtől sugárzó szép homlokát; — igaz, hogy tiéd vagyok? Igen, gyermekem: távol ettől a világtól, amely időnap előtt megvénített, szeretni fogsz. Ugy leszel enyém, amilyen vagy — s a világnak akármelyik zugában találjuk meg az életet, lelkipurdalás nélkül ottfelejtethsz mihelyt nem szeretsz többé. Akkor betöltöttem a hivatásomat s mindig lesz odafönn egy Isten, akinek ezt megköszönjem.

Mily szívbemarkoló, szörnyű emlékekkel töltenek el máig is ezek a szavak! — Végre elhatároztuk, hogy először is Genfben megyünk s az Alpok tövében kiválasztunk valami csendes helyet, hogy ott töltsük a

tavaszt. Brigitte máris a szép tavat emlegette; én már magamba szívtam a szelet, amely felkorbácsolja s a zöldelő völgy eleven illatát; Lausanne, Vevey, az Oberland s túl a Monté Rosa csúcsain a roppant lombardiai síkság, a feledés, a nyugalom, a menekülés, a boldog magány minden génusza csábított, hívogatott már bennünket; este, amikor összekulcsolt kézzel, némán nézegettük egymást, már éreztük fölébredni magunkban azt a különös nagysággal teljes érzést, amely nagy utazások előtt ejti hatalmába a szívet — azt a titkos és megmagyarázhatatlan szédületet, amelyben van valami a száműzetés borzalmából s a zarándoklat reménységeiből. Istenem, a te hangod szólít ilyenkor, figyelmeztetvén az embert, hogy hozzád készül. Nincsenek-e remegő szárnyai és megfeszülő húrjai az emberi gondolatnak? Mit mondjak — nincs-e egész világ ezekben a szavakban: »Készen állt minden, indulóban voltunk?«

Egyszerre csak Brigitte elernyed; lehajtja fejét és hallgat. Amikor megkérdem, hogy rosszul érzi-e magát, elhaló hangon mond nemet; amikor az indulás napjáról beszélek, hidegen és elszántan feláll s folytatja előkészületeit; amikor megesküszöm neki, hogy boldog lesz és neki szentelem az életemet, bezárkózik és sír; amikor megcsókolom, elsápad s félrefordított szemmel nyújtja az ajkát; amikor azt mondom, hogy még semmi sem történt s lemondhat a terveinkről, kemény és vad arckifejezéssel ráncolja össze a szemöldökét; amikor könyörgök neki, hogy tárja föl a szívét előttem s ismételtetem, hogy ha belehálnék is, inkább boldogságomat áldozom föl, semhogy ő valaha megbánjon valamit: akkor nyakambaborul, aztán megáll s mintegy akaratlanul eltaszít magától. Végre egy napon belépek a szobájába s kezemben a jegy, a besanconi gyorskocsira. Odamegyek hozzá, ölébe teszem a jegyet — kitárja a karját, felsikolt s eszméletlenül esik a lábam elé.

II. FEJEZET

Minden erőfeszitésem, hogy ennek a váratlan változásnak okát kitaláljam, éppoly eredménytelen maradt, mint a kérdéseim. Brigitte beteg volt és csökönyösen hallgatott. Egy álló napig hol könyörögtem neki, hogy magyarázza meg a dolgot, hol találgatásokkal gyötörtem magam, — aztán kimentem a házból, azt sem tudtam hova. Amint az Opera mellett haladtam el, egy üzér jeggyel kínált s gépiesen, ahogy annakidején megszoktam, beléptem.

Nem tudtam figyelni sem a színpadra, sem a nézőtérre: olyan fájdalom gyötört s oly kábult voltam, hogy úgyszólván csak belül éltem s a külső dolgok mintha nem is hatottak volna már az érzékeimre. Minden erőm egyetlen gondolatra összpontosult s minél többet forgattam ezt a fejemben, annál kevésbé tudtam világosan látni. Micsoda hirtelen támadt, szörnyű akadály forgatta fel így egy nappal az elutazás előtt minden tervünket és reménységünket? Ha csak valami köznapi eseményről, vagy akár valóságos szerencsétlenségről van szó, — ha vagyona körül van baj, vagy egy barátját veszttette el — miért ez a csökönyös hallgatás? Mindazok után, amiket Brigitte megtett s abban a pillanatban, amikor legkedvesebb álmaink a megvalósulás küszöbére jutottak — miféle titok lehetett az, amely lerombolta boldogságunkat s amelyet nem akar nekem megvallani? Hogyan? Hát előttem titkolózik! Ha bánata, ügyes-bajos dolga, vagy akár a jövőtől való félelem, valami ismeretlen eredetű szomorúság, bizonytalanság vagy harag visszatartja egy ideig, vagy arra kényszeríti, hogy örökre lemondjon erről az annyira kívánt utazásról: miért nem tárja föl lelkét előttem? Szívemnek akkori állapotában sem tudtam semmi szégyenletes dologra gondolni. A gyanúnak még a látszata is felháborított és iszonyodást ébresztett ben-

nem. De különben is, hogyan hihessem állhatatlannak vagy szeszélyesnek ezt az asszonyt, akit oly jól ismerek? Sötét szakadékba tévedtem s nem láttam egy szikra világosságot sem, egyetlen pontot sem, amely tájékozást nyújthatott volna.

Velem szemközt az erkélyen *egy fiatalember ült*, akinek vonásait ismertem valahonnan. Mint ahogy gyakran megesik, ha valami gondolat erősen elfoglalja az embert: öntudatlanul nézegettem s igyekeztem nevet kapcsolni az arcához. Egyszerre ráismertem: ő volt az, aki — mint előbb elmondtam, — leveleket hozott Brigitte-nek N***-ből. Hirtelen fölkeltem, hogy beszéljek vele, meg sem gondolva, hogy mit teszek. Olyan helyen ült, hogy sok embert kellett volna megzavarnom, amíg hozzájutok s kénytelen voltam megvárni a felvonás-közt. Első, önkénytelen gondolatom az volt, hogy ha valaki egyáltalán fölvilágosítást adhat az egyetlen kérdésről, amely nyugtalanít, még leginkább ez a fiatalember lehet az. Néhány nap óta többször is beszélgettem Madame Piersonnal s emlékeztem, hogy amikor eltávozott tőle, mindig szomorúnak találtam kedvesemet, nemcsak az első napon, de minden alkalommal. Előző nap is meglátogatta, annak a napnak reggelén, amikor Brigitte megbetegedett. A leveleket Brigitte nem mutatta meg nekem; lehetséges, hogy a fiatalember ismeri a valódi okot, amely az elutazásunkat késlelteti. Lehet, hogy Brigitte nem avatta teljesen bizalmába, de okvetlenül megmondhat nekem legalább annyit: mi volt a tartalma ezeknek a leveleknek, — s elég tájékozottnak tarthattam a kettőnk ügyeit illetően, hogy kérdést merjek intézni hozzá. Boldog voltam, hogy ráakadtam s mihelyt a függöny legördült, kiszaladtam a folyosóra, hogy csatlakozzam hozzá. Nem tudom, látott-e közeledni, de továbbment, belépett egy páholyba. Elhatároztam, hogy megvárom, roig kijön s negyedóra hosszat sétálgattam folyton a

páholy ajtaját figyelve. Végre kinyílt az ajtó s ő kilépett; messziről azonnal üdvözöltem s feléje indultam. Néhány habozó lépést tett, aztán hirtelen megfordult, lesietett a lépcsőn és eltűnt.

Oly szemmeláthatóan meg akartam szólítani, hogy nem tűnhetett így el, ha nem volt határozott szándéka, hogy elkerüljön. Ismernie kellett az arcomat, de még ha nem is ismerte volna, aki közeledni lát magához valakit, tartozik neki legalább azzal, hogy megvárja. A folyosón egyedül voltunk, amikor feléje indultam, kétségtelen tehát, hogy nem akart velem beszélni. Eszembe sem jutott, hogy ebben szemtelenséget lássak: valaki, aki mindennap eljár egy lakásba, ahol én is lakom, akit mindig jól fogadtam, valahányszor összetalálkoztunk s különben is egyszerű és szerény modorú ember, — miért hinném, hogy akarattal sértett meg? Csak menekülni akart előlem s megszabadulni egy kellemetlen beszélgetéstől. De miért? Ez a második rejtély majdnem annyira izgatott, mint az első. Bármit tettem is, hogy ezt a gondolatot elkeressem: a fiatalember eltűnése ellenállhatatlanul összekapcsolódott agyamban Brigitte csökönys hallgatásával.

Minden gyötrelmem közt a bizonytalanságot legnehezebb elviselni s életemben többször is nagy szerencsétlenségeket zúdítottam magamra, mert nem tudtam türelmesen várni. Amikor hazatértem, Brigitte éppen ezeket a végzetes N***-i leveleket olvasta. Azt mondtam neki, hogy nem maradhatok tovább ebben a lelkiállapotban s ennek mindenáron véget akarok vetni; bármi legyen is, ismerni akarom hirtelen változásának okát s ha nem akar felelni, hallgatását úgy fogom fel, hogy nem akar velem elutazni, sőt azt parancsolja, hogy hagyjam el mindörökre.

Kelletlenül mutatta meg nekem az egyik levelet. Rokonai azt írták neki, hogy elutazása örökre meggyalázza, hogy mindenki ismeri az utazás okát s köte-

lességüknek vélik előre kijelenteni, hogy mik lesznek a következményei; hogy nyilvánosan úgy él velem, mint a szeretőm s ámbár szabad és özvegy, de még felelősséggel tartozik a névért, amelyet visel; hogy sem ők, sem más régi barátai nem fogadják többé, ha megmarad szándéka mellett: egyszóval mindenféle fenyegetéssel és tanáccsal igyekeztek arra bírni, hogy szűkebb hazájába visszatérjen.

Fölháborított ennek a levélnek a hangja s eleinte csak sértésnek tekintetem az egészet. — S az a fiatal-ember, aki ezeket a szemrehányásokat hordozza neked, — kiáltottam föl — kétségtelenül vállalkozott arra is hogy megtoldja élőszóval és áll is a szavának, úgy-e?

Brigitte mélységes szomorúsága gondolkodóba ejtett s lecsöndesítette haragomat. — Tégy, amit akarsz mondotta — s tedd teljessé a romlásomat. Sorsom a kezekben van, már régóta te intézed. Állj bosszút tetszésed szerint régi barátaim utolsó erőfeszítéséért, hogy visszatérítsenek a józan észhez, a társasághoz, amelyet valamikor tiszteltem, s a becsülethez, amit elvesztettem. Nekem egy szavam sincs s ha diktálni akarsz a válaszomat, úgy írom meg, ahogy kívánod.

— Én nem kívánok semmit, — feleltem — csak a szándékaidat akarom ismerni, az én dolgom, hogy alkalmazkodjam és esküszöm, hogy erre kész is vagyok. Mondd meg, maradsz-e, utazol-e vagy egyedül kell elutaznom?

— Mire való ez a kérdés? — mondotta Brigitte — beszéltem-e arról egy szóval is, hogy megváltoztattam a szándékomat? Beteg vagyok, így nem utazhatom el; de mihelyt meggyógyultam, vagy legalább is fel tudok kelni, elmegyünk Genfbe, ahogy megállapodtunk.

E szavak után elváltunk s hangjának halálos hidegsége jobban elszomorított akármilyen visszautasításnál. Nem először történt, hogy efféle tanácsokkal szét próbálták szakítani a viszonyunkat; de mostanáig

akármilyen hatást tettek is Brigitte-re az ilyenfajta levelek, hamarosan megfeledkezett róluk. Hogyan higyjem el, hogy ez az egyetlen ok ma ily nagy erővel hat rá, amikor kevésbé boldog időkben teljesen hatástalan maradt? Kutatni kezdtem, nem volt-e valami helytelen a viselkedésemben, amióta Párizsban tartózkodunk?

— Csak annak az asszonynak a gyöngesége volna ez

— gondoltam magamban — aki valami vakmerőséget akart elkövetni s a cselekvés pillanatában meghátráj tulajdon akarata elől? Vagy az volna, amit szabad erkölcsű emberek az utolsó aggálynak szoktak nevezni? De hiszen az a jókedv, amit Brigitte egy héttel ezelőtt reggeltől-estig mutatott, ezek az édes tervek, amiket szüntelenül elejtett és újra szövögetni kezdett, ezek az ígéretek, ezek a fogadkozások — mindez mégiscsak őszinte és valóságos volt, nem kényszerítette rá senki. Akaratom ellenére is utazni akart. Nem, itt valami titok van; s hogy járjak a végére, ha a kérdéseimet olyan okkal üti el, amely nem lehet az igazi? Nem mondhatom neki, hogy hazudik s nem is kényszeríthetem, hogy mást feleljen. Azt mondja, hogy még mindig el akar utazni; de ha ezen a hangon mondja, nem kötelességem-e föltétlenül visszautasítani? Elfogadhatok-e ilyen áldozatot, amelyet úgy hajtanak végre, mint valami feladatot, vagy ítéletet. Amikor úgyszólván adott szavára hivatkozva kell követelnem azt, amit hitem szerint szerelemből ajánlott föl? Istenem! ezt a sápadt, elernyedtt teremést vinném el a karjaim között? Egymindenbe beletörődő áldozatot hurcolnék el, távol a hazájától, hosszú időre, talán egész életére? Azt mondja: megteszem, amit akarsz! Nem, semmit nem akarok a türelmétől kérni és semhogy csak egy hétig is lássam ezt a szenvedő arcot: ha tovább hallgat, egyedül utazom el.

Őrült voltam! Hogy lett volna erőm ehhez az utazáshoz? Sokkal boldogabb voltam két hétig, semhogy

vissza mertem volna nézni erre az időre s mert nem éreztem magamban ezt a bátorságot, csak arra gondoltam: hogyan vihethém magammal Brigitte-et. Egész éjjel nem hunytam le a szememet s másnap kora reggel elhatároztam, hogy lesz, ami lesz: elmegyek ahhoz a fiatalemberhez, akit az Operában láttam. Nem tudom, a harag, vagy a kíváncsiság kergetett-e oda s voltaképpen azt sem, hogy mit akartam tőle; de azt gondoltam, hogy így legalább nem kerülhet el s ez volt egyetlen kívánságom.

Minthogy nem tudtam a címét, bementem Brigitte-hez, hogy megkérdezzem, azzal az ürüggyel, hogy sok látogatása után tartozom neki valami udvariassággal; mert az operai találkozásunkról egy szót sem szóltam neki. Brigitte ágyban volt s fáradt szemén meglátszott, hogy sírt. Amikor beléptem, kezét nyújtotta és így szólt: — Mit akarsz? — Hangja szomorú volt, de gyöngéd. Egy-két barátságos szót váltottunk s kevésbbé kétségbeesve távoztam a szobájából.

A fiatalembert, akihez készültem, Smith-nek hívták; nem messze lakott tőlünk. Amikor bekopogtattam hozzá, valami nyugtalanság fogott el; lassan közeledtem, mintha egyszerre váratlan világosság csapott volna a szemembe. Első mozdulatára megfagyott a vérem. Ágyban feküdt s ugyanolyan hangon, mint az imént Brigitte, ugyanoly sápadt és szétdúlt arccal, kezét nyújtva, ugyanazokat a szavakat mondta: — Mit akar?

Gondoljon kiki, amit akar, vannak az életben olyan véletlenek, amiket az emberi ész nem tud megmagyarázni. Leültem, nem tudtam mit felelni, s mintha álomból ébredtem volna, megismételtem magamban a kérdését. Valóban, miért jöttem hozzá? Hogyan mondjam el neki a látogatásom célját? Föltéve, hogy hasznát vehetem a kérdezősködésnek: ki tudja, akar-e beszélni? Leveleket hozott s ismeri a levelek íróit, de minderről én

is éppen annyit tudok, mint ő, hiszen Brigitte megmutatott nekem egy levelet. Nehezemre esett a kérdezőgetés s féltem, hogy gyanítani kezdi, mi történik a szívemben. Első szavaink udvariasak és jelentéktelenek voltak. Megköszöntem neki, hogy elvállalta Madame Pierson családjának megbízásait; azt mondtam, hogyha elutazunk Franciaországból, mi is meg fogjuk kérni egy-két szíveségre; ezek után elhallgattunk s nem értettük, hogy miért vagyunk együtt.

Zavarban lévő emberek módjára elkezdtem körülnézegetni. A fiatalember szobája a negyedik emeleten volt; tisztességes, munkás szegénységre vallott benne minden. Néhány könyv, hangszerek, puhafa-keretek, terítővel letakart asztalon rendberakott írások, egy régi karosszék, néhány szék, ez volt az egész; de mindenen megérzett a tisztaság és a gondozás s a szoba együttvéve kellemes hatást tett. Ami a fiatalembeit illeti, nyílt és lelkes arca első pillantásra megnyerő volt. A kandallón egy idős asszony arcképét pillantottam meg; szórakozottan léptem oda s Smith azt mondta, hogy az anyja képe.

Ekkor eszembejutott, hogy Brigitte gyakran beszélt róla s ezer elfelejtett részlet támadt föl az emlékezetemben. Brigitte gyermekkorá óta ismerte. Mielőtt én a vidékre kerültem, találkoztak néha N***-ben, de azóta Brigitte csak egyszer járt ott s Smith akkor nem volt odahaza. Tehát csak véletlenül tudtam meg róla néhány részletet, de ez is erősen hatott rám. Vagyona nem volt, csak egy kis állása s ebből tartotta el anyját és nővérét. Ezzel a két nővel szemben bámulatraméltóan viselkedett; mindenről lemondott értük s bár zenei tehetségével vagyont szerezhetett volna, végtelen becsületességében és tartózkodásában mindig többrebecsülte a nyugalmat, mint a siker kínálkozó lehetőségeit. Egyszóval ama ritka emberek közé tartozott, akik csöndben élnek s hálásak, ha a többiek nem veszik észre az értéküket.

Hallottam róla néhány jellemző esetet, amiből meg lehet alkotni egy ember képét; nagyon szerelmes volt egy szomszédságbeli szép leányba, s esztendőnél hosszabb udvarlás után a család hajlandó volt feleségül adni hozzá. Az éppen olyan szegény volt, mint ő. Már a szerződés aláírására készültek s minden kész volt a lakodalomra, amikor anyja így szólt hozzá: — Hát a húgodat ki adja férjhez? — Ez az egy szó megértette vele, hogy ha megházasodik, háztartására költi, amit munkájával keres s így a húgának nem lesz hozománya. Tüstént szakított menyasszonyával s nagy lelkierővel lemondott házasságáról, szerelméről; ekkor került Párizsba s foglalta el mostani állását.

Valahányszor ezt a történetet hallottam, — mert beszéltek róla a vidéken — mindig szerettem volna megismerni a hősét. Ez a csöndes, homályban maradó önfeláldozás bámulatraméltóbb volt a szememben, mint a harcterek minden dicsősége. Anyja arcképének láttára tüstént eszembejutott a dolog, ránéztem s csodálkoztam, hogy ily fiatalnak találom. Önkénytelenül is megkérdeztem a korát — egyidősek voltunk. Az óra nyolcat ütött, fölkelt az ágyból.

Első lépései után megtántorodott; fejét rázta. — Mi baja? — kérdeztem. Azt felelte, hogy ideje volna irodájába indulnia, de nincs jártányi ereje.

— Beteg?

— Lázam van és kegyetlenül szenvedek.

— Tegnap este jobban volt; azt hiszem, láttam az Operában.

Bocsásson meg, amiért nem ismertem meg. Szabad bejárásom van oda s remélem, találkozunk még ott.

Minél tovább figyeltem ezt a fiatalembert, ezt a szobát, ezt a házat, annál kevésbé éreztem erőt magamban, hogy rátérjek látogatásom igazi tárgyára. Előző napi gondolatom, hogy Smith árthat nekem Brigitte szemében, önkénytelenül is szertefoszlott; őszinte és

szigorú megjelenése meghökkentett és tiszteletet ébresztett bennem. Gondolataim lassanként más irányba terelődtek; figyelmesen néztem rá s úgy rémlett nekem, hogy ő is érdeklődve figyel meg.

Huszonegy évesek voltunk mind a ketten s mekkora különbség volt kettőnk között! Ő olyan élethez szokott, amelynek minden mozdulatát óraütés szabályozta; sohasem látott mást az életből, csak azt az utat, amely magányos szobájából egy minisztérium eldugott hivatalszobájába vezet; anyjának küldi megtakarított pénzét, az örömmel azt az obulusát, amelyet minden dolgozó kéz oly fősvényen szokott szorongatni; panaszkodik szenvedésben eltelt éjszakája miatt, mert megakadályozta abban, hogy napját fáradságban töltsen; egyetlen gondolata, egyetlen kincse az, hogy egy másik ember jóllété"n örködjék, — s ez így van gyermekkorától, amióta a karját bírja! És én, — mit csináltam én ezzel a drága, gyorsan múló, könyörtelen, verejtékivó idővel? Férfi vagyok én? Melyik élt igazi életet kettőnk közül?

Amit itt egy oldalon mondok el, azt egy pillantás alatt megérezte. Szemünk összetalálkozott s nem szakadt el többé egymástól. Smith utazásomról beszélt s az országról, amelyet meg akartunk látogatni.

— Mikor indulnak? — kérdezte.

— Nem tudom; Madame Pierson beteg s három nap óta ágyban fekszik.

— Három nap óta! — felelte önkénytelen mozdulattal.

— Igen; mért csodálkozik ezen?

Fölállt és kitárt karral, merev tekintettel borult rám. Irtózatossá borzongás futott végig rajta.

— Szenved? — kérdeztem és megfogtam a kezét. De Smith ugyanakkor arcához emelte, nem tudta elfojtani könnyeit s lassan ágyához vánszorgott.

Meglepetten néztem rá; a láz heves rohama egyszerre leverte lábáról. Nem akartam otthagyni ebben az

állapotban, s ismét közelebb léptem hozzá. Erősen eltaszított magától s mintha valami különös rémület lett volna a mozdulatában. Amikor végre magáhozért, gyöngye hangon így szólt:

— Bocsásson meg, nem vagyok olyan állapotban, hogy fogadhassam. Legyen oly jó, hagyjon magamra; mihelyt erőm engedi, elmegyek, hogy megköszönjem a látogatását.

III. FEJEZET

Brigitte jobban volt. Amint mondotta: indulni akart, mihelyt meggyógyult. Ezt nem engedtem, — vagy két hetet várnunk kellett még, amíg állapota megengedi, hogy elviselje az utazást.

Még mindig szomorú és hallgatólag volt, de tele jóindulattal. Akárhogy igyekeztem is rábíni, hogy nyíltan beszéljen velem: azt mondta, mélabús hangulatának egyetlen oka az a levél, amelyet megmutatott nekem s kért, hogy erről ne beszéljünk többet. Magam is kénytelen voltam ugyanúgy hallgatni, mint ő, s hiába próbáltam kitalálni, hogy mi történik a szívében. Ránknehezedett az egyedüllét s minden este színházba jártunk. Ott, egymás mellett ülve egy páholy mélyén megszorítottuk néha egymás kezét; időnkint egy szép zenei részlet, egy megkapó szó hatása alatt baráti pillantásokat váltottunk; de menet is, jövet is némák voltunk s elmerültünk gondolatainkba. Egy nap húszszor is úgy éreztem, hogy kész vagyok lába elé borulni s arra kérni, hogy adja meg nekem a kegyelemdőfést, vagy adja vissza a messziről megpillantott boldogságot; abban a pillanatban, amikor már-már megtettem volna, elváltak a vonásai; felállt és otthagyt, vagy egy fagyos szóval megállította ajkamraszökő szívemet.

Smith majdnem mindennap eljött. Bár jelenléte volt az oka minden bajnak, s nála tett látogatásom nyomán különös gyanú maradt a lelkemben: az ő személyét illetően megnyugtatót az a modor, ahogy utazásunkról beszélt s megnyugtatót jóhiszeműsége és egyszerűsége is. Említettem előtte a leveleket, amiket hozott s úgy láttam, hogy kevésbé sértették meg, de jobban elszomorították, mint engem. Nem ismerte előre a levelek tartalmát, s Brigitte iránt érzett régi barátságában nyíltan rosszalta. Azt mondta: nem vállalta volna az átadásukat, ha tudja, mi van bennük. Madame Pierson tartózkodó hangjáról ítélve nem hittem, hogy bizalmába avatta. Szívesen láttam, tehát, bár valami feszélyezett-ség és udvariasság még mindig megmaradt közöttünk. Elvállalta, hogy távozásunk után közbenjár Brigitte és családja között s megakadályozza a nyílt szakítást. Az a tisztelet, amelyet a vidékünkön éreztek iránta, fontos szerepet játszhatott ezekben a tárgyalásokban s akaratlanul is hálás voltam neki. A legnemesebb jellem volt a világom Amikor mindhárman együtt voltunk, s valami hidegséget vagy feszességet vett észre köztünk, minden erejét megfeszítette, hogy ismét jókedvre derítsen; ha nyugtalanította, ami történt, mindig tapintatosan viselkedett s igyekezett megértetni velünk, hogy szeretne boldognak látni bennünket; ha viszonyunkról beszélt, tisztelet volt a szavában s megérezett rajta, hogy a szerelmet istentől megszentelt köteléknek tartja; egyszóval barátunk volt a maga módján, s bennem tökéletes bizalmat ébresztett.

De hiába minden, hiába a saját erőfeszítései is — szomorú volt s nem tudtam leküzdeni holmi különös gondolatokat, amelyek erőt vettek rajtam. Szemem látára elsírt könnyei; betegsége, amely pontosan egy időbe esett kedvesem betegségével; valami mélabús rokonszenv, amelyet mintha fölfedeztem volna kettejük közt: egyre zavart és nyugtalanított. Még egy hónappal

ezelőtt kevesebb gyanúok is őrjöngően féltékennyé tett volna; de most ugyan mivel gyanúsíthattam volna Brigitte-et? Akármilyen legyen is a titok, amelyet rejtegetett előttem, nem készült-e elutazni velem? Még ha lehetséges lett volna is, hogy Smith-t beleavatta valami előttem ismeretlen titokba: miféle titok lehetett az? Mi gáncsolnivaló lehetett szomorúságukban és barátságukban? Brigitte ismerte gyermekkorától; hosszú esztendőket elmúltával látta viszont, abban a pillanatban, amikor el akarta hagyni Franciaországot; szerencsétlen helyzetben volt s a véletlen akaratából Smith tudta ezt, sőt némiképpen eszközéül is szolgált rossz sorsának. Nem volt-e természetes, hogy egyszer-egyszer szomorúan néztek össze, hogy a fiatalember láttára felébredt Brigitte lelkében a múlt, emlékeivel és megbánásaival? Ami a fiatalembert illeti: nézhetette-e aggodalom nélkül az indulását, nem kellett-e akaratlanul is a hosszú utazás eshetőségeire, a száműzött, elhagyatott asszony bolygó életének veszedelmeire gondolnia? Mindennek kétségtelenül így kellett lenni s ha erre gondoltam, éreztem, hogy az én kötelességem fölállni, odaállni kettesük közé, megnyugtatni őket, hitet kelteni bennük magam iránt, azt mondani az egyiknek, hogy karom támogatni fogja mindaddig, amíg hajlandó rátámaszkodni, a másiknak pedig, hogy hálás vagyok neki, irántunk tanúsított szeretetéért s jövődöbéli szolgálataiért. Éreztem — de nem tudtam megtenni. Halálos hidegség szorongatta szívemet s ottmaradtam karoszekékben.

Este, amikor Smith elment, vagy hallgattunk, vagy róla beszéltünk. Valami különös vonzóerő arra kényszerített, hogy nap-nap után újabb részletekért faggassam Brigitte-et. Pedig nem volt több mondanivalója, mint amennyit már közöltem az olvasóval; Smith élete sohasem volt egyéb, mint aminek én láttam: szegény, szerény, tisztességes élet. Kevés szóval el lehetett be-

szélni az egésztest; de én folyvást ismételtetem magamnak s nem tudtam, miért érdekel annyira.

Ha jól meggondolom, volt a szívem mélyén valami titkos szenvedés, amelyet nem vallottam meg magamnak. Ha ez a fiatalember boldogságunk pillanatában érkezik, holmi jelentéktelen levelet hoz Brigitte-nek s megszorítja kezét a kocsiraszállás pillanatában, — vájjon ügyet vetek-e rá egyáltalán? Hogy rámismert-e az Operában, vagy sem, hogy ismeretlen okból könnyet láttam a szemében — mit bántam volna mindezt, ha boldog vagyok? De — bár nem sejtettem az okát Brigitte szomorúságának — jól láttam, hogy bármit mondjon is, egykori viselkedésemnek része van mostani bánatában. Tudtam, hogy a világon semmi sem zavarhatná meg boldogságunkat, ha féleszetendeje, amióta együtt élünk, mindig az lettem volna, aminek lennem kellett. Smith csak közönséges ember volt, de jó és önfeláldozó; egyszerű, szerény tulajdonságai nagy, tiszta vonalakhoz hasonlítottak, amiket a szem könnyen felfog mingyárt első pillantásra; negyedóra alatt meg lehetett ismerni s bizalmat, sőt csodálatot ébresztett, önkénytelenül is azt kellett gondolnom, hogyha ő lett volna Brigitte kedvese, jókedvűen utazott volna el a társaságában.

A magam akaratából késleltettem az indulásunkat, de már is megbántam. Brigitte is sürgetett néha: — Ki tartóztat bennünket? — kérdezte. — Meggyógyultam, s készen van minden. — Csakugyan, ki tartóztatott? Nem tudom.

A kandalló mellett ülve hol Smith-re, hol kedvesemre szegeztem a tekintetemet. Sápadtak, komolynak, némának láttam mind a kettőt. Nem tudtam, miért ilyenek, s önkéntelenül is ismételtetem magamban, hogy az ok nyilván közös s nincs itt két megfejténi való titok. De nem volt ez afféle határozatlan és beteges gyanú, aminő azelőtt szokott gyötörni — legyőzhetetlen,

végzetes ösztön volt ez. Mily különös jószág az ember! örömet hagytam őket magukra a kandalló mellett s kimentem álmodozni a folyó partjára, a mellvédre könyököltem, s elnéztem a víz folyását, mint egy uccai naplopó.

Amikor N***-i tartózkodásukról beszéltek, s Brigitte szinte jókedvűen, anyáskodó hangon juttatta eszébe az együtt töltött napokat: úgy éreztem, hogy szenvedek s mégis gyönyörűséggel hallgattam. Kérdezgettem őket; beszéltem Smith-el anyjáról, dolgairól, terveiről. Alkalmat adtam neki, hogy kedvező világításban mutatkozzék s kényszerítettem, hogy szerénységén erőtvéve feltárja előttünk az érdemeit. — Úgy-e nagyon szereti a hűgát? — kérdeztem — mit gondol, mikor tudja férjhezadni? — Pirulva felelte, hogy a háztartás sokba kerül, talán két esztendő múlva lesz meg a dolog, de talán hamarabb is, ha egészsége megengedi, hogy külön díjazott, rendkívüli munkákat vállaljon; hogy van a környéken egy elég jómódú család, amelynek idősebbik fia barátja neki; majdnem meg is egyeztek már, s a boldogság is, akárcsak a halál, észrevétlenül elérkezik egy napon; hogy húga javára lemondott apjáról maradt kis örökségéről; hogy anyja tiltakozott ez ellen, de ő nem enged; hogy fiatalembernek a keze-munkájából kell élni, a leány sorsa pedig esküvője napján dől el. Ilyenformán lassankint feltárta előttünk egész életét, egész lelkét s én elnéztem Brigitte-et, amint hallgatja. Amikor aztán felállt, hogy távozzék, az ajtóig kísértem s ottmaradtam, elgondolkozva, mozdulatlanul, amíg csak lépéseinek nesze el nem halt a lépcsőházban.

Akkor visszamentem a szobába; Brigitte vetkőzni készült. Mohón néztem ezt a bűbájos testet, a szépség kincsházát, amely annyiszor volt birtokomban. Elnéztem, amint hosszú haját fésüli, kendőjét megköti félrefordul, amikor ruhája földresiklik, mint egy fürdőbe lépő Diana. Lefeküdt, s én is siettem a magam ágyába;

eszembe se juthatott, hogy Brigitte megcsal s az sem, hogy Smith szerelmes belé; nem gondoltam arra, hogy megfigyeljem, vagy meglepjem őket. Nem vettem tudomást semmiről. Azt gondoltam: — Brigitte nagyon szép, s ez a szegény Smith becsületes fiú, mindkettőjüknek nagy bánata van, s nekem is. — Ez fajtattá szívemet, de meg is nyugtatott.

Amikor újra kinyitottuk útításkáinkat, észrevettük, hogy holmi apróság hiányzik még; Smith vállalta, hogy megszerzi. Fáradhatatlanul tevékeny volt, s azt mondta, lekötelezzük, ha rábízunk valami elvégeznivalót. Egy napon hazaérkezve a földön láttam, amint éppen egy bőröndöt zárt be. Brigitte a zongora előtt ült, amelyet párizsi tartózkodásunk idejére béreltünk. Egy régi dalt játszott — nagy érzéssel tudta az ilyeneket előadni s nekem igen kedvesek voltak. Megálltam az előszobában, a nyitott ajtó közelében; minden hang a lelkembe hatolt: sohasem énekelt még ily szomorúan, ily szent tisztasággal.

Smith gyönyörködve hallgatta; térden állt s a bőrönd sziját tartotta a kezében, összegyúrte, leejtette, s a holmit nézte, amit ő maga hajtogatott össze s takart be fehér vászonnal. Így maradt, amikor végetért a dal; Brigitte keze a billentyűkön pihent, szeme a messzi látóhatáron járt. Most másodszor pillantottam meg könnyet a fiatalember szemében; magam is közeljártam a síráshoz s nem tudván, mi történik bennem, beléptem és kezet nyújtottam neki.

— Hát te itt voltál? — kérdezte Brigitte. Össze-rezzent és meglepettnek látszott.

— Igen, itt voltam, — feleltem. — Énekelj, kérlek, drágám, hadd halljam újra a hangodat!

Szó nélkül új rákezde; neki is emlék volt ez. Láta megindultságomat s a Smith-ét is; hangja elváltozott. Az utolsó hangok alig hallatszottak, mintha az ég magasságában veszték volna el. Brigitte fölállt és megcsókolt.

Smith még mindig fogta a kezemet; éreztem, hogy erősen, görcsösen megszorítja; sápadt volt, mint a halál.

Egy másik napon litografált albumot hoztam haza svájci látképekkel. Nézegettük mind a hárman, s időnkint, amikor Brigitte kedvérevaló tájékot talált, figyelmesen vizsgálta a lapot. Az egyik messzi felülmúlta a szemében valamennyit; Vaud kantonból való tájék volt, nem nagy távolságra a brigues-i úttól: almafákkal teliültetett zöldelő völgy, az árnyékban lelegésző állatokkal; a messzeségben kis falu — tucatnyi faház, rendetlenül szétszórva a réten s egymás fölött emelkedve a környező dombokon. Az előtérben nagy szalmakalapot viselő leány ült egy fa tövében, előtte egy béreslegény állt, s vasas botjával mutatta neki az utat, amelyen ideérkezett: a hegységben elvesző kanyargós ösvény volt az. Fölöttük az Alpok emelkedtek, s a képet három hófölte hegycsúcs koszorúzta a lenyugvó nap fényében. Csodálatosan egyszerű és mégis csodálatosan szép tájkép volt. A völgy lomb tengerhez hasonlított s a szem a legtökéletesebb nyugalommal követhette körvonalait.

— Ide menjünk? — szóltam Brigitte-hez. Fogtam egy ceruzát s néhány vonást húztam a metszeten.

— Mit csinálsz? — kérdezte.

— Azt próbálgatom, — mondtam — hogy egy kis ügyességgel hozzád hasonlóvá tegyem ezt az alakot, minden nagyobb változtatás nélkül. Ennek a leánynak a szép kalapja, azt hiszem, remekül illenék neked; s ha sikerülne, ezt a derék hegylakót egy kicsit hasonlóvá tenném magamhoz.

Mintha tetszett volna neki ez az ötlet; fogott egy vakarókést s hamarosan letörölte a lapról a fiú meg a leány arcát. Én megrajzoltam az ő arcképét, ő az enyémel akart megpróbálkozni. Az alakok igen kicsinyek voltak, hát nem követeltünk sokat; megegyeztünk

abban, hogy az arcképek megszólalásig hasonlítanak s valóban csak keresni kellett bennük a vonásainkat, hogy meg is találja az ember. Amikor már eleget mulattunk ezen, a könyv nyitva maradt s mert a háziszolga kiszólitott valami ügyben, néhány pillanat múlva távoztam.

Amikor visszajöttem, Smith az asztalhoz támaszkodott s oly figyelmesen nézte a metszetet, hogy észre sem vette a belépésemet. Mélységes álmodzásba merült; én visszaültem helyemre a kandalló mellé s ő csak akkor emelte föl fejét, amikor megszólítottam Brigitte-et. Egy pillanatig elnézett bennünket, aztán sietve elbúcsúzott s amint az ebédlőn átment, láttam, hogy a homlokára csap.

Amikor véletlenül észrevettem a fájdalomnak ezt a jelét, fölláttam s gyorsan bezárkóztam a szobámba. — Mi ez hát, mi ez? — ismételgettem magamban. Aztán összekulcsoltam kezemet s könyörögni kezdtem ... kihez? nem tudom; talán jó angyalomhoz, talán rossz sorsomhoz.

IV. FEJEZET

Szívem kiáltva mondta, hogy induljunk, s én mégis késlekedtem; esténkint valami titkos, keserű gyönyörűség szögezett a helyemhez. Ha Smith-t vártuk, nem volt nyugtom, amíg a csengetyű szavát nem hallottam. Hogy lehet az, hogy van valami bennünk, ami szereti a boldogtalanságot?

Mindennap megborzongatott egy szó, egy hirtelen villanás, egy tekintet; mindennap visszavetett a bizonytalanságba ellentétes hatásával egy másik szó, egy másik tekintet. Micsoda megmagyarázhatatlan titok miatt láttam ily szomorúnak mindkettőjüket? Mi volt az a másik titok, amely engem arra kényszerített, hogy moz-

dulatlan szoborként nézzem őket, amikor nem égy hasonló alkalommal a dühöngésig heves szoktam lenni? Nem volt erőm, hogy megmozduljak, pedig szerelemben oly kegyetlenül féltékeny voltam, mint némely keleti ember. Várakozással töltöttem napjaimat s nem tudtam volna megmondani, hogy mit várok. Este leültem ágyamra s azt mondtam magamban: — No, gondolkozzunk ezen. — Fejemet kezemre hajtottam, aztán felkiáltottam: — Ez lehetetlen! — s másnap újra kezdtem.

Smith jelenlétében Brigitte barátságosabb volt hozzám, mint amikor magunkban voltunk. Egy este Smith érkezése előtt meglehetősen kemény szavakat váltottunk; amikor meghallotta hangját az előszobában, az ölembe ült. Smith, aki mindig nyugodt és szomorú volt, úgy látszik, állandó erőfeszítéssel uralkodott magán. Legkisebb mozdulata is kimért volt; keveset beszélt és lassan; de önkéntelen, hirtelen mozdulatai annál meglepőbbek voltak, mert annyira ellenkeztek rendes magatartásával.

Nevezhetem-e kíváncsiságnak az én helyzetemben azt a türelmetlenséget, amely lelkemet marcangolta? Mit feleltem volna, ha valaki így szól hozzám: — Mit törődöl az egésszel? Túlságosan kíváncsi vagy. — Pedig talán csakugyan nem volt egyéb kíváncsiságnál.

Emlékszem, hogy egyszer a Pont Royal közelében láttam vízbefulladásra embert. Mint az uszodában mondják, szabadúszást csináltunk a barátaimmal, s hajó követett bennünket két úszómesterrel. Nyár dereka volt; a hajónk összetalálkozott egy másikkal, úgy, hogy harmincnál is többen voltunk a híd nagy íve alatt. Egyszerre csak az egyik fiatalember görcsöt kapott közöttünk. Kiáltást hallok és visszafordulok. Két kezet látok a víz felszínén hadonászni, aztán eltűnik minden. Tüstént lebuuktunk, de hiába, s csak egy óra múlva tudták kihalászni a holttestet egy tutaj alól.

Sohasem felejttem el, mit éreztem a víz alá bukás pillanatában. Nézegettem mindenfelé a homályos, mély vízrétegek között, amelyek tompa mormogással vettek körül. Amíg lélekzetemet vissza tudtam fojtani, mind mélyebbre igyekeztem; aztán visszatértem a felszínre, gyors kérdést váltottunk egy hozzám hasonlóan nyugtalan másik úszóval; aztán folytattam az emberhalászatot. Tele voltam borzalommal és reménységgel; kimondhatatlan örömet és rémületet okozott az a gondolat, hogy talán tüstént megragad két görcsös kar; s csak akkor szálltam vissza a hajóra, amikor már odavoltam a fáradtságtól.

Ha a kicsapongás állattá nem teszi az embert, elkerülhetetlen következményei közé tartozik valami különös kíváncsiság. Beszéltem már arról, amit Desgenais-nél tett első látogatásom alkalmával éreztem. De pontosabban is megmagyarázom a dolgot.

Az igazság, a látszatok csontváza azt akarja, hogy minden ember, akármilyen legyen is, egyszer a maga idejében megérintse örökkévaló csontjait valami múlt-kony seb mélyén. Ezt nevezik világismeretnek s ez az ára a tapasztalásnak.

Nos, megesik, hogy e próba elől egyik ember iszonyodva hátrál meg; a másik gyöngén és ijedezve imbollyog, mint az árnyék. Vannak olyanok, s talán a legjobbabbak, akik tüstént belehalnak. Legtöbb ember elfelejti s így úszik mind a halál felé.

De vannak olyan emberek is, — nyilván szerencsétlenek — akik nem hátrálnak és nem ingadoznak, nem halnak meg és nem felejtnek: amikor rájuk kerül a sor, hogy megérintsék a szerencsétlenséget, vagyis helyesebben az igazságot, szilárd léptekkel közelednek feléje, kinyújtják kezüket és — szörnyűség! — megszeretik az ónszínű hullát, amelyet a víz fenekén megéreztek. Megragadják, tapogatják, magukhoz szorítják; mámorosak a megismerés vágyától, csak azért nézik már a dol-

gokat, hogy keresztüllássanak rajtuk; már csak kételkednek és próbálkoznak; feltúrják a világot, mint Isten kémei; gondolataik nyíllá hegyeződnek s bensejükben egy hiúz születik.

A kicsapongó ember mindenki másnál hajlamosabb erre az őrjöngésre, s ennek igen egyszerű az oka: ha a közönséges életet sírna, átlátszó vízszínhez hasonlítjuk, a kicsapongó ember a gyors áramlatokban minduntalan leér a víz fenekére. Például egy bálból kijövet elmegy valami rosszhírű helyre. Keringőzés közben egy ártatlan leány tiszta kezét szorongatta s talán meg is remegtette — most megy, szalad, ledobja köpenyét s kezét dörzsölgetve telepszik le az asztal mellé. Még ajkán van az utolsó mondat, amelyet az imént egy szép, tisztességes asszonyhoz intézett; most hangos kacagással ismétli meg. Néhány pénzdarabért fölemelgeti azt a ruhát, amely a szemérmert jelenti; a női ruhát, ezt a titokzatos fátyolt, amely mintha maga is tisztelné azt, akit megszépít s körülveszi anélkül, hogy megérintené. Milyen fogalma lehet az ilyen embernek a világról? Minden pillanatban úgy érzi magát, mint a színész a kulisszák mögött. Megszokta, hogy a dolgok mélyét kutassa, megszokta a mélyreható, szentségtörő tapogatózásokat. Hogy beszél az ilyen ember, bármiről van is szó! Mindig a legnyersebb, a legdurvább, legaljasabb kifejezéseket használja, csak ezeket látja igaznak; a többi csak cifra-ság, konvenció és előítélet. Ha anekdotát mond el, ha érzéseiről ad számot: mindig csak a mocskos, fizikai szó, mindig a betű, mindig a halál! Nem azt mondja: »Ez az asszony szeretett engem« — hanem: »Ez az asszony az enyém volt; nem azt mondja: »Szeretek«, hanem: »Mégkívántam valakit«; sohasem mondja: »Bár adná az Isten«, hanem mindig ezt: »Ha én akarnám.« Nem tudom, mit gondol önmagáról s hogyan monologizál?

Ebből elkerülhetetlenül következik vagy a restség, vagy a kíváncsiság; mert miközben rászokik arra, hogy

mindenben csak a legrosszabbat lássa, mégis azt kívánja, hogy a többi ember tovább higgyen a jóban. Tehát vagy annyira közömbös, hogy a fülét is bedugja, vagy pedig a többi ember hangja fölriasztja álmából. Az apa elengedi fiát oda, ahová annyian eljárnak, ahová maga Cato is eljárt; azt mondja, hadd tombolja ki magát az ifjúság. De a hazatérő fiú ránéz a húgára; s íme, minő hatással volt rá az az óra, amelyet a nyers valósággal szemtől-szembe töltött el! Okvetlenül ezt gondolja magában: — A húgom semmiben sem hasonlít ahhoz a teremtéshez, akitől most jövök — se naptól fogva tele van nyugtalansággal.

A rosszra irányuló kíváncsiság aljas betegség, s ez a vége minden tisztátalan érintkezésnek. A fantomok kóbor ösztöne ez, amely a sírok födelét fölemeli; megmagyarázhatatlan kinszenvedés, amellyel Isten bünteti a vétkezőket; szeretnék hinni, hogy mindenki elbukhatik, s talán kétségbe lennének esve, ha így volna. De azért nyomoznak, kutatnak, vitatkoznak; félrehajtják fejüket, mint az építész, aki a derékszögmérőt igazgatja, s így próbálják azt látni, amit kívánnak. Ha a rossz be van bizonyítva, mosolyognak rajta; ha kétséges, megesküdnének rá; a jónak ki akarják kutatni a hátterét. Ki tudja? — ez a nagy formula az első szó amelyet a sátán kiejtett, amikor bezárulni látta az eget Oh, hány embert tett szerencsétlenné csupán ez a szó! Hány összeomlást és halált okozott, hány szörnyű kaszavágást ejtett a zsendülő vetésen! Hány szív, hány család dőlt romba, amióta ez a szó felhangzott benne! Ki tudja? Ki tudja? Aljas szó! Semhogy kimondja az ember, inkább tenne úgy, mint a birka, amely nem tudja, hol a vágóhíd, s legelészve közeledik hozzá. Ez is többet ér, mint szabadgondolkodónak lenni és La Rochefoucauld-t olvasni.

Legjobb példa minderre az a történet, amelyet most beszélek el. Kedvesem indulni akart, nekem csak

egy szót kellett szólnom. Szomorúnak láttam, — mért nem indultam útnak? Mi történt volna, ha elutazom? Egy percig tartó félelem; az utazás harmadik napján feledve lett volna minden. Ha egyedül vagyok mellette csak rám gondolt volna; mért kellett megtudnom egy titkot, amely boldogságomat nem veszélyeztette? Brigitte beleegyezett az utazásba, ennél nem kellett több. Vagy igen: egy csók az ajkára — ehelyett pedig elmondom, mit tettem.

Egy este, amikor Smith nálunk vacsorázott, korán visszavonultam és magukra hagytam őket. Amikor az ajtómat bezártam, hallottam, hogy Brigitte teát rendel Másnap belépek a szobájába, véletlenül az asztalhoz kerülök s a teáskanna mellett csak egy csészét látok. Elöttem senki sem járt benn, tehát a szolga semmit sem vihetett el a tegnap használt edényből. Körülnéztem, nem látom-e valahol a másik csészét s meggyőződtem, hogy nincs ott.

— Soká maradt Smith? — kérdeztem Brigitte-től.

— Éjfélig.

— Magad vetköztél le, vagy behívtál valakit, hogy segítsen?

— Magam vetkőztem; mindenki aludt már a házban.

Még egyre kutattam s a kezem reszketett. Micsoda burleszk bohózatban akad olyan ostoba féltékeny, aki egy csésze sorsát kezdi kutatni? Miért ivott volna Smith és Madame Pierson ugyanabból a csészeből? Mondhatom, előkelő egy gondolat!

Közben kezemben tartottam a csészét s jöttemmentem a szobában, önkéntelenül felkacagtam s odavágtam a csészét a padlóhoz, Ezer darabra tört s a darabjait sarkammal tapostam össze.

Brigitte csak nézett s egy szót sem szólt. Két napig olyan hidegséget mutatott irántam, amelybe mintha megvetés is vegyült volna, Smith-el pedig tüntetően szabadabb

és jóindulatúbb hangon beszélt, mint máskor. Keresztnevének, Henri-nak szólította s bizalmasan mosolygott rá.

— Szeretnék egy kis levegőt szívni, — mondta vacsora után — eljönnél az Operába, Octave? Kedvem volna gyalog menni odáig.

— Nem, itthon maradok, menjetek nélkülem.

Karonfogta Smith-t és elment vele. Egész este egyedül maradtam; papír volt előttem s írni akartam, hogy lerögzítsem a gondolataimat, de sehogyszem boldogultam.

Mint a szerelmes, aki magáramaradva előhúzza kebléből kedvese levelét s édes álmodozásba temetkezik: magam is gyönyörűséggel merültem el mélységes magányom érzésébe s bezárkóztam, hogy kételkedhessen! Előttem volt a két üres szék, ahol az imént Smith és Brigitte ült; mohó szemmel néztem, mintha megtudhatnék tőlük valamit. Ezerszer megforgattam fejemben, amit láttam és hallottam; időnként az ajtóhoz mentem s egy pillantást vetettem a fal mellett sorbaállított s egy hónapja várakozó poggyászaikra; kissé kinyitottam, nézegettem a ruhákat, könyveket, amelyeket a gondos, finom kis kéz rakott rendbe; hallgattam az elhaladó kocsik zörgését; ez a hang megdobogtatta szívemet. Kiterítettem az asztalra Európa térképét, amely nemrég olyan édes tervezgetések tanuja volt; s itt, szemtől-szembe minden reménységgel, ebben a szobában, ahol megfogamzottak s oly közel voltak a megvalósuláshoz, egész szívemmel átengedtem magam a legszörnyűbb előérzeteknek.

Hogy lehetett ez? Sem haragot, sem féltékenységet nem éreztem, csak határtalan fájdalmat. Nem gyanakodtam és mégis kételkedtem. Oly különös az emberi elme, hogy abból, amit lát s annak ellenére, amit lát, száz okot tud kovácsolni a szenvedésre. Agyveleje igazában az inkvizíció zárkáihoz hasonlít, ahol annyi kínzószerszámmal vannak teleaggatva a falak,

hogy sem céljukat, sem alakjukat nem érti az ember s tűnődni kezd: harapófogók-e vagy játékszerek. Ugyan mi különbséget jelent, ha az ember azt mondja kedvének: »Minden asszony hűtlen« — vagy ezt: »Te hűtlen vagy hozzám?«

Hanem ami az agyamban végbement, talán épp oly szubtilis volt, mint a legkörmönfontabb szofizma; afféle párbeszéd volt az elme és a lelkiismeret között.

— Ha elveszíteném Brigitte-et? — mondta az elme. — Elmegy veled, — mondta a lelkiismeret. — Ha megcsalna? — Hogy csalna meg ő, aki végrendeletében is meghagyta, hogy imádkozzanak érted! — Ha Smith szereti? — Mit bánod, bolond, amikor tudod, hogy Brigitte téged szeret? — Ha szeret, miért szomorú?

— Ez az ő titka, ezt tartsd tiszteletben. — Boldog lesz-e, ha elviszem? — Szeresd és boldog lesz. — Mért kerüli annak az embernek a tekintetét? — Mert asszony és mert fiatal. — Mért sápad el hirtelen az az ember az ő tekintetétől? — Mert férfi és mert Brigitte szép. — Mért borult sírva a nyakamba, amikor meglátogattam? Mért csapott egyszer a homlokára? — Ne kérdezd, amit nem szabad tudnod. — Mért nem szabad tudnom ezeket a dolgokat? — Mert nyomorult, törekeny ember vagy és mert minden titok Istené. — De miért szenvedek? Mért szörnyed el a lelkem, valahányszor erre gondolok? — Gondolj apádra és arra, hogy jót keil cselekedned. — De miért nem tudom megtenni? Miért vonz magához a rossz? — Térdelj le és gyónj meg; ha hiszel a rosszban, már el is követted. — Az én hibám-e, ha elkövettem? Miért hagyott cserben a jó? — Amért sötétségben vagy, még nincs jogod tagadni a világságot. Ha vannak árulók, miért tartozol közéjük? — Mert félek a megcsalatótól. — Mért töltöd virrasztással az éjszakáidat? Az újszülöttek alszanak ilyenkor. Mért vagy most egyedül? — Mert gondolkozom, kételkedem és félek. — Mikor imádkozol hát? — Majd

ha hiszek. Miért hazudtak nekem? — Miért hazudsz te, te hitvány, még ebben a pillanatban is? Mért nem halsz meg, ha nem tudsz szenvedni?

Így beszélt és sóhajtozott bennem két félelmes, ellenkező hang s egy harmadik azt kiáltotta: — Ó jaj, ártatlanságom! Ó jaj, elmúlt napok!

V. FEJEZET

Félelmes emelőrúd az emberi gondolat! Védőnk és oltalmazónk, legszebb ajándéka Istennek. Rendelkezünk vele, engedelmeskedik nekünk; kiröpíthetjük a messzeségbe s ha egyszer kijutott ebből a gyöngye koponyából — vége, nem felelünk róla többé.

Miközben egyik napról a másikra halogattam az indulást, elvesztettem erőmet, álmatlanság gyötört s lassanként, észrevétlenül egészen cserbenhagyott az élet. Az asztal mellett halálos undort éreztem; éjszaka irtóztató álmokban üldözött ez a két sápadt arc, Smith és Brigitte arca, amit egész álló nap figyeltem. Ha este színházba mentek, nem akartam velük tartani, aztán odamentem egyedül, elrejtöztem a földszint hátsó sorai-ban s onnan néztem őket. Ugy tettem, mintha dolgom volna a szomszéd szobában, ottmaradtam egy óra hosszat s hallgatóztam. Egyszer hevesen elfogott az a vágy, hogy belékössek Smith-be és párbajra kényszerítsem; hátat fordítottam neki, miközben beszélt hozzám; — aztán meglepett arccal jött felém s a kezét nyújtotta. Máskor meg, amikor egyedül voltam éjszaka s az egész ház aludt, kísértés fogott el, hogy odamenjek Brigitte írószekrényéhez s elraboljam az írásait. Egyszer kénytelen voltem elmenni hazulról, hogy ellent tudjak állni ennek a kísértésnek. Mit mondjak még? Egy nap kést ragadva akartam megfenyegetni őket,

hogy megölöm, ha nem mondják meg, mért oly szomorúak; máskor meg magam ellen akartam fordítani dühömet. Micsoda szégyenkezéssel írom le mindezt! S ha valaki megkérdezi tőlem, hogy voltaképpen miért viselkedtem így, — nem tudtam volna, mit feleljek neki.

Látni, tudni, kételkedni, fürkészni, nyugtalanodni és szerencsétlenné tenni magamat, leselkedéssel tölteni a napot, sírással az éjszakát; ismételtetni, hogy meghalok fájdalomban s hinni, hogy van is rá okom; érezni, amint a magány és a gyöngeség kitépi szívem bőit a reményt; azt képzelni, hogy kémkedem, miközben csak saját lázas érverésemet hallgattam a sötétben, vég nélkül kérözni ezeken a lapos közhelyeken: »Ai élet álom, nincs semmi állandó a földöm — és végül átkozódni, káromolni az Istent önmagamban, nyomorúsággal és szeszélyeimmel: ez, ez volt az élvezetem az a drága foglalkozás, amelynek kedvéért lemondtan a szerelemtől, a friss levegőről, a szabadságról!

Örökkévaló Isten, a szabadság! Igen, voltak pillanatok, amikor mindennek ellenére gondoltam még rá. Ennyi örület, furcsaság és ostobaság közepette egy-egy szökkenéssel néha kiemelkedtem önmagamból. Egy friss légáramlat tette ezt, amely megcsapta arcomat, ha börtönömből kiléptem; vagy egy könyv valamelyik lapja, ha ugyan megesett, hogy mást vettem a kezembe, mint a pamfletíróknak nevezett modern szikofanták írásait, akiknek egyszerű közegészségügyi okokból meg kellene tiltani, hogy embereket marcangoljanak és filozofémákat gyártsanak. Ha már ezekről a jó pillanatokról beszélek: oly ritkák voltak, hogy egyet le akarok írni. Egy *este Constant Emlékiratai-t* olvastam; rábukkantam a következő tíz sorra:

»Salsdorf szász kirurgusnak, aki Christian herceg kíséretéhez tartozott, egy gránát összezúzta a lábát a wagrami csatában. Szinte élettelenül hevert a porban

Tizenöt lépésnyire tőle Amédée de Kerbourg, már elfelejtettem, kinek a szárnysegéde, vért okádva esik össze: mellét horzsolta egy ágyúgolyó. Salsdorf látja, hogy a fiatalember gutaütésben hal meg, ha nem segítenek rajta; összeszedi erejét, odakúszik-mászik hozzá, eret vág rajta és megmenti az életét. Salsdorf aztán meghalt Bécsben, négy nappal a lába amputálása után.«

Amikor e szavakat olvastam, eldobtam a könyvet és könnyekre fakadtam. Nem bánom ezeket a könnyeket, jó napot szereztek nekem; mert egyre csak Salsdorfról beszéltem s nem törődtem semmi egyébbel. Annyi bizonyos, hogy senkit sem gyanúsítottam ezen a napon. Miért kellett ekkor szegény álmodozó létemre visszaemlékezni arra, hogy valamikor én is jó voltam. Mit használt ez nekem? Hogy kétségbeesve tárhattam karomat az ég felé, töprenghettem, hogy miért vagyok a világon s körülnézhettem, nem esik-e le körülöttem valami gránát, amely mindentől megszabadít örökre. Fájdalom, csak a villanása szelte át az éjszakám sötét-ségét.

Akárcsak azok az őrült dervisek, akik a szédületben találják meg az extázist: a gondolat is, amely önmaga körül forogva, Önmagában vájkálva belefárad a haszontalan munkába, egyszerre elszörnyedve állapodik meg. Mintha üres volna az ember s önmagába leereszkedve, egy csigalépcső utolsó fokára érne le. Ott is, mint a hegyek csúcsán és a bányák mélyén, kifogy a levegő s Isten megtiltja, hogy továbbmenjünk. A szívet halálos hidegség csapja meg, szomjazza a feledést, szeretne kiröppenni, hogy újjászülessék; új életért könyörög környezetéhez, mohón szívja be a levegőt; de maga körül nem talál mást, csak saját rémképeit, amelyeket a maga elfogyasztott erejével elevenített meg, — önnön teremtményeit, amelyek könyörtelen kísértetek gyanánt veszik körül.

Lehetetlen volt, hogy a dolgok sokáig folytatódjanak így tovább. A bizonytalanság kifárasztott; elhatároztam, hogy próbát teszek s kiderítem az igazságot.

Postalovakat rendeltem este tíz órára. Kocsit béreltem s megparancsoltam, hogy a jelzett időre minden készen legyen. Egyben megtiltottam, hogy bármit is szóljanak Madame Piersonnak. Smith nálunk vacsoráztott; amikor asztalhoz ültem, a rendesnél vidámabb kedvet színleltem s anélkül, hogy szándékomról értesítettem volna őket, utazásunkra tereltem a szót. Lemondanék róla, mondtam Brigitte-nek, ha azt gondolnám, hogy kevésbé vágyódik az utazásra; oly jól érzem magam Párizsban, hogy legszívesebben ittmaradnék, amíg neki tetszik. Magasztaltam azt a sok gyönyörűséget, amit csak ebben a városban lehet megtalálni; beszéltem a bálokról, színházakról, a lépten-nyomon felbukkanó ezerféle szórakozásról. Egyszóval, ha úgyis boldogok vagyunk, nem tudom, miért indulnánk el innen s eszem ágában sincs hamarosan útrakelni.

Vártam, hogy ragaszkodni fog a genfi út tervéhez s csakugyan így is volt. Igaz, hogy meglehetősen gyengén védelmezte, de mihelyt az első szavakat kimondta, úgy tettem, mintha meghajolnék a kérése előtt; aztán másra tereltem a szót, s közömbös dolgokról beszéltem, mintha minden rendben volna.

— És miért ne jönné velünk Smith? — tettem hozzá. — Igaz, hogy a foglalkozása ideköti, de bizonyosan kaphat szabadságot. És különben is a tehetsége, amelynek nem akarja hasznát venni, akárhol a világon szabad és tisztességes életet biztosítana neki. Jöjjön minden teketória nélkül; elég nagy a kocsi, felajánlunk neki egy helyet. Fiatalembernek világot kell látni s az ő korában nincs szomorúbb dolog, mint egy szűk körbe bezárkózni. Nem igaz? — fordultam Brigitte-hez. — No, drágám, te talán rá tudod bírni arra, amit tőlem meg-

tagadna; kérd meg, hogy áldozzon fel a kedvünkért hat hetet az idejéből. Együtt utazunk majd s a társágunkban tett svájci körutazás után jobb kedvvel tér vissza hivatali munkájához.

Brigitte velem együtt kérte, ámbár jól tudta, hogy tréfa az egész meghívás. Smith nem távozhatott Párizsból állásának veszélyeztetése nélkül és sajnálkozva felelte, hogy emiatt nem fogadhatja el az ajánlatunkat. Közben felhozattam egy jó palack bort, tovább erősködtünk, félig nevetve, félig komolyan s fölélenkültünk mind a hárman. Vacsora után egy negyedórára kimentem megnézni, hogy végrehajtották-e a rendelkezéseimet, aztán vidám arccal tértem vissza, leültem a zongora mellé s indítványoztam, hogy muzsikáljunk. — Töltsük itthon az estét, — mondtam — hallgatok rád, nem menjünk színházba; segíteni nem tudok nektek, de hallgatónak jó leszek. Smith-t megmuzsikáltatjuk, ha unatkozik s az idő gyorsabban telik el, mint másutt.

Brigitte nem kérette magát, szívesen énekelt; Smith csellón kísérte. Fölhozattunk mindent, ami a puncskészítéshez kellett s hamarosan földerített minket az égő rum fényesen lobogó lángja. A zongorától visszavertünk az asztalhoz, kártyázni kezdtünk — úgy történt minden, ahogy akartam s nem volt egyéb gondunk, csak a szórakozás.

Az én szemem állandóan a faliórán volt s türelmetlenül vártam, mikor éri el a mutató a tizet. Mardosott a nyugtalanság, de volt erőm, hogy el ne áruljam. Végre érkezett a kitzűött pillanat; hallottam a kocsis ostorpatogtatását s az udvarra beforduló lovak dobogását. Brigitte mellettem ült; megfogtam a kezét s megkérdeztem, kész-e az utazásra. Meglepetten nézett rám s nyilván azt hitte, hogy tréfálok. Azt mondtam, hogy vacsorakor oly határozottnak láttam a kívánságát, hogy habozás nélkül lovakat rendeltem — ezért mentem

ki a szobából. E pillanatban belépett a háziszolga s jelentette, hogy a csomagok a kocsin vannak és már csak bennünket várnak.

— Hát ez komoly dolog? — kérdezte Brigitte, — még ma éjszaka indulni akarsz?

— Miért ne, — feleltem — ha egyetértünk abban, hogy itt akarjuk hagyni Párizst?

— De most? Ebben a pillanatban?

— Természetesen; hiszen egy hónapja készen áll minden. Amint látod, csak fel kellett kötözni a táskáinkat a kocsira; ha egyszer elhatároztuk, hogy nem maradunk itt: minél előbb megyünk, annál jobb. Véleményem szerint mindent így kell csinálni, semmit se halasszon az ember másnapra. Ma este utazó hangulatban vagy s ezt sietve fel akarom használni. Mirevaló örökösen várni, halogatni? Nem bírom ezt az életet. Utazni akarsz, ugyebár? Hát akkor utazzunk, most már csak rajtad áll a dolog.

Egy pillanatra mély csend támadt. Brigitte az ablakhoz ment s látta, hogy csakugyan befogtak. A hangom különben sem túrt kételkedést s bármily hirtelennek találhatta is ezt az elhatározást, végeredményben tőle magától származott. Nem tagadhatta meg tulajdon szavait s nem találhatott ürügyet a halogatásra. Tüstént el is határozta magát; előbb kérdezett egymást, mintha meg akarna győződni arról, hogy minden rendben van; amikor látta, hogy nem feledkeztünk meg semmiről, keresgélgni kezdett a szobában. Előszedte kendőjét, kalapját, letette, újra keresett valamit. — Készen vagyok, — mondotta, — hát megyünk? Csakugyan indulunk? — Fogott egy gyertyatartót, meg nézte az én szobámat s a magáét, kinyitogatta a ládákat s a szekrényeket. Kérte az írószekrénye kulcsát — azt mondta, hogy elvesztette. Hol is lehet ez a kulcs? Egy órával ezelőtt még a kezében volt. — No jerünk, készen vagyok, — ismételte végtelen izgalommal —

induljunk Octave. — Eközben folyton keresgél s végre leült mellettünk.

Én egész idő alatt a díványon ültem s néztem az előttem álló Smith-t. A magatartása nem változott, sem zavar, sem meglepetés nem látszott rajta; de halántékain egy-egy verejtékcsepp folydogált lefelé s ujjai közt recsegni hallottam egy elefántcsont-játékpénzt — a darabjai lehullottak a földre. Smith két kezét nyújtotta felénk. — Jó utat, barátaim! — mondotta.

Újra csend támadt; még egyre figyeltem s vártam, hogy szóljon még egy szót. — Ha van itt valami titok, — gondoltam magamban — mikor tudjam meg, ha nem most? Mind a kettőnek az ajkán lebeghet. Ha az árnyéka kiröppen, azt is megragadom.

— Mit gondolsz Octave, — szólalt meg Brigitte — hol állapodunk meg? írni fog nekünk úgy-e, Henri? Nem feledkezik meg a családomról s megteszi értem, amit tehet?

Megindult hangon, de látszólag nyugodtan felelte, hogy szívvel-lélekkel vállalkozik a szolgálatára s megtesz minden tőle telhetőt. — Nem felelhetek semmiről; — mondotta — s azok a levelek, amiket kapott, nem sok reményt engednek. De nem rajtam fog múlni, ha mégis nem küldhetek hamarosan maga után valami jó hírt. Számítson rám, hű szolgája vagyok.

Mondott még néhány szívélyes szót, aztán távozni készült. Fölkeltem és megelőztem; még egyszer, utoljára egyedül akartam őket hagyni egy pillanatra s mihelyt becsuktam magam mögött az ajtót, a csalódott féltékenység egész dühével kezdtem leskelődni a kulcslyukon.

— Mikor látom viszont? — kérdezte Smith.

— Soha, — felelte Brigitte — Isten áldja, Henri.

— Kezét nyújtotta neki. Smith meghajolt, ajkához emelte kezét s már csak annyi időm volt, hogy hátra-

ugorjam a sötétségben. Elhaladt mellettem anélkül, hogy látott volna és távozott.

Amikor egyedül maradtunk Brigitte-el, összefacsarodott a szívem. Várt rám, karján tartogatva köpönyegét s a felindulás félreismerhetetlenül meglátszott rajta. Megtalálta a keresett kulcsot, írószekrénye nyitva volt. Visszamentem a kandallóhoz és leültem.

— Hallgass ide, — mondtam anélkül, hogy rá mertem volna nézni — annyit vétkeztem ellened, hogy kötelességem várni és szenvedni, panaszra nincs jogom. A benned történt változás úgy kétségbeejtett, hogy akarva nem akarva meg kellett kérdezniem az okát, de ma már nem kérdezem többé. Nehezedre esik az elutazás? Mondd meg; én belenyugszom.

— Induljunk, induljunk! — felelte Brigitte.

— Ahogy akarod; de légy őszinte. Akármilyen csapás sújtson is le rám, még csak azt sem szabad megkérdezniem, honnan jó; zúgolódás nélkül fogom elviselni. De ha valamikor el kell, hogy veszítselek, ne add nekem vissza a reménységet, mert Isten a tanúm, hogy azt nem élném túl.

Hirtelen visszafordult. — Kérlek, — mondtotta — a szerelmedről beszélj, ne a szenvedésedről.

— Nos hát, jobban szeretlek, mint az életemet! A szerelmemhez képest a szenvedésem csak álom. Jöjj velem a világ végére, vagy meghalok, vagy veled élek!

E szavak közben egy lépést tettem feléje s láttam hogy elsápad és visszahúzódik. Hiú erőfeszítést tett, hogy összeránduló ajkát mosolyra kényszerítse, aztán fáhajolt az írószekrényre s azt mondtotta: — Egy pillanatot kérek még, csak egy pillanatot, írásokat akarok elégetni. — Megmutatta nekem az N***-ből jött leveteket, széttepte és tűzbedobta; másokat szedett elő, átolvasta és kiteregette az asztalon. Kereskedők számlái

voltak, köztük egynéhány fizetetlen. Amíg vizsgál-gatta, peregve kezdett beszélni s az arca égett, mintha láza volna. Bocsánatot kért csökönyös hallgatásáért s egész viselkedéséért. Nagyobb gyöngédséget és bizalmat mutatott irántam, mint valaha. Kacagott, tapsolt s azt mondta, hogy gyönyörű lesz az utazásunk; csupa szerelem volt, legalább látszatra. Ki nem mondhatom, micsoda szenvedést okozott nekem ez a színlelt öröm; ebben az önmagát meghazudtoló fájdalomban szörnyűbb szomorúság volt, mint a könnyekben s keserűbb, mint a világ minden szemrehányásában. Jobb szerettem volna hidegnek és közömbösnek látni, semhogy így felizgassa magát csak azért, hogy érzelmeim erőt vegyen; mintha legboldogabb pillanataink paródiáját láttam volna. Ugyanazok a szavak, ugyanaz az asszony, ugyanazok a gyöngédségek; s ami két héttel ezelőtt mámorossá tett a szerelemtől és a boldogságtól, attól iszonyodtam most, hogy így ismétlődött meg.

— Brigitte, — szóltam rá hirtelen — micsoda titkot rejtegetsz előttem? Ha szeretsz, miféle rettentő komédiát játszol itt nekem?

— Én? — kiáltott fel szinte sértődötten. — Mért hiszed, hogy komédiázom?

— Mért hiszem? Mondd azt, kedvesem, hogy kétségbe vagy esve és halálos kínokat szenvedsz. Itt a karom, hogy átöleljen; hajtsd vállamra a fejedet és sírj. Akkor talán elviszlek magammal, de így igazán nem.

— Induljunk, induljunk! — ismételte újra.

— Lelkemre mondom, nem! Most már nem, ameddig hazugság vagy álarc van közöttünk. A boldogtalanságot is jobb szeretem ennél a vidámságnál. — Elnémult s megdöbbenve látta, hogy szavai nem vezettek félre s erőfeszítései ellenére is olvasok a lelkében.

— Minek áltassuk magunkat? — folytattam, — annyira elvesztettem hát a becsüléseted, hogy komédiázni tudsz előttem? Azt hiszed, kényszerít valaki erre

a szerencsétlen, szomorú utazásra? Zsarnok vagyok én, korlátlan úr? Hóhér, aki vesztőhelyre vonszol? A haragomtól félsz annyira, hogy ilyen kerülőutakra térsz? Micsoda félelem kényszerít, hogy hazudj?

— Tévedsz, — felelte — kérlek, egy szót se szólj többet.

— Mért nem tudsz őszinte lenni? Ha bizalmasod nem vagyok, nem bánhatsz velem legalább úgy, mint barátoddal? Ha nem szabad tudnom, mi okozza könnyeidet, nem láthatlak sírni legalább? Még annyi bizalom sincs benned, hogy elhidd: tiszteletben tartom a bánatodat? Mit követtem el, hogy nem ismerhetem meg? Nem lehetne orvosságot találni rá?

— Nem, — mondotta Brigitte — tévedsz; boldogtalanná teszel mindkettőnket, ha tovább faggatsz. Nem elég, ha elmegyünk?

— Hogy menjek el, amikor látszik az arcodon, hogy irtózol ettől az utazástól, kelletlenül jössz s máris megbántad? Mi ez hát Istenem, mit rejtegetsz előttem? Mire való a szavakkal játszani, amikor a gondolat oly világos, mint ez a tükör itt? Én volnék az utolsó ember a világon, ha szó nélkül elfogadnám tőled azt, amit ennyi fájdalom árán adsz nekem. Dehát hogyan utasítsam vissza? Mit tehetek, ha nem beszélsz?

— Nem igaz, hogy kelletlenül megyek veled, tévedsz; szeretlek, Octave, ne kínozz már tovább.

Annyi gyöngédség volt a szavaiban, hogy térdreborultam előtte. Ki tudott volna tekintetének, isteni hangjának ellenállni? — Istenem — kiáltottam fel, — hát szeretsz, Brigitte? Drága kedvesem, hát szeretsz?

— Igen szeretlek, tied vagyok, tégy velem, amit akarsz. Veled megyek, menjünk együtt, induljunk Octave, várnak ránk. — Két kezébe szorította kezemet ős homlokon csókolt. — Igen, ennek meg kell lenni — suttogta — akarom, utolsó lehelletemig.

— *Meg kell lenni?* — ismételtem magamban. Fölálltam. Az asztalon már csak egyetlen papírlap maradt; Brigitte átfutotta. Kezébevette, megfordította, aztán leejtette a földre — Más dolgunk nincs? — kérdeztem.

— Nincs.

Amikor a lovakat hozattam, még nem gondoltam, hogy valóban elutazunk. Csak próbát akartam tenni, de a dolgok erejénél fogva a próbából valóság lett. Kinyitottam az ajtót. — *Meg kell lenni!* — gondoltam magamban. — *Meg kell lenni,* — ismételtem fennhangon. — Mit jelent ez a szó, *Brigitte?* Mi van itt, amit én nem tudok? Magyarázd meg, különben itt maradok. Mért *kell,* hogy szeress engem?

Leroskadt a díványra s kezét tördelte fájdalomban. — Szerencsétlen, szerencsétlen fiú, — mondotta — te sohasem tanulsz meg szeretni!

— Lehet, elhiszem; de Istenemre mondom, szenvedni tudok. Kell, hogy szeress? Nos hát, felelned is kell. Ha mindörökre elveszítelek is, ha fejemre omlanak is ezek a falak, akkor sem mozdulok innét, amíg meg nem tudom, mi az a titok, amely egy hónap óta gyötör. Beszélj, vagy elhagylak. Lehet, hogy őrtjögő bolond vagyok s készakarva rontom el az életemet, amikor megkérdeszem tőled, amit látszólag nem kellene tudomásul vennem, — lehet, hogy e-gy kis kimagyarázkodás tönkreteszi a boldogságunkat s áthághatatlan korlátot emel közénk, — talán lehetlenné teszem ezt az utazást is, amelyet annyira kívántam — de kerüljön bármibe, beszélni fogsz, vagy lemondok mindenről.

— Nem, nem beszélek!

— Beszélni fogsz! Azt hiszed talán, hogy félrevezetted a hazugságaiddal? Azt hiszed, csalódom, amikor egyik napról a másikra nagyobb különbséget látok két éned közt, mint a nap és az éjszaka közt? Amikor holmi levelekkel hozakodol elő, amiket még csak olvasni sem

érdemes, azt hiszed, hogy én beérem az első előkapott ürüggyel, mert neked nincs kedved jobbat keresni? Talán gipszből van az arcod s nehéz meglátni rajta, hogy mi történik a szívedben? Hát micsoda véleménnyel vagy te rólam? Nem lehet engem úgy bolondítani, mint gondolod s jól vigyázz: szavak helyett a hallgatásod találja elárulni azt, amit oly csökönyösen rejtegetsz előttem.

— Mit rejtegetek?

— Még te kérdezed? Szentől-szembe akarsz sértetni ezzel a kérdéssel? A végsőre akarsz kényszeríteni s meg akarsz szabadulni tőlem? Igen, a sértett büszkeség alig várja már, hogy kitörjek. Ha őszintén elmondanám, ami a szívemet nyomja, neked szolgálatodra állna az asszonyi színlelés egész fegyvertára; várod, hogy vádoljalak, mert azt akarod felelni, hogy magad-fajta asszony nem alacsonyodik le a védekezésig. Micsoda büszke, megvető pillantásokba tudnak beburkolózni a legbűnösebb, legálnokabb asszonyok! A te legfőbb fegyvered a hallgatás; régóta ismerem. Csak azt akarod, hogy megsértsenek s addig hallgatsz, amíg erre nem kerül a sor; rajta, rajta, harcolj a szívemmel; ott, ahol a tied dobog, megtalálod az enyémet is; de a fejemmel ne próbálj harcolni, az keményebb a vasnál s éppen annyit tud, mint te!

— Szegény fiú! — suttogta Brigitte, — hát nem akarsz elutazni?

— Nem! Csak a kedvesemmel utazok el, te pedig nem vagy az most. Eleget harcoltam, eleget szenvedtem, eleget rágtam a szívemet! Ideje már, hogy fölkeljen a nap, elég soká éltem az éjszakában. Akarsz-e felelni igen, vagy nem?

— Nem.

— Ahogy tetszik, én várhatok.

Leültem a szoba másik végébe s elhatároztam, hogy nem kelek föl, amíg meg nem tudtam, amit tudni

akarak. Brigitte gondolkozni látszott s határozott léptekkel járt előttem fel s alá.

Mohó tekintettel követtem s hallgatása fokról-fokra növelte haragomat. Nem akartam, hogy észrevegye s nem tudtam, mitévő legyek. Kinyitottam az ablakot. — Fogják ki a lovakat, — kiáltottam le az udvarra — s fizessék ki a kocsist. Nem utazom ma este.

— Szegény szerencsétlen! — mondotta Brigitte. — Nyugodtan becsuktam az ablakot s visszaültem a helyemre, mintha nem hallottam volna semmit, de a dühnek alig tudtam ellenállni. Ez a hideg hallgatás, ez a negatív erő a végsőkig dühített. Akkor sem szenvedhettem volna jobban, ha valóban megcsálnak és bizonyos vagyok a szeretett asszony hűtlensége felől. Mihelyt rászántam magamat, hogy továbbmaradok Párizsban, eltökéltem azt is, hogy Brigitte-nek mindenáron beszélnie kell. Hiába kutattam a módját, hogy szóra kényszerítsem; de mindenemet odaadtam volna, ha abban a pillanatban megtalálom. Mit tegyek? Mit mondjak? Nyugodtan állt ott s szomorúan nézett rám. Hallottam, amint kifogták a lovakat; lassú ügetéssel mentek el s csengetyűjük szava hamarosan elhalt az uccán. Csak meg kellett volna fordulnom, hogy visszajöjjenek, mégis úgy éreztem, hogy a távozásuk visszavonhatatlan. Bereteszeltem az ajtót; valami ezt súgta a fülembe: — Most egyedül vagy, szemtől-szembe azzal, aki életet vagy halált adhat neked.

Miközben gondolataimba elmerülve, valami kerülőutat próbáltam kieszelni, amely az igazsághoz vezessen, eszembejutott Diderot-nak egy regénye, amelyben egy kedvesére féltékeny asszony meglehetősen furcsa eszközt talált, hogy kétségeitől megszabaduljon. Azt mondja neki, hogy nem szereti többé s bejelenti, hogy elhagyja. Des Arcis marquis (ez a neve a szeretőjének) beléesik a csapdába s megvallja, hogy maga is unja már a hölgy szerelmét. Ez a furcsa jelenet, amelyet túlságos

fiatalon olvastam, úgy hatott rám, mint a ravaszág remeke s most elmosolyodtam az emlékén. — Ki tudja, — gondoltam magamban — ha én is így tennék, Brigitte talán elhinné s elárulná a titkát.

A dühös haragból egyszerre ravasz, agyafűrt gondolatokba csaptam át. Hát olyan nehéz dolog egy asszonyt akarata ellenére megszólaltatni? Ez az asszony a kedvesem; nagy gyöngeség volna, ha ennyit sem tudnék nála elérni. Hanyagul, közömbösen dőltem hátra a díványon. — No, drágám, — mondtam vidáman — hát a mai nap nem a vallomások napja?

Csudálkozva nézett rám.

— Istenem, — folytattam, — előbb vagy utóbb, de egyszer csak meg kell mondanunk egymásnak az igazat. Hogy példát adjak neked, szeretném megkezdeni; ez téged is bizalmasabbá tesz majd s az a legjobb, ha jóbarátok tisztában vannak egymással.

Amíg így beszéltem, arcom nyilván elárulta az érzéseimet; Brigitte úgy látszik, nem értett meg s tovább járt-kelt a szobában.

— Tudod-e, — mondtam — hogy végre is féllesztendeje együtt vagyunk már? Az életünk egyáltalán nem mulatságos. Te fiatal vagy, én is az vagyok; ha úgy történnék, hogy elmenne a kedved ettől a kettőtől, volna-e bátorságod, hogy megmondd nekem? Én, ha így volna, őszintén megvallanám. És miért ne? Hát bűn az, ha szeret az ember? Ha nem, akkor az sem lehet bűn, hogy kevésbbé szeret vagy egyáltalán nem szeret többé. Mi csudálatos volna abban, ha a mi korunkban valaki szükségét érezné a változatosságnak?

Brigitte abbahagyta a járkálást. — A mi korunkban! — kiáltott fel — énhozzám beszélsz? Miféle komédiát játszol?

A vér arcomba szökött. Megragadtam a kezét.

— Ül le ide — mondtam — és hallgass rám.

— Minek? Hiszen nem *te* vagy az, aki beszél.

Szégyenkeztem színlelésem miatt s már le is mondtam róla.

— Hallgass ide — feleltem erős hangon — s kérlek, ülj le ide mellém. Ha magad hallgatni akarsz, legalább engem légy szíves meghallgatni.

— Hallgatlak; mit akarsz mondani?

— Ha ma gyávának mondana valaki, — Istenem — huszonkétesztendő vagyok s volt már párbajom; egész életem, egész szívem felháborodna. Érezném magamban azt az öntudatot, hogy ki vagyok. De azért ki kellene mennem a mezőre, szembeállnom az első jöttmenttel, kockára tennem az életemet az ő élete ellenében, — és miért? Annak a bizonyságául, hogy nem vagyok gyáva, — mert máskülönben a világ elhinné. Ez az egy szó ilyen választ követel, valahányszor akárki fia kimondja.

— Igaz, de mit akarsz ezzel?

— Az asszonyok nem párbajoznak; de ahogy a társadalmunk megvan alkotva, minden ember, akár melyik nemhez tartozzék is, életének bizonyos pillanataiban — még ha ez az élet olyan szabályos is, mint az óraütés s oly szilárd, mint a vas — kénytelen kockáztatni mindent. Gondolkozzál csak; ki vonhatja ki magát ez alól a törvény alól? Talán egy maroknyi ember; de aztán mi a folytatása a dolognak? Férfinál a becsstelenség, asszonynál a feledés. Mindenki, aki valóságos életet él, már ennél fogva is kénytelen bizonyágot tenni az életéről. Asszony és férfi egyaránt kerülhet abba a helyzetbe, hogy megtámadják. Ha az asszony bátor: föláll, megmutatja, hogy jelen van s visszaül a helyére. Egy kardcsapás semmit sem bizonyít, ha róla van szó. Nemcsak védekeznie kell, de fegyvereit is neki magának kell kovácsolni. Gyanúsítják — kicsoda? Valami közömbös személy? Megvetéssel intézheti el — így is kell elintéznie. A kedvese? Szereti a kedvesét? Ha szereti, akkor *ez* az élete, nem vetheti meg.

— Egyetlen válasza a hallgatás?

— Tévedsz; a kedvese, aki gyanúsítja, egész életét megsérti ezzel, tudom; s mi felel érte? A könnyei, az eddigi viselkedése, az odaadása, a türelme. Mi történik, ha hallgat? Az, hogy kedvese lesz a hibás, ha elveszíti, őt pedig az idő igazolni fogja. Úgy-e, így gondolkozol?

— Talán; a hallgatás mindennél többet ér.

— Talán, azt mondod? Bizonyos, hogy elveszítelek, ha nem felelsz; végképpen elhatároztam magam: egyedül utazom.

— Nos, Octave..

— Nos, — kiáltottam fel, — szóval az idő fog igazolni? Fejezd be, amit kezdted, legalább *erre* mondj igent vagy nemet.

— Remélem, igen.

— Reméled! Arra kérlek: *ezt* kérdezd meg őszintén önmagadtól. Valószínűleg utoljára van *erre* alkalmad, velem szemben. Azt mondod, hogy szeretsz s én el is hiszem. Gyanúsítalak; már most az-e a szándékod, hogy elutazzam s téged az idő igazoljon?

— És mivel gyanúsítasz?

— Nem akartam megmondani, mert látom, hogy hiábavaló. De végre is egyik baj annyit ér, mint a másik, válassz tetszésed szerint, nekem mindegy. Megcsalsz, mást szeretsz, — ez a te titkod s az enyém is.

— Kit szeretek? — kérdezte.

— Smith-t.

Ajkamra tette kezét és félrefordult. Nem tudtam többet mondani; elgondolkozva ültünk mind a ketten, szemünket a földreszegezve.

— Hallgass ide, — mondta nagy erőfeszítéssel. — Sokat szenvedtem s Isten a tanúm, hogy életemet adnám érted. Amíg egy csöpp reménységem marad, szívesen szenvedek tovább; de még ha újra megharagítanálak is azzal a szóval, hogy asszony vagyok, akkor

sem mondhatok mást, barátom. Senkitől sem szabad többet követelni, mint amennyit az emberi erő megbír. Erre a kérdésre sohasem fogok felelni. Ebben a pillanatban nem tehetek többet: még egyszer, utoljára, térdenállva könyörgök neked, hogy utazzunk el.

Amikor ezt mondta, mélyen meghajolt. Én fölálltam.

— Bolond, — mondtam keserűen — bolond az, aki egyszer életében meg akarja tudni az igazat egy asszonytól. Csak megvetésben lesz része s igazán meg is érdemli! Az igazság! *Az* tudja, aki szobalányokat veszteget meg, vagy ágyukhoz surran, amikor álmukban beszélnek. *Az* tudja, aki maga is asszonnyá válik s aljassága beléavatja mindabba, ami a homályban történik! De a férfi, aki nyíltan kérdezi, aki becsületesen kinyújtja kezét ezért a szörnyű alamizsnáért, az sohasem kapja meg! Vele szemben résen állnak; válasz helyett vállatvonnak s ha kifogy a türelemből, sértett vesztaszúzként emelkednek föl erényükbe burkolózva, s kimondják a nagy asszonyi orákulumot, hogy a gyanú megsemmisíti a szerelmet s hogy sohasem bocsátják meg azt, amire nem tudnak felelni. Úristen, hogy unom ezt! Mikor lesz már vége?

— Amikor akarod, — felelte fagyos hangon, — én már éppen úgy belefáradtam, mint te.

— Akár ebben a pillanatban — elhagylak örökre, s aztán ám igazoljon az idő. *Az* idő! *Az* idő! Emlékezzél erre a búcsúra, te fagyos szerető! *Az* idő! S hová lesz a szépséged, a szerelmed, a boldogságod? Nem sajnálsz ilyen egyszerűen elveszíteni? No, igen: amikor a féltékeny szerelmes megtudja, hogy igaztalan volt, amikor látja a bizonyítékokat, akkor megérti majd ugyebár, hogy micsoda szívet bántott meg? Sírni fog szégyenében, sem örülni, sem aludni nem tud; egész életében csak arra gondol, hogy valamikor boldogan élhetett volna. De ugyanakkor gőgös kedvese belesápad talán

jólsikerült bosszújába s azt gondolja magában: — Bárcsak korábban tettem volna ezt! — S hidd el nekem: ha igazán szeretett, a gőg nem fogja megvigasztalni.

Nyugodtan akartam beszélni, de nem voltam már ura önmagamnak: most én kezdtem izgatottan fel s alájárni. Vannak pillantások, amelyek igazi kardcsapások módjára keresztezik egymást; ilyeneket váltottunk Brigitte meg én ebben a pillanatban. Úgy néztem rá, mint a rab a cella ajtajára. Mindkettőnk életét kockára tettem volna, hogy letéphessem ajkáról a pecsétet, beszédre kényszerítsem.

— Mit akarsz? — kérdezte — mit mondjak meg?

— Hogy mi van a szívedben. Kegyetlenség, hogy ennyiszor ismételteted.

— És te! — kiáltott fel — nem vagy még százszorta kegyetlenebb? Azt mondod: bolond, aki meg akarja tudni az igazat. Én meg azt mondhatom: bolond, aki azt reméli, hogy hisznek neki! Tudni akarod a titkomat — a titkom az, hogy szeretlek. Bolond vagyok! Te más titok után kutatsz. Vádolod, faggatod ezt a sápadtságot, amelynek te vagy az oka. Bolond vagyok! Némán akartam szenvedni, neked akartam szentelni a lemondásomat; titkolni akartam előtted a könnyeimet, te meg úgy kémleled őket, mint valami bűn tanujeleit. Bolond vagyok! Tengereken akartam átkelni, száműzni magam Franciaországból a te társaságodban, meghalni, távol mindenkitől, aki szeretett, erre a szívre borulva, amely kételkedik bennem. Bolond vagyok! Azt hittem, olyan tekintete, olyan hangsúlya van az igazságnak, hogy kitalálják és tiszteletben tartják. Fojtogat a könny, ha erre gondolok. Ha így kellett ennek végződnie, miért tettem meg azt a lépést, amely örökre megzavarja a nyugalمامat? Nem tudok gondolkozni, nem tudom hányadán vagyok.

Sírva hajolt fölém. — Bolond vagyok, bolond! — ismételte szívettépő hangon.

— És mi ez, — folytatta — meddig maradsz ilyen? Mit tehetek ezek ellen az örökösen újjászülető, örökösen változó gyanakvások ellen? Azt mondod, igazolnom kell magam. De mi miatt? Hogy elmegyek, hogy szeregek, hogy meghalok, hogy kétségbeesem? Ha pedig jókedvet színlelek, ez a jókedv téged bánt. Én mindent feláldozok ezért az utazásért, te pedig egy mérföldet sem teszel meg s már hátra fogsz nézegetni. Mindig és mindenütt, bármit tegyek is, sértés és harag lesz belőle! Oh, gyermekem, ha tudnád, micsoda halálos hidegség, micsoda szenvedés azt látni, hogy a szív legőszintébb szavát kételkedés és gúnyolódás fogadja! Ezzel megfosztod magad az egyetlen földi boldogságtól, a biza-kodó szerelemtől. Minden kényes és emelkedett érzést megölsz azoknak a szívében, akik szeretnek téged; már csak abban tudsz majd hinni, ami a legdurvább, legközönségesebb; a szerelemből csak az marad meg számodra, ami szemellátható és kézzelfogható. Fiatal vagy Octave s hosszú élet áll előtted még; lesz még más kedvesed is. Igen, jól mondod, a gőg nem sokat ér s nem az fog engem megvigasztalni; de adja Isten, hogy egyetlen csepp könnyed fizessen meg valamikor nekem azokért a könnyekért, amiket most miattad sírok!

Fölállt. — Ki kell hát mondani? Meg kell hát tudnod, hogy félesztendő óta minden este azzal a gondolattal feküdtem le, hogy hiábavaló minden, s te nem gyógyulsz meg soha; minden reggel azzal keltem föl, hogy újra meg kell próbálni; minden szavadból éreztem, hogy el kellene hagynom téged s minden cirógatásodból azt, hogy inkább meghalnék; nap nap után, percről percre, mindig félelem és remény közt hánykódva, ezerszer próbáltam legyőzni vagy szerelmemet vagy szenvedésemet; valahányszor szívemet kitértam előtted, gúnyos pillantást vetettél a lelkem legmélyébe, s mihelyt bezártam újra, olyan kincset éreztem benne,

amellyel csak te tudsz gazdálkodni? Elmondjam-e neked a gyöngeségeimet s azt a sok titkot, amit mind gyerekesnek lát az, aki nem tartja tiszteletben? Hogy amikor haragosan hagyta el, bezárkóztam és újra-olvastam első leveleidet: hogy van egy kedves kerिंगőm, amelyet sohasem játszottam hiába, amikor nagyon türelmetlenül akartalak látni? Oh, én szerencsétlen, milyen drágán fogom megfizetni ezeket a titkos könyveket, a gyönges ember édes bolondságait! Most már sírhatok; ez a kínszenvedés, ez a fájdalom mind hiabavaló volt.

Félbe akartam szakítani. — Nem — mondotta — most már nekem is beszélnem kell egyszer. Mondd, miért kételkedel bennem? Félesztendő óta gondolatban, testben, lélekben csak a tiéd voltam. Mivel mersz gyanúsítani? Akarsz elutazni Svájcba? Kész vagyok, amint látod. Azt hiszed, vetélytársad van? Küldj el neki egy levelet — én aláírom, te add postára. Mit csinálunk, hová megyünk? Határozzunk valamit. Nem vagyunk mindig együtt? Hát miért hagysz el? Nem lehetek egyszerre melletted is, távol is tőled. Azt mondod: úgy kéne lenni, hogy az ember megbízassák a kedvesében; ez igaz. Vagy jó a szerelem, vagy rossz: ha jó, hinni kell benne, ha rossz, ki kell gyógyulni belőle. Látod, ez az egész csak játék, de a tét a szívünk, az életünk s ez rettenetes! Akarod, hogy meghaljunk? Hamarább lenne vége. Hát ki vagyok én, hogy kételkedni lehet bennem?

Megállt a tükör előtt. — Hát ki vagyok én? — ismételte, — ki vagyok én? Gondoltál erre? Nézd meg az arcomat.

— Kételkedni, benned! — kiáltott föl saját képmásához szólva, — szegény halvány képem, téged gyanúsítanak! Szegény sovány arc, szegény fáradt szem, kételkednek bennetek s a könnyeitekben! Nos, legyen már vége a szenvedésnek; az a csók, amely elhervasz-

tott, zárja le szemedet is! Szállj le ebbe a nedves földbe, szegény roskatag test, hiszen nem tudsz már megállni a lábodon! Ha már ott leszel, talán el fogják hinni, ha ugyan a kétely hisz a halálban. Milyen parton akarsz nyögve kóborolni, szomorú kísértet? Micsoda tűz emészt? Útiterveket szövögetsz, amikor féllábad már a sírban! Halj meg! Isten a tanúd, hogy akartál szeretni! Oh, a szerelemnek minő gazdagságát, mekkora erejét ébresztették fel a szívedben! Mily szép álmot álmodtattak veled s micsoda mérgekkel ölték meg! Mi bünt követtél el, hogy ezt az égető lázat oltották beléd? Micsoda düh hevíti azt az esztelen teremtést, aki lábával taszít a koporsóba, miközben az ajka szerelemről beszél? Mi lesz hát belőled, ha életben maradsz? Nincs-e itt az idő, nem volt-e elég már? Milyen bizonyosságát adhatod fájdalomnak, hogy higgyenek benne, amikor neked magadnak sem hisznek, szegény élő bizonyság, szegény tanú? Milyen kínszenvedésnek akarod alávetni magad, amit még nem koptattál el? Milyen gyötrelmekkel, micsoda áldozatokkal csöndesíted le a mohó, kielégíthetetlen szerelmet? Nevetség tárgya leszel; hiába keresel egy elhagyatott uccát, ahol a járókelők ujjal nem mutogatnak rád. Elveszítesz minden szemérmét, elveszíted még a látszatát is annak a törékeny erénynek, amely oly drága volt neked; s az a férfi, akiért lealjasítod magad, az első lesz, aki megbüntet ezért. Szemedre veti majd, hogy egyedül érte élsz, hogy kedvéért szembe szállsz a világgal, s miközben barátaid suttognak körülötted, kutatni fogja tekintetüket, hogy nem lát-e kelletténél több szánakozást benne; hűtlenséggel fog vádolni, ha más kéz is megszorítja a tiédet s ha életed sivatagában véletlenül találsz valakit, aki egy pillanatra megsajnál. Istenem — emlékszel-e arra a nyári napra, amikor fehér rózsákkal koszorúztak meg? Ez volt az a homlok, amely a koszorút viselte? Oh, ez a kéz, amely fölakasztotta az oratórium falára, nem om-

tott porra, mint a koszorú! Oh, édes völgyem! öreg nagynéném, aki immár békében nyugszol! Hársfáim, kis fehér kecskegidám, derék parasztjaim akik úgy szerettek! Emlékeztek még, hogy boldognak, büszkének, nyugodtnak, tiszteletreméltónak láttatok? Ki vetette utamba ezt az idegent, aki el akar szakítani tőletek? Ki adta neki azt a jogot, hogy falum ösvényére tegye a lábát? Szerencsétlen asszony, mért fordultál vissza a legelső napon, amikor utánad ment? Mért fogadtad úgy, mint a testvéredet? Mért nyitottál ajtót, mért nyújtottál kezet neki? Octave, Octave, mért szerettél, ha mindennek ez lett a vége!

Közeljárt az ájuláshoz — eltámogattam egy karoszékig, beleroskadt s fejét a vállamra hajtotta. Szörnyű erőfeszítésébe kerültek ezek a keserű szavak s összetörték. A megsértett szerető egy pillanat alatt panaszkodó, szenvedő gyerekké változott. Szeme lezárult; átöleltem s mozdulatlan maradt karjaim között.

Amikor magához tért, nagy gyöngeségről panaszkodott s gyengéd hangon kért: hagyjam magára, hogy lefekhessék. Alig volt jártányi ereje; karomon vittem a hálófülkéig s óvatosan letettem az ágyára. Semmi nyoma nem látszott rajta szenvedésnek; úgy pihente ki fájdalmát, mint valami fáradtságot s látszólag nem is emlékezett rá. Gyöngé és kényes természete harc nélkül engedett s mint ő maga mondta: többet kívántam tőle, mint amennyit az ereje megbírt. Kezében tartotta kezemet; megcsókoltam; ajkunk szerelmes volt még, úgyszólván tudtunk nélkül forrt össze s e kegyetlen jelenet után szívémen aludt el mosolyogva, mint az első napon.

VI. FEJEZET

Brigitte aludt. Némán, mozdulatlanul ültem ágya fejénél. Mint a szántóvető, aki vihar után számlál-gatja a kalászokat az elpusztított mezőn, magamba kezdtem szállni én is s felmérni a rosszat, amit elkövettem.

Mihelyt gondolkozni kezdtem rajta, már helyrehozhatatlannak is találtam. Bizonyos szenvedések éppen túlságos erejükkel figyelmeztetnek arra, hogy hamarosan végetérnek, s minél erősebb volt szégyenkezésem és lelkifurdalásom, annál inkább éreztem, hogy ilyen jelenet után nincs más hátra, búcsút kell mondanunk egymásnak. Bármennyi lelkierő lakozott is Brigitteben, körömpróbáig üritette szomorú szerelmének keserű serlegét; ha nem akartam halálát, engednem kellett, hogy megpihenjen. Gyakran megesett, hogy keserű szemrehányásokat tett nekem s régebben talán több haraggal, mint most; de amit most mondott, az nem a sértett büszkeség diktálta hiú szó volt, hanem az igazság, amelyet elfojtott szíve mélyén s amely összetörte a szívét, hogy kiszabadulhasson. A helyzetünk s az én kijelentéseim, hogy nem akarok vele elutazni, lehetlenné tett minden reménykedést; ha meg akart volna bocsátani, akkor sem lett volna ereje hozzá. Elég bizony-ság volt erre az alvása is, a szenvedést tovább nem bíró teremtés ideiglenes halála; ez a hirtelen támadt csönd s az a szelídség, amellyel szomorúan tért vissza az életbe; sápadt arca, sőt még csókja is, mind azt mondta nekem, hogy — vége s bármilyen kötelék egyesített is bennünket, azt én örökre összetéptem. Éppen úgy, ahogy most aludt, nyilván örök álmra szenderült volna, ha még egyszer szenvedést okozok neki. Az óra ütött s én éreztem, hogy a most elmúlt óra magával vitte az életemet.

Nem akartam senkit behívni, magam gyújtottam meg Brigitte lámpáját; elnéztem ezt a gyöngye világos-

ságot s gondolataim úgy imbolyogtak a homályban, mint a lámpa téveteg sugarai.

Akármit mondtam vagy tettem eddig, sohasem néztem szembe azzal a gondolattal, hogy elvesztem Brigitte-et. Százszor is el akartam hagyni; de aki szeregett valaha, tudja, hogy mit jelent ez. Kétségbeesés volt csak, vagy haragos indulat. Amíg tudtam, hogy szeret, bizonyos voltam afelől, hogy szeretem én is; most először tornyosodott fel kettőnk között a legyőzhetetlen kényszerűség. Valami tompa sóvárgást éreztem, amiben semmit sem tudtam világosan megkülönböztetni, összegörnyedtem a hálófülke mellett s bár első pillanattól fogva teljes nagyságában láttam szerencsétlenségemet, nem éreztem a szenvedést. Amit elmém felfogott, az elől gyöngye lelkem riadtan hátrált meg, hogy látnia ne kelljen. — Bizonyos ez, — gondoltam magamban — bizonyos; magam akartam és magam tettem; kétségtelen, hogy nem élhetünk tovább együtt; nem akarom megölni ezt az asszonyt, hát nincs más hátra: el kell hagynom. Ez így lesz, holnap elmegyek. — S közben nem gondoltam sem hibáimra, sem a múltra, sem a jövőre; e pillanatban nem jutott eszembe sem Smith, sem más; nem tudtam volna megmondani, ki juttatott idáig s azt sem, hogy mit csináltam egy óra óta. Elnéztem a szoba falait s azt hiszem, csak az a gondolat foglalkoztatott, hogy milyen kocsival indulok el holnap.

Ez a sajátságosan nyugodt állapot meglehetősen sokáig tartott. Mint ahogy a törrel leszúrt ember eleinte csak a vas hidegségét érzi, továbbmegy még néhány lépésnyire s megdöbbenve, révedező szemmel kérdezi, hogy mi történt vele. De aztán cseppenként megindul a vér, megnyílik a seb s engedi folyni; sötét bíborszín festi meg a földet, közeleg a halál; közeledtére irtóztatál borzong meg az ember s egyszerre összeroskad. Így hallgattam én látszólag nyugodtan a balsors közele-

dését; halkan ismételttem magamban, amit Brigitte mondott s köréje rakosgattam mindent, amiről tudtam, hogy éjszakára oda szokták neki készíteni; aztán ránéztem, aztán az ablakhoz mentem s ott álltam, homlokomat az üvegre tapasztva, szemközt az ég sötét, nehéz boltozatával; aztán visszatértem az ágyhoz. Holnap elutazom — egyetlen gondolatom ez volt s lassan-lassan kezdtem megérteni ezt a szót: *elutazom*. — Oh Istenem, — kiáltottam föl egyszerre — szegény kedvesem, elveszítelek s nem tudtalak szeretni!

összereztem ezekre a szavakra, mintha valaki más ejtette volna ki; egész lényemben visszhangoztak, mint a felhangolt hárfában a szélroham, amely összetöri. Pillanat alatt kétesztendei szenvedés száguldott át a szívemen s aztán, mintegy következménye s utolsó kifejezésekképpen megragadott a jelen. Hogyan fejezem ki ezt a fájdalmat? Talán egyetlen szóval — azok számára, akik szerettek. Megfogtam Brigitte kezét s mert nyilván álmodott, kiejtette a nevemet.

Fölálltam s járkálni kezdtem a szobában; szememből omlott a könny. Karomat kitártam, mintha meg akarnám ragadni a menekülő multat. — Lehetséges ez? — ismételttem, — elveszítelek téged? Más nem tudok szeretni. Hogyan, elmégy hát? Vége mindörökre? Te, életem, imádott kedvesem, te futsz előlem s nem látlak többé soha? Soha, soha, — mondtam fennhangon s az alvó Brigitte-hez kezdtem beszélni, mintha meghallhatott volna: — Soha, soha, erre ne számíts; sohasem egyezem bele! Dehát mi ez? Mirevaló ez a gög? Nincs más mód, hogy a sértést helyrehozzam? Kérlek, keressük együtt. Nem bocsátottál-e meg ezerszer is? De hiszen szeretsz, nem tudsz elmenni, nem lesz erőd hozzá. Mit csinálnánk aztán?

Szörnyű, rémítő örület vett erőt rajtam egyszerre; jöttem, mentem, össze-vissza beszéltem, valami gyilkos szerszámot kerestem az asztalokon. Aztán térdre-

estem s az ágyhoz csapkodtam a fejemet. Brigitte megmozdult, akkor tüstént abbahagytam.

— Ha fölébreszteném! — gondoltam megbor-zongva, — mit csinálsz, szegény eszeveszett? Hagyd aludni reggelig; ezen az egy éjszakán láthatod még.

Visszaültem a helyemre; annyira féltem Brigitte fölriadásától, hogy lélekzeni is alig mertem. Könnyeim folyásával együtt mintha szívem is megállt volna. Reszkettem a dermesztő hidegtől s mintha csöndre akarnám kényszeríteni magamat, ezt mondogattam: — Nézd, nézd, most még szabad.

Végre sikerült megnyugodnom s édesebb köny-nyek folydogáltak le lassan az arcomon. A dühöngésre elérzékenyülés következett. Ugy rémlett nekem, hogy valami panaszos kiáltás hasít keresztül a levegőn; az ágy fölé hajoltam s nézegettem Brigitte-et, mintha jó angyalom utoljára figyelmeztetett volna, hogy véssem lelkembe drága vonásait.

Milyen halvány volt! Hosszú szempillái kékes karikák közt könnytől nedvesen csillogtak még; egy-
kor oly könnyed termete meggörnyedt, mintha terhet viselt volna; lesoványodott, ónszínű arca vékony kezén, gyöngye és ingadozó karján nyugodott; homloka mintha a megadás véres töviskoszorújának nyomát viselte volna. Eszembejutott a parasztkunyhóban töltött éj-
szaka. Mily fiatal volt félesztendővel ezelőtt! Milyen vidám, szabad és gondtalan! Mi lett mindebből énmiat-
tam! Mintha valami ismeretlen hang énekelte volna bennem azt a régi románcot, amelyet már rég elfeledtem:

Altra volta, gieri biele
Blanch'e rossa com' un' flore,
Ma ora no. Non son piü biele,
Consumatis dal' amore,

Első kedvesem régi románca volt ez s ez a mélabús tájszólás most először világosodott meg előttem. Ismé-

telgettem, mintha mostanáig értetlenül őriztem volna emlékezetemben. Miért tanultam meg és miért jutott most eszembe? Itt volt az én hervadt virágom, halálra készen, szerelemtől elemészte.

— Nézd, — szóltam magamhoz zokogva — nézd! Gondolj azokra, akik panaszkodnak, hogy a kedvesük nem szereti őket; a tiéd szeret, egészen a tiéd volt; te pedig elveszítéd, nem tudtad szeretni.

Hanem a fájdalom túlságosan erős volt: fölálltam és ismét járkálni kezdtem. — Igen, — folytattam — nézd csak; gondolj azokra, akiket mardos az unalom s messze meghordozzák társtalan fájalmukat. Amit te szenvedtél, azt veled szenvedték, semmi nem maradt magános, ami benned lakozott. Gondolj azokra, akik anya nélkül, rokonok nélkül, kutya nélkül, barátok nélkül élnek; azokra, akik keresnek és nem találnak, akiket kigúnyolnak, ha sírnak, akiket megvetnek, ha szeretnek, akiket elfelejtenek, ha meghalnak. Szemed előtt, ebben a hálófülkében pihen valaki, akit a természet talán neked alkotott. Az értelem legmagasabb köreitől az anyag és forma legtitkosabb misztériumáig testvéred ez a lélek és ez a test; félesztendő óta szájad egyszer sem szólalt meg, szíved egyszer sem dobbant meg úgy, hogy egy szó, egy szívdobbanás ne felelt volna rá; s ez az asszony, akit Isten úgy küldött neked, mint virágnak a harmatot — ez az asszony csak elsiklott a szíved fölött. Ez a teremtés, aki az ég szemeláttára, tárt karokkal jött feléd, hogy életét, lelkét neked adja — eltűnik, mint az árnyék, nyomtalanul. Miközben ajkad ajkát érintette, karod átfogta a nyakát s az örök szerelem angyalai egyetlen lény gyanánt fontak össze benneteket a gyönyör vérígható kötelékeivel — meszszebb voltatok egymástól, mint két száműzött a világ két végén. Nézd csak — és mindenekfölött: hallgass. Még ezen az egy éjszakán láthatod, ha zokogásod föl nem ébreszti.

Lassanként forni kezdett a fejem, egyre sötétebb gondolatok hánytak-vetettek, rémítettek s valami ellenállhatatlan erő kényszerített, hogy magamba szálljak.

Rosszat tenni! Ez volt hát a szerep, amelyet a Gondviselés kiszabott rám! Hogy én rosszat tegyek! Én, akit a lelkiismeret szava jónak mondott, még dühöngéseim közepette is! Én, akit a könyörtelen végzet mind mélyebbre sodort az örvénybe s akinek ugyanakkor egy titkos borzalom állandóan mutatta, hogy milyen mély örvénybe hull! Én, aki mindenütt és mindenek ellenére, még ha bűnt követek el, még ha vért ontok is tulajdon kezemmel, azt ismételtetem volna magamban: hogy a szívem nem bűnös, hogy tévedek, nem én cselekedtem így, hanem sorsom, rossz szellemem, egy idegen lény, amely bennem lakik, de nem születt bennem! Hogy én rosszat tegyek! Félesztendő óta ezt a feladatot hajtottam végre: egyetlen nap nem múlt el úgy, hogy ne dolgoztam volna ezen az istentelen munkán s bizonyosága e pillanatban is ott hevert a szemem előtt. Az a férfi, aki Brigitte-et szerette, aki megbántotta, aztán sértegette, aztán elhagyta, újra visszavette, de most már félelemmel tele s gyanakvásal ostromolva s végül idedobta a szenvedés ágyára, ahol most fekszik — az a férfi én voltam! Vertem a mellemet s Brigitte láttára nem tudtam elhinni ezt. Elnéztem őt s megérintettem, mintha meg akarnék győződni arról, hogy nem álom játszik velem. Meglátam szájalmas arcomat a tükörben, csudálkozva nézett rám. Kicsoda ez a teremtés, aki az én vonásaimat viselve jelenik meg előttem? Ki ez a könyörtelen ember, aki szájjammal szentségtörő szavakat mond s kezemmel kínszenvedéseket okoz? Ugyanaz volna, akit anyám Octave-nak nevezett? Ugyanaz, akit tizenötéstartás korában erdőn, mezőn átlátszó források vizében láttam, amikor följük hajoltam, oly tiszta szívvel, mint e források kristályos vize?

Behunytam szememet s gyermekkorom napjaira gondoltam. Mint a felhőn keresztültörő napsugár, ezer emlék járta át a szívemet. — Nem, — gondoltam — nem én tettem ezt. Ami ebben a szobában körülvesz, csupa lehetetlen álom. — Visszaemlékeztem arra az időre, amikor nem tudtam semmit, az életben tett első lépéseimre, amikor szívemet kinyíltnak éreztem. Eszembe jutott az öreg koldus, aki egy tanya kapuja előtt a kőpadon üldögélt s akihez néha kiküldtek, hogy reggeli után ételmaradékokat vigyek neki. Magam előtt láttam, amint a gyöngye, összegörnyedt ember kinyújtja ráncos kezét s mosolyogva megáld. Éreztem halántékomon a reggeli szellőt, valami kellemes hűvösséget, mely harmatként hullt lelkemre az égből. Aztán egyszerre kinyitottam szememet s a lámpa világánál ismét magam előtt láttam a valóságot.

— S te nem tartod magadat bűnösnek? — kérdeztem iszonyodva. — Te frissen-romlott újonc, te! Ártatlannak tartod magad, mert sírsz? Amit lelkiismereted tanúságának hiszel, az talán csak lelkifurdalás s melyik gyilkos nem érzi ezt? Ha erényed azt kiáltja, hogy szenved: honnan tudod, hogy nem halálát érzi? Te nyomorult, zokogásnak hiszed azt a távoli hangot, amelyet szívedben jajongani hallasz, pedig talán csak a sirály hangja, a baljóslatú viharvadáré, amelyet a hajótörés hívogat magához. Ki mondta el neked valaha azoknak gyermekkorát, akik vértől mocskosan hálnak meg? Jók voltak azok is a maguk idején; azok is kezükbe temetik arcukat, hogy erre visszaemlékezzenek néha. Rosszat teszel és megbánod? Megbánta Nero is, amikor anyját megölte. Ki mondta neked, hogy a könny tisztára mos bennünket?

— S még ha így volna is? Ha igaz volna, hogy lelkednek egy része sohasem esik a rossznak zsákmányául — mitévő leszel a másik részével? Megtapogatom balkezeddal a jobbkezéd ütötte sebeket; szemfedőt csinálsz

erényedből, hogy bűneidet beléburkold; lesújtasz kardoddal s miként Brutus, rávéseted Platón fecsegéseit! Annak, aki tárt karokkal közeledik feléd, szívébe dőföd ezt a fellengős és máris bűnbánó fegyvert; temetőbe kíséred szenvedélyeid maradványait és sírjukra szórod szánszalmad terméketlen virágát; így szólsz azokhoz, kik meglátnak: — Mit tegyek, ha gyilkolásra tanítottak? íme, lássátok, még most is sírok miatta; Isten jobbnak teremtett engem. — Ifjúságodról beszélsz majd, elhited magaddal, hogy az ég is bocsánattal tartozik neked, hogy akaratlanul okoztad a bajt, — s szónokolni fogsz álmatlan éjszakáidhoz, hogy hagyjanak egy kis nyugtot neked.

— Dehát ki tudja? Fiatal vagy még. Minél inkább bízol a szívedben, annál jobban elbolondít a gög. Ma itt állsz az első romhalmaz előtt, amely utadat jelzi. Ha Brigitte holnap meghal, sírni fogsz a koporsója fölött; hová mégy, amikor otthagysz? Talán elutazol három hónapra s Itáliában kóborolsz; köpenyedbe burkolózol, mint egy spleen-gyötörte angol s egy szép napon, a fogadóban, ivás után azt gondold magadban, hogy lelkifurdalásod elcsöndesedett s ideje már feledni a multat és új életet kezdeni. Nagyön is későn kezded a sírást, vigyázz: egy napon nem fogsz sírni többet. Ki tudja? Ha a világ gúnyolódni kezd őszintének vélt szenvedéseiden; ha egy bálon valami szép asszony szánakozva mosolyog, amikor elmondják neki, hogy halott kedvesed emlékét hordozod magadban: nem talál-sz-e majd dicsőséget ebben s nem kezdesz-e egyszerre büszkélkedni azzal, ami most szívedet rágja? Amikor a jelen, amely most megborzongat s amellyel nem mersz szembenézni, már múlttá, régi históriává, zavaros emlékké változik, nem eshetik-e meg véletlenül, hogy egy este, kicsapongó társaság vacsoráján, hátradőlsz a székedben s mosolygó ajakkal beszéled el azt, amit könnyes szemmel néztél végig? Így veszti el az ember a szem-

érmét, így járja útját a földön. Valamikor jó voltál most gyöngé vagy, később gonosz leszel.

— Szegény barátom, — gondoltam szívem mélyén, — egy tanácsot adhatok neked: azt hiszem, meg kell halnod. Ebben az órában jó vagy még, használd föl arra, hogy ne légy gonosz többé; most, amikor szerelmes asszonyod haldokolva hever ezen az ágyon s te még iszonyodol magadtól, tedd kezedet a mellére; még él, ennyi elég; hunyd be szemedet és ne nyisd ki többé; ne végy részt a temetésén, nehogy holnap már megvigasztalódjál; döf le magad, amíg szíved szereti még teremtő Istenét. Ifjúságod fogja le a kezedet? Hajad színét akarod megkímélni? Sohase engeddd megöszülni, ha ezen az éjszakán meg nem öszül.

— Különben is, mi tennivalód van ezen a világon? Merre tartasz, ha elmégy innen? Mit remélsz, ha itt maradsz? Ugyebár, ha erre az asszonyra nézel, azt hiszed, hogy eltemetett kincsek vannak még a szívedben? Ugyebár, nem annyira azt veszíted el, ami volt, mint inkább azt, ami lehetett volna, s az a legszörnyűbb búcsú, amikor azt érzi az ember, hogy még nem mondott el mindent? Mért nem szólaltál meg egy órával ezelőtt? Amikor az a mutató ezen a ponton állt, még boldog lehettél volna. Ha szenvedtél, mért nem tártad föl a lelkedet? Ha szeretted, mért nem mondtad meg? Most olyan vagy, mint aki elásta kincsét s éhenhal fölötte; bezártad az ajtódat, te fősvény s most vergődöl a reteszek mögött. Rázd meg őket: erősek, saját kezeiddel kovácsoltad. Vágyakoztál, te esztelen, beteljesült a vágyad és nem gondoltál Istenre! Úgy játszottál a boldogsággal, mint a gyerek a csörgővel s nem gondoltad meg, mily ritka és törékeny dolgot tartasz a kezekben; lenézted, mosolyogtál rajta, halogattad az élvezetet s nem tartottad számon, mennyit imádkozott közben jó angyalod, hogy ezt az egynapos, tűnő árnyat megőrizze számodra! Oh, ha van angyal az égben, aki valaha

örkődött feletted, mit csináljon vájjon ebben a pillanatban? Ül egy orgona előtt; szárnya félig kitérve, keze az elefántcsontbillentyűkön s belekezd egy örök himnuszba, a szerelem és a halhatatlan feledés himnuszába. De térde megroggyan, szárnya lehull, feje lehajlik, mint a törött nádszál; a halál angyala megérintette vállát, eltűnt a végtelenségben!

— Te pedig huszonkésztendő korodra egyedül maradsz a földön, amikor egy nemes, magasztos szerelem s az ifjúság ereje még talán valamivé tehetett volna! Amikor hosszú bánkódások, égő fájdalmak, sok határozatlanság és kicsapongó ifjúság után végre nyugodt és tiszta napot láthattál volna fölkelni; amikor az imádott lénynek szentelt életed új nedvvel telhetett volna meg: abban a pillanatban süllyed és tűnik el minden a szemed elől! Immár nem határozatlan vágyakkal, hanem valóságos megbánással állsz itt; a szíved nem üres többé, hanem kiveszett belőle minden! S te még habozol? Mire vársz? Ha neki nem kell többé az életed, ne vedd semmibe ezt az életet! Ha ő elhagy, hagyd el te is magadat. Hadd sirassanak, akik ifjúságodat szerették! Nincsenek sokan. Aki néma tudott maradni Brigitte mellett, maradjon néma mindörökre! Aki végig tudott taposni a szívéen, legalább őrizze meg érintetlenül a nyomát! Ha élni akarnál még, nem kellene eltörülni ezt a nyomot? Ha nyomorult életedet meg akarnád tartani, nem volna más utad: végképpen meg kellene romlanod. Igen, most már ez az ára az életednek. Ha el akarnád viselni, nemcsak meg kellene feledkezni a szerelemtől, de elfelejteni még azt is, hogy van a világon; nemcsak megtagadni azt, ami jó volt benned, de megölni azt is, ami jó lehet még; mert mitévő lennél, ha eszedbejutna? Ha egy lépést tennél a földön, ha nevetnél, ha sírnál, ha alamizsnát adnál egy koldusnak, ha csak egy negyedórahosszat jó lennél, szívedbeszaladó véred odakiáltaná neked: Isten azért terem-

tett jónak, hogy Brigitte boldog legyen. Legapróbb cselekvéseid is zengő visszhang módjára szólalnának meg benned s nyögetnék minden szerencsétlenségedet; minden, ami lelkedet megindítaná, megbánást ébresztene benne, s még a reménység is, ez a mennyei követ, ez a szent barát, aki életre ösztökél bennünket, veled szemben könyörtelen kísértetté változnék s ikertestvére lenne a múltnak; minden próbálkozásod, hogy valamit megragadj, megannyi hosszú megbánás volna. Amikor a gyilkos a homályban lépdel, kezét mellére szorítja, nehogy bármit is megérintsen, nehogy vádolni kezdjék a falak. Neked is így kellene tenned; válassz lelked és tested között: egyiket meg kell ölnöd. A jónak emléke a rosszhoz utasít; csinálj holttestet magadból, ha önmagad kísértetétvé nem akarsz lenni. Oh, gyermek, gyermek, halj meg tisztességesen, hogy sírni lehessen a sírodon!

Az ágy lábához vettem magam, oly szörnyű kétségbeeséssel, hogy eszem elhagyott s nem tudtam már, hol vagyok, mit cselekszem. Brigitte felsóhajtott s fehér, csupasz melléről, mint valami nyomasztó terhet, lerántotta a takarót.

Erre a látványra minden érzékem felbolydult. Fájdalomtól vagy vágtyól, nem tudom. Hirtelen megborzongatott egy szörnyű gondolat. — Mit! — gondoltam — másnak hagyni ezt? Meghalni, föld alá kerülni, amíg ez a fehér kebel beszívja a mennybolt levegőjét? Igazságos Isten! más férfi keze érintse ezt a finom és átlátszó bőrt! Másnak a szája tapadjon erre az ajakra, másnak a szerelme lakjék ebben a szívben! Más férfi álljon itt az ágy fejénél! Brigitte boldogan, imádatban éljen s én a temető zugában, egy árok mélyén porladozzam! Mennyi idő kell neki, hogy elfeledjen, ha holnap nem leszek többé? Hány csepp könnyet hullat értem? Talán egyet sem! Minden barátja, mindenki, aki közeledik hozzá, azt mondja majd, hogy a halálom

jótétemény volt, siet a vigasztalására, könyörög, hogy ne gondoljon rám többé! Ha sír, igyekeznek elszóraztatni; ha megszállja az emlékezés, elhessegetik; ha szerelme túlél engem, kigyógyítják belőle, mint valami mérgezésből; s ő maga is, aki első nap talán azt mondja, hogy követni akar a sírba, egy hónap múlva félrefordul majd, hogy meg ne lássa messziről a síromra ültetett szomorúfüzet! Hogy is lehetne más-ként? Kit sajnálhat az, aki ilyen szép? Ha meg akarna is halni bánatában, az a szép kebel azt mondaná neki, hogy élni akar s a tükre meggyőzné erről; s amikor kiapadt könnyei átengedik helyüket az első mosoly-nak, ki nem üdvözli majd ujjongva, amért kigyógyult bánatából? Amikor egyheti hallgatás után túrni kezdi majd, hogy kiejtsék előtte nevemet, mert maga is beszélni fog rólam epedő tekintettel, mintha azt mondaná: »Vigasztaljatok« — aztán lassanként nem kerüli már az emlékezet, csak nem beszél róla többé s kinyitja ablakát szép tavaszi reggeleken, amikor a madarak énekelnek a harmatos lomb között; amikor álmodozva mondja: »Szerettem!...« — ki lesz ott mellette? Ki meri azt felelni neki, hogy újra szeretni kell? Oh, akkor, akkor én nem leszek már! Meg fogod hallgatni ezt a szót, hűtelen; pirulva hajtod le fejedet mint a nyílra készülő rózsa s szépséged, fiatalságod mámorossá tesz. Mondogatod még, hogy a szíved bezárult, de engeded kiáradni belőle azt a friss fénykört, amelynek minden sugara csókot követel. Az asszony, ha azt mondja, hogy nem szeret többé, nagyon Is akarja, hogy szeressék! Mi csudálatos van ebben? Asszony vagy; tudod, mit ér tested, alabástromkebled, megmondták neked; ha ruhád alá rejtetted, nem hiszed, mint a szűzlányok, hogy mindenki hasonlít hozzád s tudod, hogy mennyit ér a szemérmed. Hogy mondhatna le a magasztalásról az olyan asszony, aki egyszer megízlelte? Élőnek hiheti-e magát, ha homályban marad s hallgatnak

a szépségéről? Ez a szépség nem más, mint kedvesének magasztalása és tekintete. Nem, semmi kétség; aki egyszer szeretett, nem élhet többé szerelem nélkül; aki halálhírt hall, még jobban ragaszkodik az élethez. Brigitte szeret s ebbe a szerelembe talán belehalna; megölöm magam — és másé lesz.

— Másé lesz, másé lesz! — ismételtetem ágya fölé hajolva s homlokom megérintette a vállát. — Hiszen özvegy, — gondoltam — találkozott már a halállal. Ez a gyöngéd kis kéz ápolt és temetett már. A könnyei tudják már, hogy meddig tartanak s a másodszor ontott könnyek rövidebb életűek. Istenem, őrizz meg! Mi tart vissza, hogy meg ne öljem álmában? Ha most fölébreszteném s azt mondanám neki, hogy ütött az órája s egy utolsó csókkal meghalunk: beleegyeznék. Mit bánom én? Oly bizonyos talán, hogy ezzel nincs vége mindennek?

Találtam egy kést az asztalon s kezembe vettem.

— Félelem, gyávaság, babona! Mit tudnak azok, akik ezt mondogatják? A nép és a tudatlanok kedvéért beszélnek nekünk egy másik életről, de ki hisz benne a lelke mélyén? Melyik temetőőr látta valaha, hogy egy halott kilépett sírjából s bekopogtatott a paphoz? Valamikor régen láttak kísérteteket; ilyesmit a mi civilizált városainkban nem enged meg a rendőrség s a föld alól legföljebb az élve eltemetettek kiáltása hallatszik ki. Ki némította el a halált, ha beszélt valamikor? Talán, mert a processzióknak nem szabad többé az uccák forgalmát zavarni, azért tűri a mennyei lélek, hogy elfeledjük? Meghalni — ez a vég, ez a cél. Isten szabta elénk, az emberek vitatkoznak róla, de mind-egyiknek homlokára van írva: »Tégy, amit akarsz, mindenképpen meghalsz«. Mit szólnának, ha megölném Brigitte-et? Sem ő, sem én nem hallanánk abból semmit. Holnap benne volna egy újságban, hogy Octave de T*** megölte a kedvesét s holnapután senki sem be-

szelne többé a dolgról. Ki jönne el a temetésünkre? Akárki is: otthon nyugodtan megebédelné temetés után; mi pedig, ha egyszer egymás mellett hevernének ennek a kérészéletű sárnak a kebelén, fel nem ébrednének többé, ha az egész világ lába végigdobogna is a sírunk fölött. Igaz-e kedvesem, igaz-e, hogy jól éreznők ott magunkat? Puha ágy a föld; ott semmi szenvedés utói nem érne bennünket; a szomszéd sírokban nem fecsegnének Isten előtt kötött frigyünkről; csontjaink békésen, minden gögöt levetkezve ölekeznenek: a halál jó vigasztaló s amit összeköt, nem oldozza föl. Mért ijesztene téged a megsemmisülés, szegény test, amely úgylis arra vagy teremtve? Minden óraütés közelebb visz hozzá, minden lépésed összetör egy létrafokot, amelyre lábad támaszkodott; csak halottakkal táplálkozol; a levegő nyomasztóan nehezedik rád, a föld, amelyen jársz, lábaddal fogva magához vonz. Szállj le, szállj le! Mitől iszonyodol? Az az egy szó rémít meg? Mondd egyszerűen így: »Nem élünk tovább.« Nem édes megpihenni ekkora fáradság után? Hogy lehet habozni, ha csak ennyi a különbség: kevéssel előbb, vagy kevéssel utóbb? Az anyag örökéletű s a fizikusok azt mondják, a végtelenségig morzsolják a legkisebb porszemet, anélkül, hogy meg tudnák semmisíteni. Ha az anyag a véletlen rabszolgája, mi bűnt követ el, amikor szenvedése formáját megváltoztatja, mert hiszen gazdát úgyszem cserélhet? Istennek mindegy lehet, hogy milyen alakot öltöttem s milyen libériát visel a szenvedésem: a fájdalom a koponyámban él; a fájdalom enyém, azt megölöm; de a csont nem enyém, azt visszaadom annak, akitől kölcsönkaptam: hadd csináljon belőle serleget egy költő s igya belőle a maga új borát! Miféle szemrehányás érhet s ki tehetné ezt a szemrehányást? Micsoda könyörtelen bíró mondhatja nekem, hogy visszaélést követtem el? Honnan tudja? Járt a lelkemben? Ha minden teremtménynek meg-

van a maga feladata s ezt bűn lerázni magáról: mily nagy bűnösök azok a gyermekek, akik dajkájuk keblén hálnak meg? Mért nem büntetik ezeket? Ha valaki beszámolna arról, ami halála után történt vele, ki venné hasznát ennek a tanulságnak? Az ég okvetlenül üres lenne, ha az embert még haláláért is megbüntetnék, mert elég büntetés az, hogy élnie kell; nem tudom, ki mondta ezt, ha ugyan nem Voltaire a halálos ágyán; egy kétségbeesett öreg ateistához méltó utolsó, tehetetlen kiáltás ez. Mire való, miért van ez a sok küzdelem? Ki van hát odafönn, aki tetszelegve nézi ezt a sok gyötrelmet? Ki az, aki tétlenül elszórakozik az örökösen születő és örökösen haldokló teremtés látványán? Látja, hogy építenek s fű nő a romok fölött; látja, hogy fát ültetnek s villám csap belé; látja, hogy járnak s a halál azt kiáltja: »Megállj!« — Látja, hogy sírnak s a könnyek felszáradnak; látja, hogy szeretnek s az arcok megráncosodnak; látja, hogy imádkoznak, leborulnak, könyörögnek, karjukat nyújtogatják s az aratás egy szem búzával sem hoz többet! Ki az hát, aki annyit dolgozott csak azért a gyönyörűségért, hogy egymaga tudhassa: nem ér semmit, amit csinált? A föld meghal; Herschel azt mondja, hogy a hidegtől: ki az hát, aki a kezében tartja ezt a párákból össze-sűrűsödött cseppet s nézi, ahogy elpárolog, mint a halász, aki tengervizet merít a tenyerébe, hogy egy csipetnyi sóhoz jusson? A vonzás nagy törvénye, amely helyén tartja az űrben a világot, vég nélküli vágyban koptatja és rágja; minden bolygó csikorgó tengellyel hordozza a maga nyomorúságait; hívogatják egymást az ég egyik végétől a másikig, félnek a nyugalomtól s várják, hogy melyik áll meg előbb. Isten megtartja őket; szorgalmasan, Örökösen végzik üres és haszontalan munkájukat; forognak, szenvednek, égnek, ki-alusznak és kigyulladnak újra, leszállnak és fölkelnek, üldözik és kikerülnek egymást, összefonódnak, mint a lán-

szemek; felszínükön ezernyi ezer folyvást megújuló élőlényt hordanak; ezek is mozognak, keresztezik egymás útját, egy órára egymáshoz bújnak, aztán leroskadnak, mások állnak a helyükbe; az élet oda-siet, ahonnan kifogyott; a levegő odaszáguld, ahol ürességet érez; sehol semmi rendtelenség, meg van szabva, ki van jelölve minden, arany sorokba, tűz-parabolákba írva, a mennyei zene hangjai mellett halad minden, mindörökre, könyörtelen ösvényeken; és mindez — semmi! Mi pedig, szegény névtelen álmok, halvány és fájdalmas jelenések, észrevehetetlen kéré-szek, mi, akiket egy másodpercig tartó lehellet ele-venít meg azért, hogy halál is lehessen a világon: mi agyonfárasztjuk magunkat annak bebizonyításával, hogy szerepet játszunk s hogy valaki észrevesz bennün-ket. Nem merünk elővenni egy kis vasszerszámot s nem merjük egy vállrándítással föbelőni magunkat; azt hisszük, ha öngyilkosok leszünk, ismét helyreáll a káosz; isteni és emberi törvényeket írtunk és szer-kesztettünk s félünk a saját katekizmusainktól; har-minc évig szenvedünk zokszó nélkül s azt hisszük, hogy harcolunk; a végén mégis erősebb a szenvedés, egy csipetnyi port küldünk az értelem szentélyébe s virág nő a sírunkon.

E szavak után a kezemben tartott kést Brigitte keble fölé emeltem. Nem voltam már ura magamnak s nem tudom, őrjöngésemben mi történhetett volna; félredobtam a takarót, hogy a szívét megtaláljam s két fehér keble közt kis ébenfa fészületet pillantottam meg.

Ijedten léptem hátra; ujjaim szétnyíltak, a kés kiesett kezemből. Brigitte-nek nagynénje adta halá-los ágyán ezt a kis fészületet. Mégsem emlékeztem, hogy valaha láttam volna rajta; nyilván az elutazás pillanatában akasztotta a nyakába, hogy ez az ereklye óvja meg az út veszedelmeitől. Egyszerre összekul-csoltam kezemet s éreztem, hogy földregörnyedek.

— Uram, Istenem, — mondtam reszketve — Uram Istenem, jelen voltál!

Akik nem hisznek Krisztusban, olvassák el ezt a lapot; én sem hittem benne. Se mint gyerek, se mint diák, se mint férfi, nem jártam templomba; vallásom, ha ugyan volt, nem ismert sem rítust, sem szimbólumot s csak egy alakatlan Istenben hittem, kultusz és kinyilatkoztatás nélkül. Serdülőkorom óta megmérgeztek már a múlt század írásai s korán magambaszívtam belőlük a hitelenség terméketlen tejét. Az emberi gőg, az önzők istene nem engedte ajkamra az imádságot, rémült lelkem pedig a megsemmisülés reményességében keresett menedéket. Mintha részeg, vagy örült lettem volna, amikor megláttam Krisztust Brigitte keblén; de, bár magam nem hittem benne, meghát-ráltam, mert ismertem az ő hitét. Nem valami hiú rémület állította meg a kezemet e pillanatban. Ki látott? Egyedül voltam a sötét éjszakában. A világ előítéleteivel törődtem volna? Ki gátolt abban, hogy eltávolítsam szemem elől ezt a kis fekete fadarabot? A hamuba hajíthattam volna, — de a fegyveremet dobtam oda. Oh, hogy éreztem a lelkem mélyéig s mennyire érzem még ma is! Mily nyomorultak, akik valaha is gúnyolták azt, ami egy élőlényt meg tud menteni! Mindegy a név, a forma, a hit, — szent minden, ami jó. Hogy merhet valaki Istenhez nyúlni?

Mint ahogy a napnak egy pillantására a hó lejön a hegyekből s az eget ostromló fagyos tömeg patáikká válik a völgyben: így árasztotta el a szívemet is egy forrás szétterülő vize. Tiszta tömjén a megbánás; ennek illata áradt egész szenvedésemből. Bármily kevés hiányzott ahhoz, hogy a bűnt elkövessem: ártatlannak éreztem szívemet, mihelyt kezemből kihullt a fegyver. Egyetlen pillanat visszaadta nyugalمامat, erőmet és eszemet; újra beléptem a hálófülkébe: lehajoltam bálványom fölé s megcsókoltam keblén a feszületet.

— Aludj békén, — mondtam — Isten örökösödik feletted. Mialatt álmodban elmosolyodtál, életed legnagyobb veszedelméből menekültél meg. De a kéz, amely fenyegetett, nem fog ártani többé senkinek; a te Krisztusodra esküszöm, hogy sem téged nem öllek meg, sem magamat. Esztelen vagyok, örült vagyok, gyermek, aki férfinak hitte magát. Hála Istennek, fiatal vagy, élsz, szép vagy, el fogsz felejteni engem. Kigyógyulsz a bajból, amit én okoztam, ha meg tudod bocsátani. Aludj békén reggelig, Brigitte s akkor dönts a sorsunkról, zúgolódás nélkül fogadom, akárhogy ítélsz is. Te pedig Jézus, aki megmentetted, bocsáss meg esne mondd el neki. Vallástalan korban születtem, sok vezekelni valóm van. Szegény fia vagyok az elfelejtett Istennek s nem tanítottak meg, hogy szeresselek. Sohasem kerestelek a diplomákban; de hála az Égnek, ott, ahol megtaláltalak, még mindig tudok reszketni. Mielőtt meghalok, egyszer legalább megcsókoltalak, egy olyan szíven, amely tele van veled. Oltalmazd, ameddig élet van benne; maradj ott szent őrzőjéül; emlékezzél arra, hogy egy szerencsétlen ember nem mert fájdalmába belehalni, mert megpillantott téged keresztrefeszítetten; hitetlen léte megmentetted a gonosztól, — ha hitt volna, meg is vigasztalod. Bocsáss meg azoknak, akik hitlenné tették, mivelhogy te bűnbánóvá tetted; bocsáss meg mindazoknak, akik káromolnak téged: nyilván sohasem láttak a kétségbeesés órájában! Az emberi örömegek gúnyos természetűek s könnyörtelenül tudnak megvetni; oh, Krisztusom, a földi boldogok azt hiszik, hogy soha sincs szükségük reád. Bocsáss meg nekik. Bár gögjük sérteget téged, könnyeik előbb vagy utóbb megkeresztelik őket; sajnálatraméltóak, amért azt hiszik, hogy őket semmi vihar el nem érheti s a balsors szigorú tanításaira van szükségük, hogy hozzád eljussanak. Bölcseségünk és kételkedésünk nagy gyerekjáték a kezünkben; te,

aki a Golgotán mosolyogtál, bocsáss meg nekünk, amért hitetlennek álmodjuk magunkat. Minden kurta nyomorúságunk között a legrosszabb az, hogy nyomorúságunkban hiúságból megpróbálunk elfeledkezni rólad. De látod, mindez csak árnyék, amely egy tekintetedtől szertefoszlik. Hiszen ember voltál te magad is. A fájdalom tett Istenné; a kínos halál eszköze segített égbeszállni, az vitt kitért karokkal dicsőséges atyádnak kebelére; minket is a fájdalom vezet hozzád, miként téged atyádhoz vezetett; csak töviskoszorús fejjel hajlunk meg képmásod előtt; vérző lábadhoz csak bevérezett kézzel nyúlunk s azért szenvedted a mártíriumot, hogy a szerencsétlenek szeressenek.

A hajnal első sugarai kezdtek beszűrődni a szobába; lassacskán ébredezett a város s távoli, zavaros hangokkal telt meg a levegő. A fáradságtól összetörve, elgyengülve ott akartam hagyni Brigitte-et, hogy kissé megpihenjek. Amint kifelé indultam, egy karosszékre dobott ruhadarab lecsúszott mellettem a földre s összehajtogatott papiros esett ki belőle. Fölemeltem; levél volt, s megismertem Brigitte kezeírását. Nem volt leragasztva, kinyitottam s ezt olvastam benne:

» 18 . . dec. 23.

Mire ezt a levelet megkapja, én már messze járok s talán nem is kapja meg soha. Sorsom összeköt valakivel, akinek mindent feláldoztam; ő nem tud nélkülem élni s én megpróbálok meghalni érte. Szeretem önt, Isten áldja, szánjon bennünket.«

Olvasás után másik oldalára fordítottam a papírt s ezt a címet olvastam rajta: »Henri Smith úrnak, N***. Poste restante.«

VII. FEJEZET

Másnap délben, szép decemberi napsütésben egy fiatal pár karonfogva ment végig a Palais Royal kertjén. Beléptek egy ékszerészhez, két egyforma gyűrűt választottak, mosolyogva cserélték ki s mindegyik ujjára húzott egyet. Rövid séta után ebédelni mentek a Fréres Provencaux-hoz, egy olyan kis emeleti szobába, ahonnan egészen át lehetett tekinteni a világ egyik legszebb helyét. Bezárkóztak kettesben s amikor a pincér visszavonult, az ablakba könyököltek s gyöngéden megszorították egymás kezét. A fiatalember útiruhában volt; örömtől sugárzó arcáról ifjú házasnak nézte volna az ember, aki először mutatja meg feleségének Párizs életét és gyönyörűségeit. Vidámsága szelíd és nyugodt volt, mint a boldog embereké. Tapasztaltabb megfigyelő fölismerhette volna benne a férfivá érő gyermeket, akinek bizakodóbb tekintete kezdi a szívét is megszilárdítani. Időnkint az eget nézte, aztán visszatért barátnőjéhez s könnyek csillogtak a szemében; engedte, hogy lefolyjanak az arcára s mosolygott, a nélkül, hogy letörülte volna. Az asszony sápadt és mélázó volt s csak a barátjára nézett. Vonásain valami mély szenvedés érzett, amely nem igyekezett ugyan elrejtőzni, de azért nem mert ellenállni a maga előtt látott vidámságnak. Amikor társa mosolygott, mosolygott ő is, de magától soha; ha az beszélt, válaszolt neki s megette, amit tányérjára tett; de valami hallgatás lakozott benne, amelybe csak pillanatokra költözött élet. Ernyedtségén és nemtörődömségén világosan megismerszett a lélek lágysága, a két egymást szerető lény gyöngébbikének álmatagsága, akik közül az egyik csak a másikban él s csak visszhang gyanánt elevenedik meg. A fiatalember tisztán érezte ezt s büszkének és hálásnak látszott; de büszkeségén is észre lehetett venni, hogy a boldogsága új neki. Amikor az asszony

hirtelen elszomorodott s lesütötte szemét, igyekezett nyílt és határozott viselkedésével megnyugtatni, de ez nem mindig sikerült s egyszer-egyszer maga is zavarba jött. Közömbös néző sohasem érthette volna meg az erőnek és gyöngeségnek, örömnak és bánatnak, zavar-
nak és derűnek ezt a keverékét; felváltva hihette volna őket a világ legboldogabb és legboldogtalanabb terem-
téseinek; de ha titkukat nem ismerte is az ember, meg-
érezhette, hogy együtt szenvednek s bármi légyen is titok-
zatos szenvedésük, fájdalmaikra a szerelemnél is hatal-
masabb pecsétet ütöttek: a barátság pecsétjét. Miközben
egymás kezét szorongatták, tekintetük szűzies maradt;
halk hangon beszéltek, ámbár egyedül voltak. Mintha
gondolataik meggörnyesztenék őket, homlokukat egy-
másnak támasztották, ajkuk nem ért össze. Gyöngéden,
ünnepélyesen nézték egymást, mint gyöngé emberek,
akik jók akarnak lenni. Amikor az óra egyet ütött, az
asszony mélyet sóhajtott s félíg elfordulva mondotta:

— Hátha mégis tévedsz, Octave!

— Nem, édes barátnőm, — felelte a fiatalember,
— hidd el, hogy nem tévedek. Sokat fogsz szenvedni,
talán sokáig, én pedig örökké; de ebből kigyógyulunk
mind a ketten; téged az idő gyógyít meg, engem Isten.

— Octave, Octave, — ismételte az asszony, —
bizonyos vagy abban, hogy nem tévedsz?

— Nem hiszem, édes Brigitte, hogy el tudjuk felej-
teni egymást; de hiszem, hogy e pillanatban még nem tu-
dunk megbocsátani egymásnak, már pedig ezt kell elér-
nünk mindenáron, még ha sohasem találkozunk is többé.

— Miért ne találkoznánk? Miért ne lehetne egy
napon ... Hiszen te oly fiatal vagy!

Mosolyogva tette hozzá:

— Mire legközelebb szerelmes leszel, veszedelem
nélkül találkozhatunk.

— Nem, édes barátnőm; mert tudd meg, hogy
szerelem nélkül sohasem láthatlak téged viszont. Bár-

csak méltó lenne hozzád az, akire ráhagylak, akinek odaadlak! Smith derék, jó, becsületes ember; de akár milyen szerelmes vagy belé, láthatod, hogy engem is szeretsz még; mert ha maradni akarnék vagy el akar nálak vinni, beleegyeznél.

— Ez igaz, — felelte az asszony.

— Igaz? Igaz? — ismételte a fiatalember s egész lelkéből nézte, — igaz, hogy velemjönnél, ha akarnám?

Aztán szelíden folytatta:

— Éppen ezért nem szabad soha többé találkozunk. Vannak az életben szerelmek, amelyek megzavarják az ésszt, az érzéseket, a lelket és a szívet, de van egyetlen fajtája a szerelemnek, amely nem zavarja föl, hanem belehatol s ez csak azzal együtt hal meg, akiben gyökeret vert.

— De írni fogsz azért?

— Igen, eleinte, egy darabig, mert oly keserves az, amit el kell szenvednem, hogy belehalnék, ha minden megszokott és szeretett formától el kellene szakadnom. Lassan és apránként történt, hogy ismeretlenül, félénken közeledtem hozzád, bizalmasabb barátod lettem és végül... De ne beszéljünk a múlttól. Lassan, lassan fognak gyérülni a leveleim is, amíg egy napon meg nem szűnnek. Így ereszkedem le arról a dombról, amelyre egy esztendő alatt feljutottam. Valami nagy szomorúság lesz ebben, de lesz talán valami báj is. Ha az ember a temetőben megáll egy friss, zöldelő sír előtt, amelybe két drága név van vésvé, titokzatos fájdalmat érez, amely keserűség nélkül való könnyeket fakaszt; így akarok némelykor megemlékezni arról, hogy élő ember voltam.

Ezekre a szavakra az asszony egy karosszékbe omlott és zokogásra fakadt. Könnyezett a fiatalember is, de mozdulatlan maradt s mintha maga sem akarta volna fájdalmát észrevenni. Amikor könnyei felszáradtak, odalépett barátnőjéhez, megfogta kezét és megsókolta.

— Hidd el nekem — mondotta — az, hogy szeretsz, akármilyen helyet foglalok is el a szívedben, erőt és bátorságot ad. Hidd el, Brigitte, senki sem fog jobban megérteni, mint én; méltóbban szerethet más, de mélyebben nem. A másik kímélni fogja benned azokat a tulajdonságokat, amiket én megbántottam s körül fog venni szerelmével: jobb kedvesed lesz, de nem jobb testvéred. Add a kezedet s hadd nevessen a világ egy fenséges szón, amelyet nem ért meg: »Maradjunk barátok és Isten veled örökre«. Amikor először öleltük meg egymást, valami már régóta tudta bennünk, hogy egyek leszünk. Ez a részünk, amely Isten színe előtt összeölelkezett, ne tudjon arról, hogy e földön elválunk; egy nyomorult, rövidéletű harag ne válassza szét örök boldogságunkat.

Fogta az asszony kezét; az felállt, arca még mindig könnyben ázott; különös mosollyal lépett a tükör elé, elővette ollóját s hosszú fűrtöt vágott le a hajából; elnézte magát egy pillanatig, így, eltorzítva, megfosztva legszebb ékességének egy részétől s odaadta kedvesének.

Az óra ismét ütött; ideje volt lemenni; amikor újra elhaladtak a galériák alatt, éppoly vidámnak látszottak, mint érkezésük pillanatában.

— Szépen süt a nap, — mondta a fiatalember.

— Szép nap volt ez. — mondta Brigitte, — és semmi sem tépheti ki innét!

Erősen a szívére ütött; gyorsabban kezdtek lépdelni s eltűntek a tömegben. Egy órával utóbb postakocsi haladt át egy kis dombon, túl a fontainebleau-i sorompón. A fiatalember egyedül ült benne; messziről egy utolsó pillantást vetett szülővárosára s megköszönte Istennek, hogy három ember közül, aki az ő hibájából szenvedett, csak egy maradt boldogtalan.